

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
У ПІСЛЯКРИЗОВОМУ СВІТІ**

аналітична доповідь

КИЇВ – 2013

*Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі. –
К.: НІСД, 2013. – 65 с.*

Автори:

Жаліло Я.А., к. е. н., с. н. с. (керівник колективу)

Покришка Д.С.

Белінська Я.В., д. е. н., проф.

Бережний Я.В., к. держ. упр.

Клименко І.В., к. е. н.

Ляпін Д. В., к. т. н.

Медведкова Н. С., к. е. н.

Молдован О. О., к. е. н.

Павлюк А. П., к. е. н.

Пищуліна О.М., к. с. н.

Ус І. В.

Шаров О. М., д. е. н., проф.

Доповідь підготовлено до засідання круглого столу 18 грудня 2013 р.

*З текстом доповіді можна ознайомитись на веб-сайті Національного інституту
стратегічних досліджень за адресою: <http://www.niss.gov.ua>.*

*При повному або частковому відтворенні матеріалів даної
публікації посилання на видання обов'язкове.*

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2013.

ВСТУП

Світ у 2013 р. залишався у полоні наслідків глибокої фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Період пожвавлення та оптимістичних очікувань, притаманний першим післякризовим рокам, змінився поширенням депресивних тенденцій. Стагнація провідних економічних центрів світу не могла не зачепити й Україну, економіка якої другий рік поспіль демонструє негативну динаміку.

Очікуваний багатьма експертами кризовий «обвал» 2012 р. в Україні не відбувся, проте не відбулося також відновлення позитивної економічної динаміки у 2013 р. За відсутності ресурсів для здійснення структурних зрушень в рамках традиційної моделі, затяжне утримування економіки від кризового падіння сформувало підвалини «самовідтворюваної стагнації», з постійним посиленням ризиків для підприємницького сектора від дій фіскальної влади, а у другій половині року – із закономірним погіршенням становища у бюджетній сфері. Це стало живильним середовищем для різкого загострення соціальної напруженості наприкінці року.

Попри поширене «побутове» розуміння сучасного становища у світі як кризового, вважаємо за можливе стверджувати, що світова фінансово-економічна криза як результат критичного накопичення системних суперечностей, що призвело до «відносного перевиробництва товарів та послуг, що не знаходять споживачів унаслідок обмеженої платіжної спроможності населення¹» наразі вже відійшла у минуле.

Натомість значна інституційна інерція обумовила у переважній більшості країн (насамперед розвинутого світу) намагання відновити у післякризовий період старі, традиційні моделі розвитку, що призвело до затягування розвинутого світу у стан депресивності. Фінансово-економічна криза перетворилася у світовому масштабі на кризу моделі. Країни, що розвиваються, мають інші, динамічніші моделі економічного розвитку – і тому демонструють значно кращі показники економічного зростання.

В Україні протягом 2010-2013 рр. здійснено низку важливих перетворень, які мали б закласти підвалини зміни моделі розвитку, що спричинилася до глибокої та всеосяжної кризи кінця минулого десятиліття. Проте наростання явищ економічної стагнації протягом 2012 та, особливо, 2013 рр. повернуло національну економіку до логіки «пожежного» реагування на виклики економічної депресії, що не лише завадило розкриттю потенціалу зазначених зрушень, а й спричинилося до певного «розмивання» досягнутого інституційного прогресу.

Накопичення «критичної маси» ліберальних відносин, які перебувають поза межами державного регулювання, обґрунтовано вважається однією з підвалів кризи 2008-2009 рр. Якісний злам, який відбувся внаслідок кризи, полягає в поширенні розуміння необхідності якісної зміни ролі держави в економіці. Криза наочно продемонструвала неефективність стандартних макроекономічних регуляторів як для запобігання накопиченню системних суперечностей перед кризою, так і для досягнення належного пожвавлення у післякризовий період. Проте бізнес реально потребує діяльності держави як регулятора («арбітра»), який модерує діяльність

¹ Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк та ін. – К. : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев, І. В. Розпутенко ін. – 2011. – С. 325.

об'єктивно ліберального економічного середовища з метою долання негативних екстерналій. А отже, ефективні важелі здійснення державної політики зміщуються в інституційну сферу: ведення діалогу, державно-приватне партнерство, створення інституційної інфраструктури ринків, забезпечення соціальної відповідальності бізнесу тощо. Така перебудова стосунків між державою як суб'єктом економічної політики та економічними агентами як об'єктом, вочевидь, стане головною особливістю національних економічних політик на найближчі десятиліття.

Наразі перебудова національних моделей розвитку стає типовим явищем для сучасного світу. Досягнення належного поступу післякризового економічного відновлення, не кажучи вже про забезпечення антикризової стійкості, мають розглядатися винятково через призму зміни інструментів та практик державної політики, інституційного середовища розвитку, уточнення цільових орієнтирів та пріоритетів, що загалом і складає поняття перебудови моделі.

В сучасній економіці формування нової моделі економічного розвитку може бути успішним лише якщо держава не *будує* модель як втілення ідеального, відірваного від об'єктивних реалій бажаного образу – а *скеровує* процеси формування моделі під впливом об'єктивних закономірностей глобального та національного розвитку, виходячи з потреби підтримки конструктивних процесів, що сприяють досягненню визначених цілей та орієнтирів, та максимального послаблення ризиків та загроз розвитку.

Досить очевидною є потреба принципового оновлення джерел економічного та соціального розвитку України, яке можливе на засадах нової моделі розвитку, адекватної викликам, що надходять як від посткризового світу, так і від нагромаджених внутрішніх системних суперечностей. Вектор відповідних змін досить чітко визначений орієнтирами євромодернізації, встановленими парафованою угодою про асоціацію між Україною та ЄС, його практичне втілення розпочато численними нормативно-правовими актами, ухваленими протягом 2012-2013 рр. Проте системності цих змін досі бракує для формування підвалин нової моделі розвитку. Видається, що саме досягнення такої системності шляхом завершення перебудови правової системи та практичної *інтеграції* нової правової системи у вітчизняне інституційне середовище і має стати першочерговим завданням державної політики на сучасному етапі. Реалізація цього завдання виходить за межі функцій власне державної влади, а потребує також зусиль усього ділового середовища та громадянського суспільства. Це є можливим лише на підґрунті широкого суспільного діалогу, який має раціоналізувати наявні кризові «точки» та відновити втрачену консолідованість суспільства.

Представлене дослідження продовжує серію розробок фахівців НІСД, в яких обґрунтовувалися ризики виникнення макроекономічної нестабільності в Україні², аналізувалися перші прояви кризи³, процес поширення кризових явищ в Україні⁴ та процес післякризового відновлення⁵ та перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності⁶. Авторами вивчаються особливості макроекономічної ситуації в Україні протягом 2013 р., робляться висновки щодо особливостей еволюції післякризової моделі економічного розвитку в умовах поширення депресивних тенденцій, оцінюються ризики та перспективи подальшої економічної динаміки та формулюються основні характеристики та орієнтири побудови нової економічної моделі для України.

² *Тактичні пріоритети та стратегічні орієнтири економіки України* / Я. А. Жаліло та ін. – К.: НІСД, 2008. – 88 с.

³ *Динаміка зростання та ризики нестабільності економіки України в 2008 році* / Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. – К.: НІСД, 2008. – 108 с.

⁴ *Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи* / Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2009. – 142 с.; *Реалії економічної кризи: чи є підстави для оптимізму?* / Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Бабанін О. С. та ін. – К.: НІСД, 2009. – 128 с.

⁵ *Ризики економічної депресії та потенціал післякризового відновлення економіки України* / [Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Белінська Я. В. та ін.] – К.: НІСД, 2009. – 64 с.; *Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти* / Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Белінська Я. В. та ін. – К.: НІСД, 2010. – 96 с.; *Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ* / Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Белінська Я. В. та ін. – К.: НІСД, 2010. – 104 с.; *Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації* / Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Белінська Я. В., Бережний Я. В. та ін.] – К.: НІСД, 2012. – 144 с.

⁶ *Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності* / Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Белінська Я. В., Павлюк А. П. та ін. – К.: НІСД, 2013. – 120 с.

1. ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У 2013 РОЦІ

а) Динаміка та чинники економічного зростання

Значна частина експертів висловлювала поміркований оптимізм щодо перспектив економіки України у 2013 р., пов'язаний як з очікуваними міжнародними організаціями поживленням розвинених економік світу, так і з результатами здійснених в Україні протягом 2012 р. важливих рішень, спрямованих на поліпшення інвестиційного та підприємницького клімату⁷. Зрештою, цей оптимізм знайшов вияв у макроекономічному прогнозі, закладеному в основу Держбюджету України на 2013 р.

На жаль, здійснення позитивних очікувань не відбулося. Приріст ВВП країн ЄС, за оцінками МВФ, у 2013 р. перебуватиме на нульовій відмітці, країн єврозони – знизиться на 0,4 %. Слабкий зовнішній попит на продукцію українських виробників галузей – експортерів при незавершеності і недостатній ефективності масштабних реформ, спрямованих на модернізацію економіки і покращення макроекономічних балансів, призвели до того, що економіка України також продовжила занурення в рецесію, яка розпочалася з другого півріччя 2012 р. Реальний ВВП країни впав на 1,1 % у I кварталі та 1,3 % у II-III кварталах порівняно з відповідними періодами 2012 р. (рис. 1).

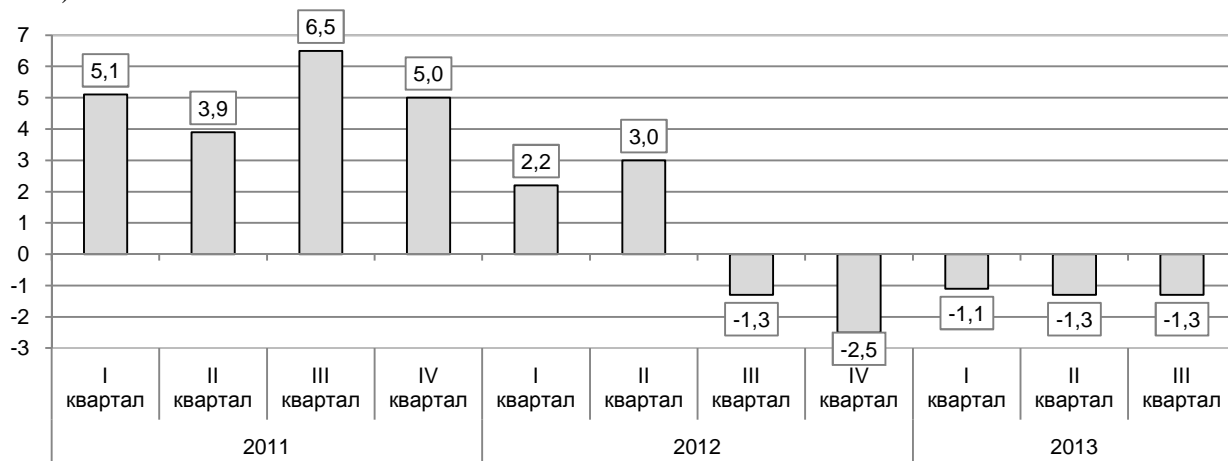

Рис. 1. Динаміка ВВП України у 2011-2013 рр., % до відповідного періоду попереднього року

Більшість видів економічної діяльності у січні-вересні 2013 р. демонструвала від'ємну динаміку створення валової доданої вартості (ВДВ) порівняно з відповідним періодом 2012 р. (рис. 2). Найсуттєвіше зниження обсягів ВДВ відбулось у сфері будівництва (на 16,1 %), що обумовлено насамперед завершенням у 2012 р. масштабних інфраструктурних проєктів, пов'язаних із проведенням чемпіонату Європи з футболу 2012 р., які забезпечили позитивну

⁷ Див., зокрема: *Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності* / [Жаліло Я.А., Покришка Д.С., Белінська Я.В., Павлюк А.П. та ін.]. – К.: НІСД, 2013. – 120 с.

динаміку 2011 р. та наступного року утримували галузь від глибшого падіння на тлі інвестиційної рецесії. Високими були темпи скорочення виробництва ВДВ у промисловості, насамперед у переробній (9,5%). Ці види економічної діяльності й стали головними рушіями негативних показників економічного зростання в Україні у 2013 р. (рис. 3).

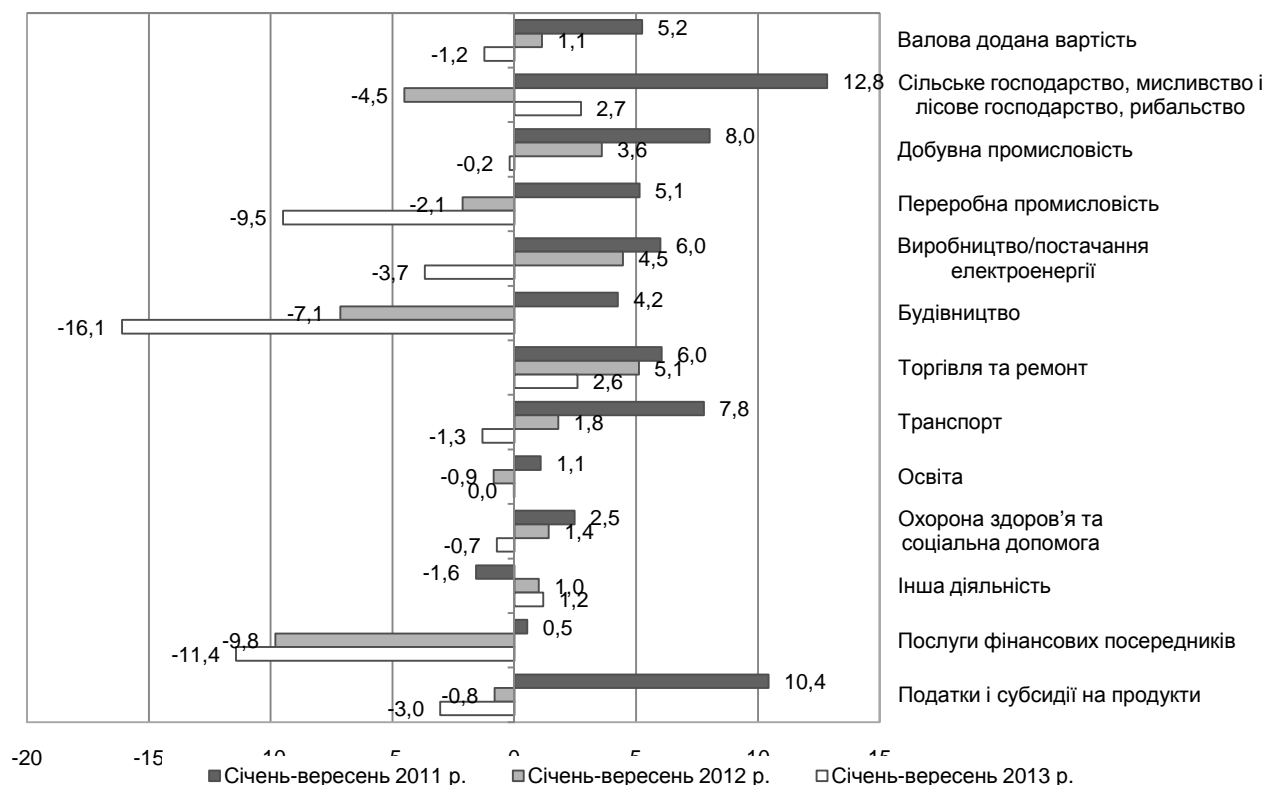

Рис. 2. Динаміка валової доданої вартості за видами діяльності у 2013 р., %

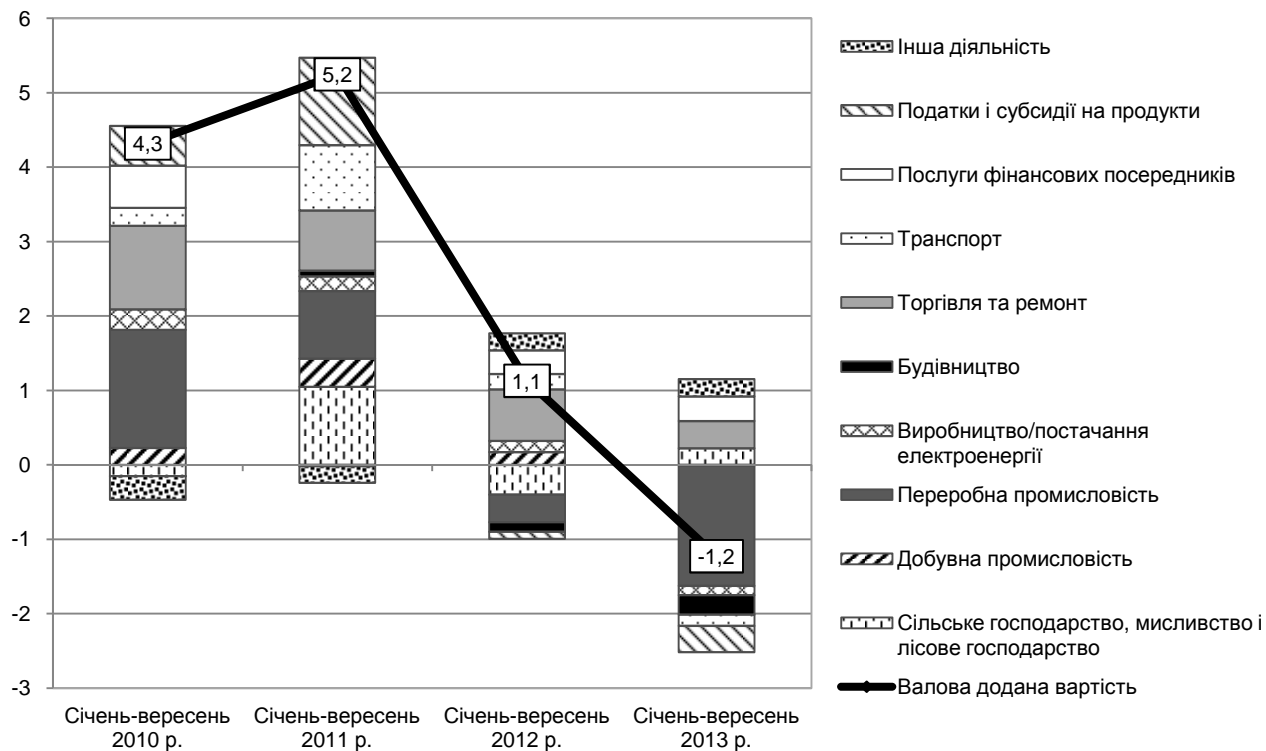

Рис. 3. Внески видів економічної діяльності в динаміку ВВП у січні-вересні 2011-2013 рр., в. п.

Загалом у січні-вересні 2013 р. помітну позитивну динаміку виробництва ВДВ демонстрували лише сільське господарство та сфера торгівлі. Динаміка торгівлі залишалась позитивною, проте суттєво слабшою, ніж у 2012 р.

Протягом 2013 р. тривала тенденція до зниження економічної активності в головних сферах реального сектору економіки (рис. 4). Зокрема, посилилось скорочення обсягів промислового виробництва (рис. 5). Загальний обсяг виробленої промислової продукції за січень-грудень 2013 р. порівняно з аналогічним періодом 2012 р. зменшився на 4,7 %. На підприємствах переробної промисловості обсяг виробництва скоротився на 7,7 %, з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 1,3 %.

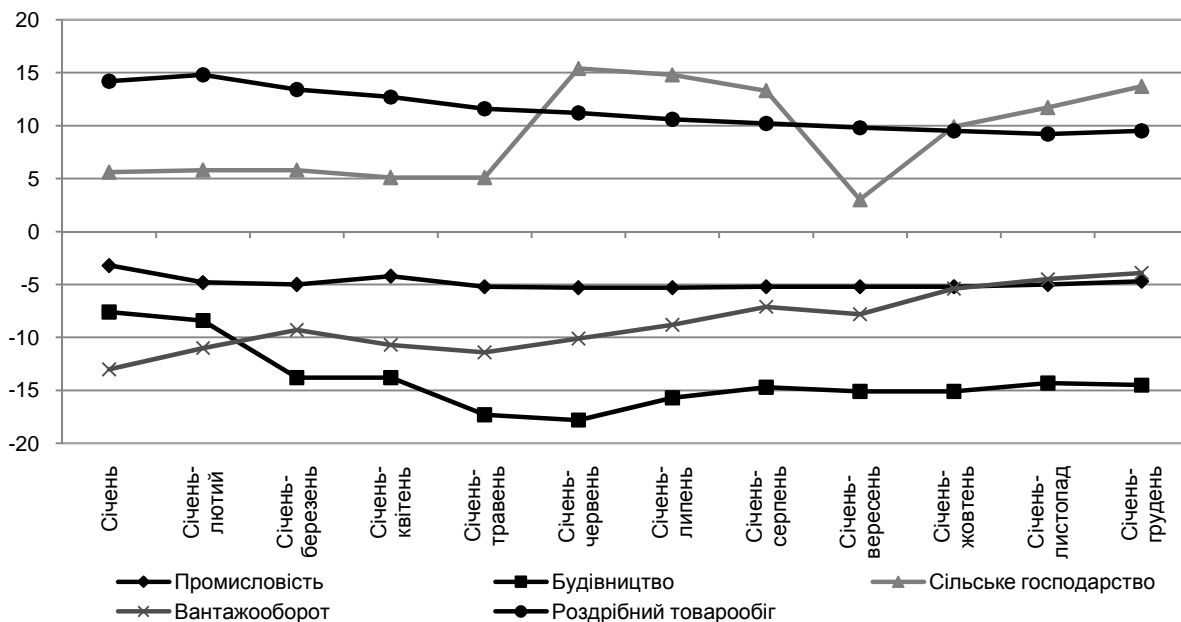

Рис. 4. Динаміка приросту обсягів виробництва за видами економічної діяльності у 2013 р., % до відповідного періоду попереднього року, кумулятивно за період з початку року

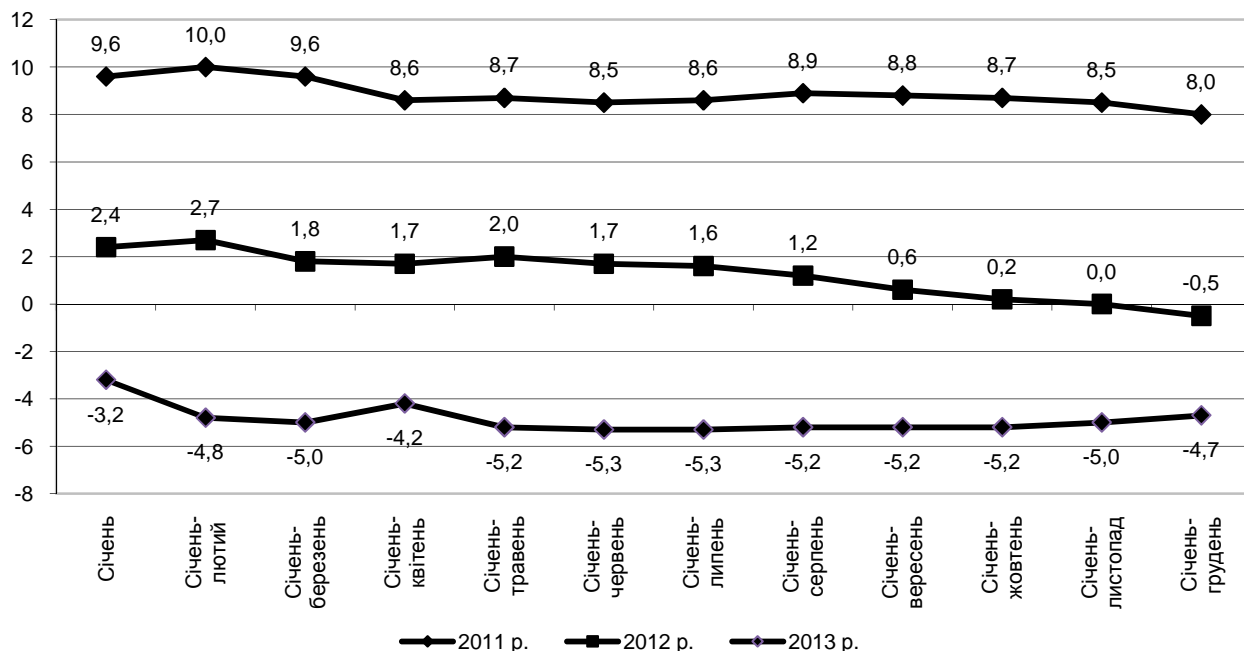

Рис. 5. Динаміка промислового виробництва у 2011-2013 рр., % до відповідного періоду попереднього року

У січні-грудні 2013 р. зростання виробництва показали лише три види промислової діяльності: виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (на

11,6 %) та виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність (на 2,6 %), добувна промисловість і розроблення кар'єрів (на 0,4 %) (рис. 6). Всі інші галузі промисловості скоротили обсяги виробництва. Найбільш гостро негативні тенденції розгортаються у переробній промисловості, де скорочення виробництва становило 7,7 % до відповідного періоду 2012 р., тоді як аналогічний показник 2012 р. становив 2,0 %. Найбільше скоротились виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (на 17,5 %), машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування (на 13,8 %) та виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (на 11,2 %).

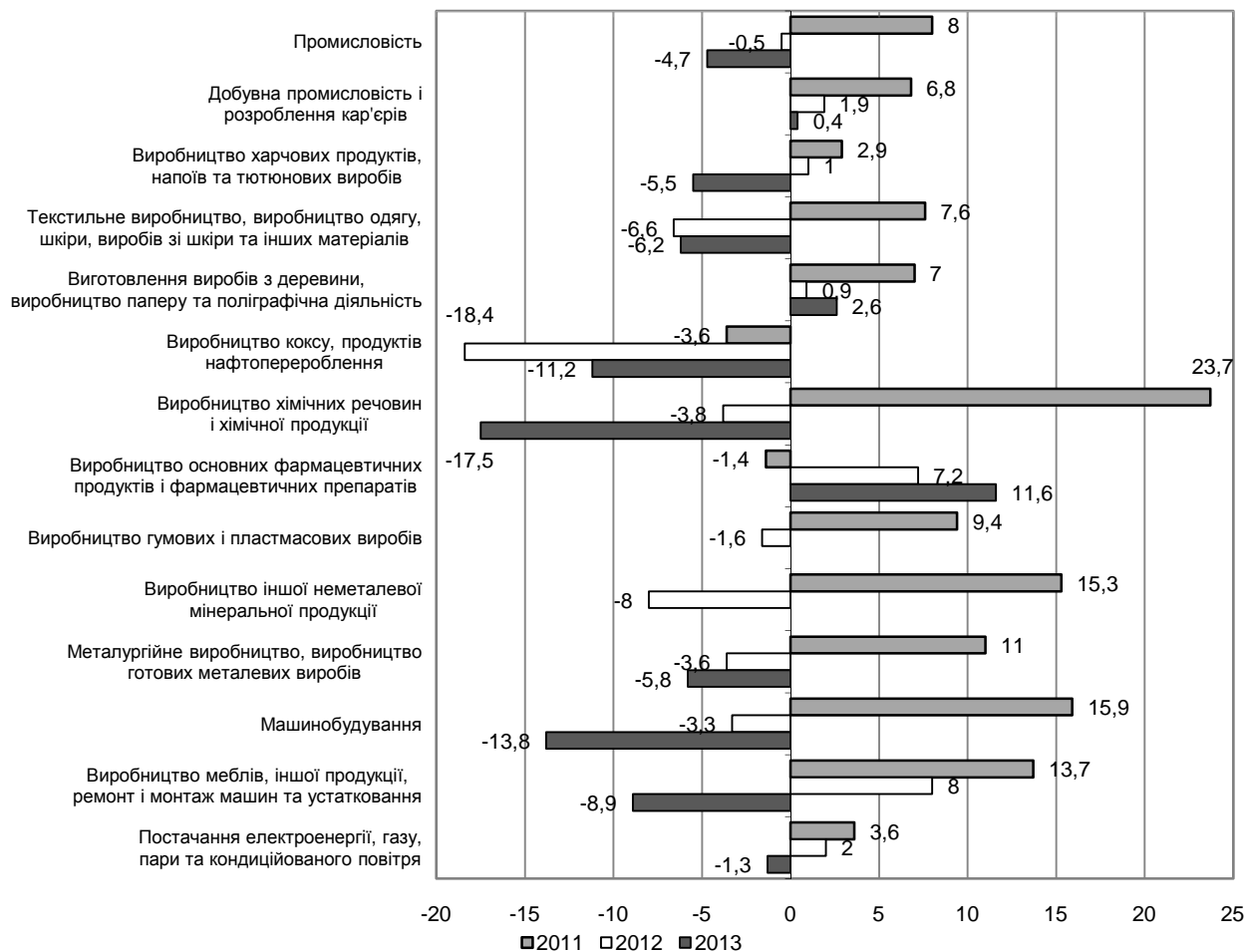

Рис. 6. Динаміка промислового виробництва у 2011-2013 рр., % до відповідного періоду попереднього року

Серед чинників, що формували динаміку промислового виробництва, насамперед, слід відзначити наступні:

- *несприятлива для українських виробників кон'юнктура світових товарних ринків*, що зумовила слабкий зовнішній попит та зниження цін на основну вітчизняну експортну продукцію. Низький зовнішній попит мав визначальний вплив на зменшення обсягів виробництва таких експортоорієнтованих галузей економіки як металургія (на 5,8 %), машинобудування (на 13,8 %) та виробництво хімічних речовин та хімічної продукції (на 17,5 %);
- *високі ціни на імпортовану сировину для окремих галузей промисловості*. Так, висока ціна на природний газ для України знижує конкурентоспроможність хімічної продукції. Висока ціна на нафту та імпортне мито, що знижує рентабельність виробництва нафтопродуктів, ведуть до скорочення виробництва на українських нафтопереробних підприємствах: обсяги виробництва продуктів нафтоперероблення за січень-листопад 2013 р. скоротилися на 26,2 % порівняно з відповідним періодом 2012 р.;
- *заходи, застосовані Російською Федерацією для захисту власного ринку, та низка політично мотивованих дискримінаційних дій щодо українських*

експортерів. Зокрема, утилізаційний збір на легкові та вантажні автомобілі, які виробляються на території Російської Федерації або ввозяться з інших країн (крім країн Митного союзу), введений з 1 вересня 2012 р., негативно впливав на вітчизняне виробництво автотранспортних засобів. Дискримінаційні обмеження на ввезення до Російської Федерації окремих харчових продуктів з України спричинили негативні тенденції в динаміці виробництва харчової промисловості. Додаткові торговельні обмеження, застосовані щодо українських товарів наприкінці року, обумовили зниження місячних обсягів експорту з України до РФ у жовтні – на 20,8 %, у листопаді – 17,8 % (загалом за 11 місяців – на 14,1 %);

- *високий рівень внутрішнього споживчого попиту*, що зумовлював відносно стійку динаміку галузей, орієнтованих на внутрішній ринок. Динаміка обсягів виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів була позитивною впродовж січня-квітня 2013 р., проте з травня спостерігається прогресуюче скорочення виробництва на підприємствах галузі насамперед внаслідок скорочення експорту до Російської Федерації. В результаті за січень-грудень 2013 р. обсяги виробництва в харчовій промисловості скоротились на 5,5 %;
- *скорочення інвестиційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання*. Наслідком гальмування інвестиційних процесів стало зниження попиту на продукцію машинобудування, металургії, будматеріали тощо, що не дозволило компенсувати втрати зазначених секторів за рахунок звуження зовнішнього попиту.

Впродовж 2013 р. триває спад будівельної галузі, яка вже декілька років перебуває в стані глибокої рецесії. У 2013 р. обсяг виконаних будівельних робіт скоротився на 14,5 % порівняно з 2012 р. Структура спаду чітко відбиває визначальну роль попиту домогосподарств як рушій динаміки. Активність у галузі підтримується насамперед у сегменті житлового будівництва, в той час як у сегменті будівництва інженерних споруд обсяг виробництва зменшився на 18,8 %.

Негативна динаміка промисловості та будівництва обумовила погіршення становища транспортної галузі. За 2013 р. підприємствами транспорту перевезено вантажів на 1,9 % менше, ніж за 2012 р.

Єдиною сферою української економіки, яка у 2013 р. продемонструвала стійкий динамічний розвиток, є сільське господарство, виробництво продукції якого за 2013 р. (за попередніми даними) зросло на 13,7 % порівняно з 2012 р. Покращення показників спостерігалось в обох сегментах аграрного сектору – рослинництві та тваринництві, які демонстрували найкращі показники своєї роботи за відповідний період за останні п'ять років.

Нарощення обсягів сільськогосподарського виробництва відбувалось насамперед завдяки стрімкому зростанню обсягів продукції рослинництва – на 18,1 % за 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. За попередніми даними, у 2013 р. було зібрано майже 63 млн т зернових культур (у вазі після доробки), що на 36,3 % більше, ніж у 2012 р. Отримання хорошого врожаю 2013 р. створило передумови для активізації діяльності промислових виробників, що займаються переробкою сільськогосподарської продукції, а також розвитку тваринницької галузі.

Основними чинниками позитивної динаміки сільського господарства були сприятливі погодні умови, збільшення фінансової підтримки сільгоспвиробників банківським сектором та активізація державних програм відродження окремих напрямів тваринництва⁸. Зокрема, обсяги нових кредитів, наданих банками сільськогосподарським корпораціям протягом січня-вересня 2013 р., зросли на третину порівняно з відповідним періодом 2012 р. і становили 49,1 млрд грн (36,7 млрд грн у січні-вересні 2012 р.). Державна допомога, а також уповільнення темпів подорожчання кормів завдяки високому врожаю сільськогосподарських культур у 2011-2012 рр. дозволили забезпечити стійкий приріст виробництва продукції тваринництва, який за попередніми даними у 2013 р. становив 4,8 %. Варто також враховувати позитивний ефект від зростання інвестицій в аграрний сектор: у 2011 р. капітальні інвестиції в галузь зросли на 34,1 %, 2012 р. – на 13,2 %, за три квартали 2013 р. (на тлі загального падіння інвестицій в економіці) – на 0,6 %.

Позитивні результати діяльності демонструвала також сфера роздрібною торгівлі, якій завдяки стійкому споживчому попиту вдалось забезпечити зростання товарообороту у 2013 р. на 9,5 % порівняно з 2012 р. Проте динаміка галузі протягом року поступово слабшала.

⁸ Бюлетень Національного банку України. – 2013. – № 8 (245). – С. 22.

У 2013 р. відбулися суттєві зміни у співвідношенні основних джерел формування ВВП. Фактично єдиним рушієм економічної активності виступив внутрішній споживчий попит, сформований переважно зростанням споживчих витрат домашніх господарств. Зростання споживчого попиту зумовлене стабільним зростанням реальної заробітної плати (за січень-листопад 2013 р. приріст склав 8,4 % до відповідного періоду 2012 р.) та відсутністю споживчої інфляції (індекс споживчих цін на товари та послуги у січні-грудні 2013 р. становив 99,7 % до відповідного періоду 2012 р. завдяки зниженню внутрішніх цін на більшість асортименту продуктів харчування й відсутності підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги).

Позитивний внесок імпорту товарів та послуг у приріст ВВП виник як наслідок статистичного ефекту від покращення зовнішньоторговельного балансу. Показники зовнішньоекономічної діяльності демонструють зниження експорту та імпорту. За три квартали 2013 р. обсяг експорту скоротився на 9,7 %, то імпорту – на 8,4 %. Макроекономічна позитивність цього показника (як збільшення вітчизняного виробництва внаслідок витиснення імпортованих товарів вітчизняними) сумнівна через специфічну структуру змін обсягу імпорту. Так, скорочення обсягів імпорту відбулось передусім за рахунок скорочення імпорту природного газу на 17,8 %, що обумовило також зменшення обсягу запасів матеріальних оборотних коштів як складової валового нагромадження (на понад 11 млрд грн) та його негативний внесок у формування ВВП. Між тим, наприклад, імпорт готових харчових продуктів збільшився у січні-листопаді на 7,1 %.

Інвестиційний попит, який був одним з основних джерел зростання економіки в першому півріччі 2012 р., у 2013 р. поступово слабшав. За підсумками січня-вересня 2013 р. обсяг валового нагромадження основного капіталу скоротився на 8,7 %, тоді як у 2012 р. було досягнуто його зростання на 5,3 %. Отже, негативні тенденції розвитку основних секторів економіки України у 2013 р. супроводжуються наростанням негативних тенденцій в інвестиційній сфері. Якщо у 2012 р., попри помітне уповільнення динаміки економічного зростання, зберігалась доволі висока динаміка інвестицій (загальний обсяг освоєних капітальних інвестицій за 2012 р. зріс на 8,3 % порівняно з 2011 р.), то у 2013 р. відбувається поступове згортання інвестиційної діяльності: впродовж січня-вересня 2013 р. обсяг освоєних капітальних інвестицій скоротився на 12,3 % порівняно з відповідним періодом 2012 р. (рис. 7).

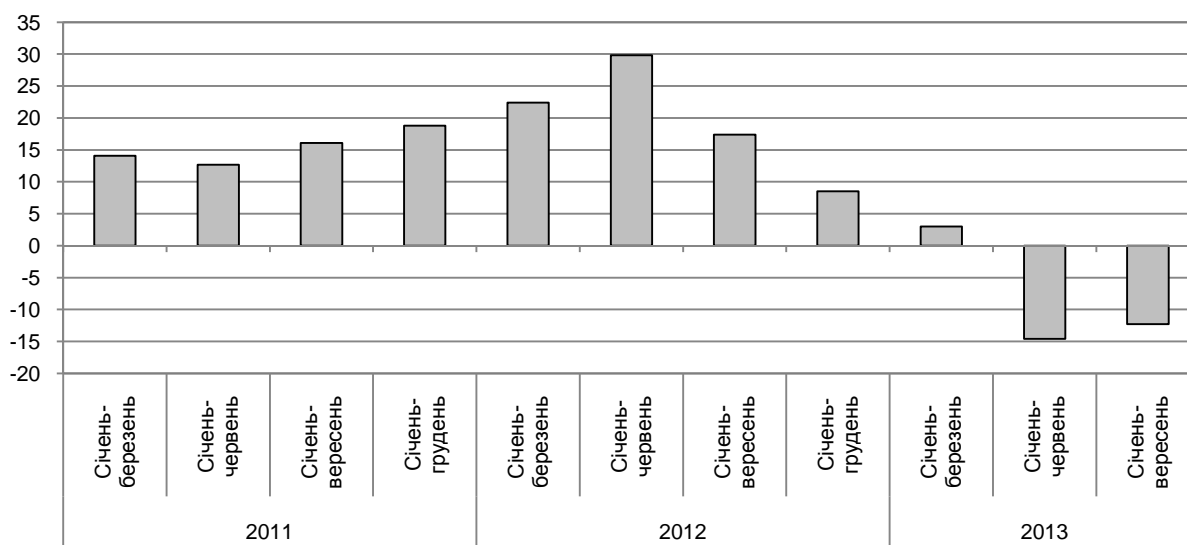

Рис. 7. Динаміка капітальних інвестицій у 2011-2013 рр., % до відповідного періоду попереднього року

У 2013 р. сферами зростання інвестиційної активності залишались лише промисловість та сільське господарство, які у січні-вересні разом забезпечили половину (49 %) всього обсягу капітальних інвестицій. При цьому помітно змінилась структура інвестування промислового виробництва – суттєво знизилась частка добувної промисловості (з 32,5 % за результатами 9 місяців 2012 р. до 23,3 % у відповідний період 2013 р.) і зростає частка капітальних інвестиційних ресурсів, спрямованих в постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря та водопостачання, каналізацію, поводження з відходами, відповідно (з 24,1 до 34,5 %). Це стало наслідком реалізації низки проектів з модернізації об'єктів житлово-комунального господарства. Обсяги капітальних інвестицій, спрямованих в постачання електроенергії, газу, пари та

кондиційованого повітря, зросли в січні-вересні 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. більш ніж в півтора разу (на 55,4 %), а у водопостачання, каналізацію, поводження з відходами – у 2,4 разу (на 137,5 %).

Щодо переробної промисловості, то основні обсяги капітальних інвестицій тут були спрямовані в харчову та металургійну галузі (відповідно 15,3 % та 9,1 % від усіх промислових інвестицій). Водночас суттєво погіршилось інвестиційне забезпечення машинобудування, особливо його високотехнологічного сегменту. Так, обсяги капітальних інвестицій, спрямованих у виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, у січні-вересні 2013 р. зменшились на 25,9 %. Така ситуація з інвестуванням машинобудування стала наслідком погіршення фінансового стану підприємств передусім через скорочення експортної діяльності та формує ризику для удосконалення структури економіки за рахунок підвищення частки високотехнологічних виробництв.

Водночас слід зауважити, що на формування тенденцій інвестиційної діяльності у 2013 р. суттєвий вплив мали структурні особливості інвестиційного процесу 2012 р., обумовлені інвестуванням в рамках підготовки до Євро-2012. Ці особливості полягали у підвищеній інвестиційній активності в сферах будівництва, транспорту, торгівлі і відповідному зростанні їхньої частки в структурі інвестицій 2012 р. Відтак, з урахуванням такої бази порівняння, у 2013 р. обсяги капітальних інвестицій найсуттєвіше зменшились саме у зазначених видах діяльності: у січні-вересні обсяг освоєних капітальних інвестицій в транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність зменшився на 48,7 %; оптову й роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – на 15,5 %; будівництво – на 7,9 %.

Загальне уповільнення економіки і обмежені можливості бюджету обумовили скорочення інвестицій державного сектора в інфраструктурні проекти. Різко скорочено також інвестування в усі галузі соціальної сфери. Державні запозичення, які були основним джерелом фінансування капітальних інвестицій у 2012 р., у 2013 р. спрямовувались переважно на підтримання макроекономічного балансу. Водночас можливості для капітальних інвестицій реального сектора також обмежені високою вартістю кредитних ресурсів і невизначеними перспективами зростання економіки, що змушує приватні компанії відкладати реалізацію інвестиційних проектів на майбутнє.

б) Грошово-фінансова стабільність та джерела її забезпечення

Попри негативні показники економічного зростання, становище в грошовій сфері України у 2013 р. було вельми стабільним. Монетарна база за січень-листопад 2013 р. збільшилася до 288,5 млрд грн, або на 13,0 % (у відповідному періоді 2012 р. – скоротилася на 0,5 %). З урахуванням дії механізму мультиплікації⁹ це сприяло розширенню грошової маси у зазначений період до 878,9 млрд грн, або на 13,7 % (на 6,2 % у 2012 р.). Грошова маса збільшувалася завдяки зростанню як депозитної, так і готівкової складових (на 14,1 % та 12,1 % відповідно за 11 місяців 2013 р.). Хоча показники приросту монетарної бази перевищили значення, заплановані в Основних засадах монетарної політики на 2013 р., враховуючи доцільність створення належних монетарних стимулів для відновлення економічного зростання за збереження низьких темпів інфляції НБУ прийняв рішення щодо припустимості відхилення у більший бік показника приросту монетарної бази¹⁰. Нарощування грошової пропозиції в умовах від'ємних темпів зростання цін і ВВП забезпечило підвищення рівня монетизації з 51,77 до 52,42 %, створивши передумови для збільшення ліквідності банківської системи та зниження процентних ставок.

Попри прискорення темпів зростання монетарних агрегатів, вже другий рік поспіль інфляція коливалася навколо нульових позначок. За 2013 р. приріст споживчих цін становив 0,5 %. За практично нульової базової інфляції приріст адміністративних цін на 3,7 % нівелювався падінням цін на сирі продукти на 3,5 %.

Визначальним фактором низьких темпів інфляції були депресивні тенденції на зовнішніх ринках. Слабкий зовнішній попит та спадна цінова динаміка на світових сировинних ринках, насамперед невпинне зниження цін на метали, визначили зростання індексу цін виробників лише на 0,8 % у річному вимірі. Через зниження цін вітчизняні підприємства втрачали прибутки – за

⁹ Значення грошового мультиплікатора протягом 2013 р. не змінилося і за станом на 01.07.2013 р. становило 3,03.

¹⁰ Про стан проведення грошово-кредитної політики у січні-липні 2013 року та її вплив на стан соціально-економічного розвитку України: Рішення Ради НБ від 5.09.2013 р. № 11.

січень-вересень 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. частка прибуткових підприємств знизилася з 60,2 % до 59,8 %, а фінансові результати великих та середніх підприємств до оподаткування скоротилися на 56 %.

Серед внутрішніх чинників, що стримували зростання цін, слід відмітити:

- нижчий від потенційного рівня сукупний попит (розрив ВВП у II кварталі 2013 р. становив -3,3 %);
- здешевлення сирих продуктів харчування, пов'язане з високим урожаєм у 2012 р. та падінням світових цін на продовольство (індекс FAO у серпні 2013 р. знизився на 5,1 % у річному вимірі);
- зменшення вартості імпортованих непродовольчих товарів на фоні зміцнення номінального ефективного обмінного курсу гривні (у березні-липні 2013 р.);
- імпорт дефляції з країн-основних торговельних партнерів України;
- незначне подорожчання послуг житлово-комунального господарства;
- покращення інфляційних очікувань (за даними НБУ, у III кварталі 2013 р. інфляційні очікування продовжували знижуватися і досягли нового мінімального значення за весь період спостережень).

Стало низькі темпи інфляції формують сприятливе інвестиційне середовище у фінансовому секторі та забезпечують зростання доходів населення в реальному виразі. Тому, незважаючи на падіння темпів економічного зростання і песимістичні оцінки щодо зростання зайнятості в Україні, спостерігалася тенденція до поліпшення очікувань щодо змін особистого добробуту та доцільності великих покупок, що живило внутрішній інвестиційний та споживчий попит та стримувало темпи зростання заощаджень (рис. 8). На фоні певного зниження процентних ставок обсяги кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості за лютий¹¹-листопад 2013 р. збільшилися на 1,5 %, високими темпами відбувалося зростання обсягів будівництва житлових будівель (8,3 % за січень-листопад 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р.).

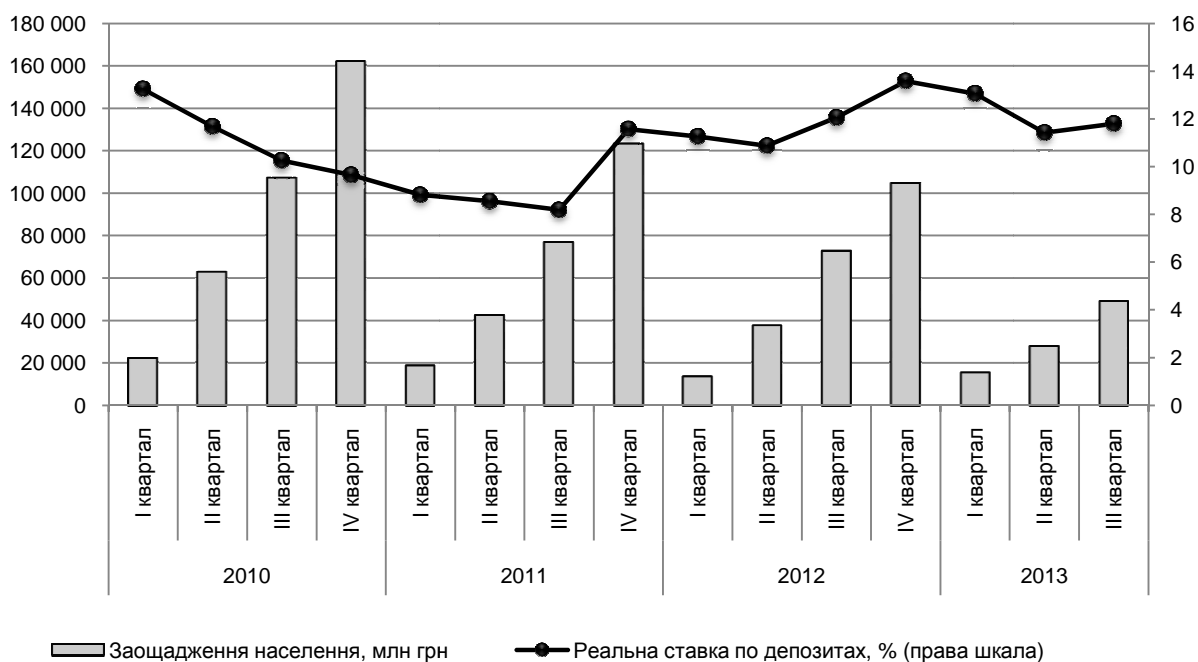

Рис. 8. Динаміка заощаджень населення та реальної ставки по депозитах у 2010-2013 рр.

Джерело: за даними НБУ.

Між тим, в Україні існують обставини, що послаблюють позитивний вплив цінової стабільності на розвиток промисловості. Це, насамперед, структура споживчого попиту, яка через високий рівень диференціації доходів орієнтована значною мірою на імпортні товари довгострокового споживання, що перешкоджає посиленню стимулюючого впливу зростання

¹¹ Починаючи з лютого 2013 р. банками уточнено класифікацію кредитів за цільовим спрямуванням у зв'язку зі змінами в бухгалтерському обліку.

реальних доходів населення на розвиток вітчизняної економіки, послаблює мотивацію підприємств до інвестиційного оновлення виробництва.

Цінова стабільність є необхідним, але вочевидь недостатнім фактором для активізації інвестиційної діяльності підприємств. Для інтенсифікації інвестиційних процесів потрібна активна діяльність банків у сфері кредитування. За 11 місяців 2013 р. кредити, видані в нацвалюті, збільшилися на 13,1 %, у тому числі кредити юридичним особам – на 11,5 %, фізичним особам – на 20,0 %. За цей час приріст банківських гривневих депозитів (25,2 %, у тому числі депозити фізичних осіб – на 36,3 %) майже вдвічі перевищив приріст кредитів. При цьому активи банківської системи зросли на 7,5 %, регулятивний капітал – з 178,9 до 186,0 млрд грн.

В цілому банківська система у 2013 р. нагромадила значні обсяги ліквідності за рахунок випуску НБУ коштів через фондовий та валютний канали. Обсяг операцій Нацбанку з купівлі ОВДП за 2013 р. за номінальною вартістю становив 41,5 млрд грн. Сальдо операцій НБУ на валютному ринку за перше півріччя 2013 р. було додатним і становило 1,1 млрд дол. США (в еквіваленті), за 11 місяців 2013 р. – 15 млн дол. США.

Про накопичення відносно надлишкових обсягів ліквідності у банківській системі свідчать:

- збільшення загального обсягу коштів на коррахунках банків у НБУ, які за станом на 01.12.2013 р. з початку року збільшився на 4,6 % до 25,8 млрд грн;
- збільшення попиту на депозитні сертифікати НБУ: загальний обсяг операцій з мобілізації коштів за 11 місяців 2013 р. становив 258,3 млрд грн (у відповідному періоді 2012 р. – 16,4 млрд грн);
- зменшення попиту на кредити рефінансування, загальний обсяг яких за 11 місяців 2013 р. зменшився до 43,9 млрд грн порівняно з 89,4 млрд грн у відповідному періоді 2012 р.

У 2013 р. Нацбанк двічі знижував облікову ставку (до 6,5 %) та удосконалював засади проведення процентної політики через посилення дієвості коридору процентних ставок овернайт, що сприяло зниженню усього діапазону процентних ставок. Відносний надлишок ліквідності в банківській системі також сприяв зниженню процентних ставок. За 11 місяців 2013 р. річні ставки по кредитах в національній валюті знизилися з 17,5 до 16,9 %, по депозитах – з 13,73 до 10,13 %. Проте в реальному виразі процентні ставки по кредитах збереглися на занадто високому рівні – майже 15,0 % (рис. 9).

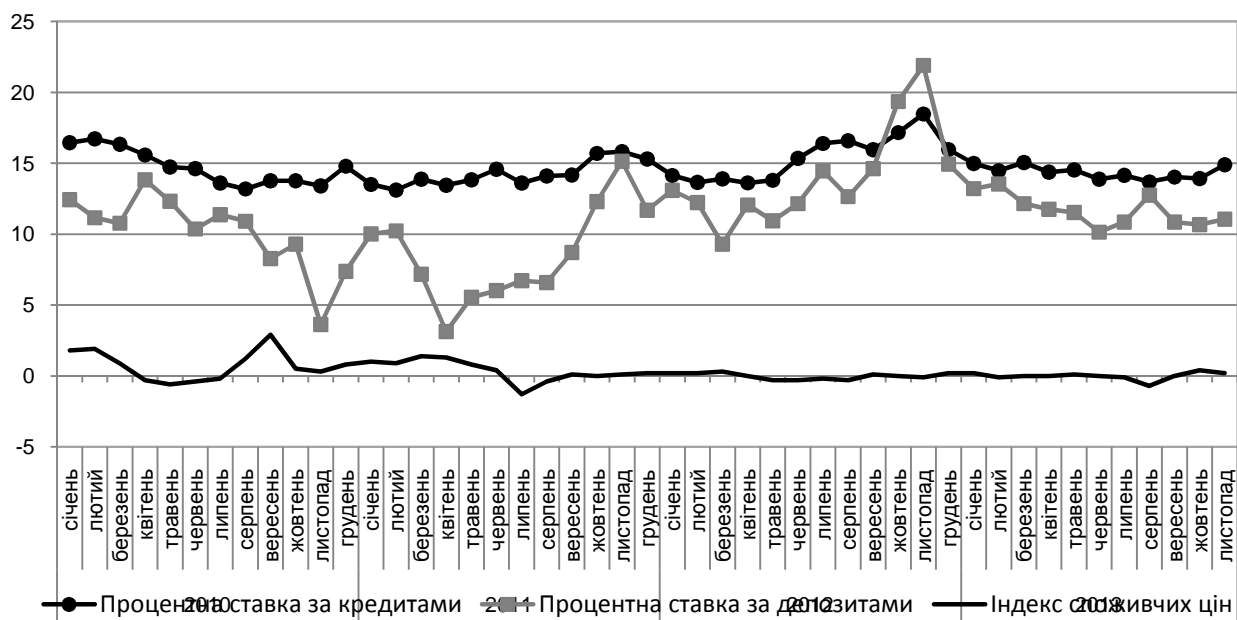

Рис. 9. Темпи інфляції (у річному вимірі) та реальні ставки за кредитами і депозитами у 2009-2013 рр., %

Джерело: за даними НБУ.

Проте в умовах стагнації зниження вартості ресурсів виявилось недостатньо для активізації попиту на кредити. Нестача «довгих» грошей (середній термін вкладу населення не перевищує 12 місяців) та завищені процентні ставки продовжують стримувати попит на кредити. Це сприяло зростанню конкуренції банків за надійного позичальника шляхом спрощення

процедури отримання кредиту. Зокрема, в багатьох банках були збільшені кредитні ліміти на розрахункових рахунках клієнтів (в окремих установах до 10 млрд грн), збільшено максимальні терміни кредитування і скорочено термін прийняття рішення щодо надання кредиту, зменшено загальноприйняті коефіцієнти застави. Це дозволило у 2013 р. підтримати попит нефінансових корпорацій на кредити у будівництво та реконструкцію нерухомості (рис. 10).

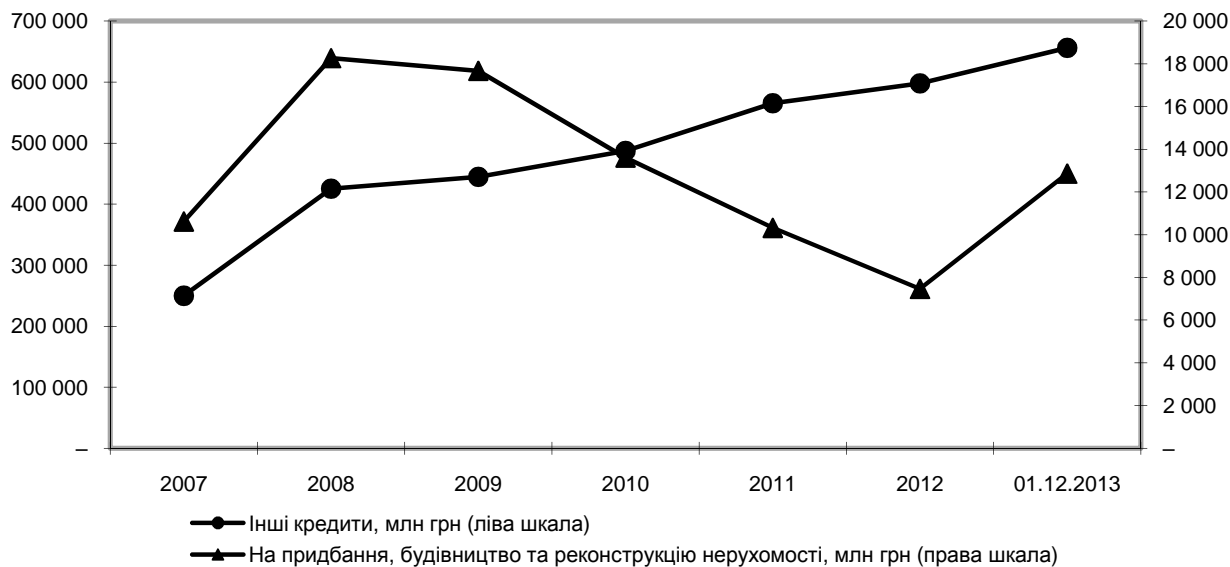

Рис. 10. Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за цільовим спрямуванням, млн грн

Джерело: за даними НБУ

В умовах недостатньо ємного попиту на кредити необхідність прибуткового інвестування сформованих в банківській системі ліквідних коштів живила тенденцію до збільшення частки цінних паперів у структурі банківських активів – з 8,5 % до 10,1 % за січень-листопад 2013 р. Тому зростання активів банків (на 2,3 % за 11 місяців 2013 р.) супроводжувалося певним погіршенням їх структури через зростання інвестицій в цінні папери на 32,9 %, а кредитів суб'єктам господарювання – лише на 9,1 %, при цьому частка проблемних кредитів дещо знизилася з 8,9 до 8,3 %.

Таким чином, найбільш гострими завданнями розвитку банківської системи у 2013 р., на які спрямовувалися зусилля НБУ, було зниження процентних ставок та коригування ліквідності банків з метою активізації кредитування суб'єктів господарювання. Для полегшення вирішення останнього завдання було створено Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках за участю НБУ та запроваджено (з 20.06.2013 р.) можливості здійснення операцій з купівлі-продажу депозитних сертифікатів НБУ на торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами (фондовими біржами). Позитивний вплив цих заходів на зниження рівня процентних ставок значною мірою обумовлювався тим, що в умовах активного випуску в обіг ОВДП саме вартість державних запозичень стає визначальним фактором вартості позичкових ресурсів на всіх сегментах фінансового ринку (обсяг кредитів НБУ, отриманих банками на умовах РЕПО, у січні-листопаді 2013 р. сягнув 13,1 млрд грн).

У 2013 р. грошово-кредитна політика перебувала під суттєвим впливом ситуації, що склалася у фіскальній сфері. Структура грошової пропозиції значною мірою формувалася активним викупом НБУ державних цінних паперів, що складало, де-факто, приховану внутрішню емісію для фінансування дефіциту бюджету. Так, приріст ОВДП у власності НБУ за 11 місяців 2013 р. склав 35,3 млрд грн. Оскільки видатки з бюджету спрямовувалися переважно на підтримку соціальних стандартів, а не інвестиційної діяльності, поточна структура грошової емісії формувала монетарні фактори прискорення інфляції, забезпечувала фінансування споживчого попиту, проте не сприяла активізації економічної діяльності та не стимулювала інвестиції в основний капітал.

Про обмежені можливості реалізації довгострокових інвестиційних проектів вітчизняними підприємствами засвідчує термінова структура наданих кредитів. У 2013 р. частка довгострокових кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, продовжила скорочуватися за зростання частки короткострокових кредитів.

Відмінною рисою розвитку споживчого кредитування стало збільшення короткострокових кредитів на 34,8 % (на 39,7 % у 2011 р., на 10,9 % у 2012 р.)¹². Надані банками кредити підтримували у 2013 р. споживчий попит, проте необхідність погашення позичок протягом наступного року відтягне значну частину доходів домогосподарств та може негативно позначитися на сукупному попиті. При цьому домогосподарства залишаються чистим донором банківської системи – обсяг депозитів домогосподарств майже вдвічі перевищує обсяг наданих кредитів.

Характерною тенденцією, що продовжилася у 2013 р., стало зниження присутності іноземних інвесторів у банківській системі України. За 11 місяців 2013 р. частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків знизилася з 39,5 до 33,7 % (на 01.01.2012 р. – 41,9 %), а також з 53 до 50 зменшилася кількість банків з іноземним капіталом. Наразі в країні зі 181 банку 50 мають іноземні інвестиції у своєму капіталі, причому 21 банків повністю належить іноземним власникам.

Процеси виходу іноземного капіталу з банківської системи стали наслідком низки чинників:

- суперечливих норм податкового законодавства, що стримує залучення коштів інвесторів у проблемні банківські активи, нівелює спільні зусилля НБУ та Світового банку щодо створення в Україні ринку проблемної заборгованості;
- несприятливого інвестиційного клімату в країні;
- фінансових проблем материнських компаній;
- погіршення кон'юнктури світового і європейського фінансового ринку;
- ужорсточення регулятивних вимог Європейської комісії і національних урядів країн Євросоюзу;
- переходу європейських банків на стандарт Базель III, що змушує європейські банки позбавлятися від надмірно ризикованих активів у Східній Європі, у тому числі й українських.

Для розширення ресурсної бази банків у спосіб спрощення доступу вітчизняних банків до зовнішніх ринків НБУ було розглянуто можливість послаблення вимог дозвільного характеру в частині спрощення процедур реєстрації випуску облігацій та отримання дозволу на їх випуск за межами України, які регламентуються нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку¹³. При цьому за необхідності захистити платіжний баланс та вітчизняний валютний ринок від неконтрольованого відпливу капіталу, пов'язаного з поверненням емітентами боргів з цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, визнано доцільним залишити без змін вимоги законодавства України про надання Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку дозволу на обіг цінних паперів українських емітентів за її межами.

Отже, попри загалом успішне виконання завдань підтримання поточної стабільності, діяльність вітчизняного банківського сектору супроводжується ризиками, пов'язаними з:

- збереженням високого рівня проблемних кредитів;
- зростанням портфелю державних цінних паперів, що посилює вплив бюджетних проблем на банківську систему;
- відпливом іноземного капіталу;
- високою реальною вартістю ресурсів, що стримує розвиток кредитування.

Ці ризики стають на заваді повноцінному вирішенню вітчизняним банківським сектором завдань фінансування модернізаційних процесів у національній економіці, закладають підвалини суперечностей завдань макроекономічної стабілізації та стимулювання економічного зростання.

Вагоме значення для підтримання грошово-фінансової стабільності в Україні має стан валютної сфери. Протягом 2013 р. валютний ринок в Україні був відносно стабільним, що дозволило зберегти незмінність офіційного валютного курсу. За 11 місяців 2013 р. реальний ефективний обмінний курс гривні знизився на 0,8 %. Внесок курсової складової в зміну реального ефективного обмінного курсу гривні становив 3,7 %, а цінової – «мінус» 4,5 %, тому що інфляція в

¹² За 2009-2012 рр. залишки за кредитами домогосподарств скоротилися з 280,5 млн грн до 187,6 млрд грн, тоді як за 11 місяців 2013 р. кредити зросли до 192,7 млрд грн, при цьому продовжили скорочуватися залишки за кредитами на придбання нерухомості та будівництво, іпотечні кредити; суттєво зросли лише короткострокові споживчі кредити – на 38 %.

¹³ У Комітеті Незалежної асоціації банків України з питань грошово-кредитної політики та валютного регулювання вважають, що чинний порядок розміщення облігацій змушує банки структурувати випуск євробондів у вигляді так званих «облігацій участі в кредиті» (Loan Participation Notes) або опосередкованого випуску єврооблігацій. Така структура, на відміну від традиційної і поширеної вже навіть у країнах Східної Європи та Росії форми прямого випуску, є досить складною і вимагає істотних додаткових витрат. У межах одного випуску єврооблігацій такі додаткові витрати можуть сягати до 500 тис. дол. США.

Україні була нижчою, ніж її середньозважений рівень у країнах – основних торговельних партнерах. Така курсова динаміка сприяла підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників.

Курсовій стабільності сприяв збалансований стан валютного ринку. В цілому в I кварталі 2013 р. чистий попит на міжбанківському валютному ринку становив 0,5 млрд дол. США, що було втричі меншим, ніж у відповідному періоді 2012 р. Збільшення нетто-надходжень іноземної валюти від нерезидентів разом зі зменшенням попиту на неї сприяло формуванню в II кварталі 2013 р. чистої пропозиції безготівкової валюти в обсязі 2,3 млрд дол. США. Проте у вересні-листопаді 2013 р. традиційно відновився попит на готівкову валюту – чистий попит склав 1,5 млрд дол. США.

Основним каналом надходження валюти був фінансовий рахунок платіжного балансу, який протягом 11 місяців 2013 р. сформувався позитивним на рівні 14,7 млрд дол. США проти 8,9 млрд дол. США у відповідному періоді 2012 р. Формування профіциту відбулося насамперед за рахунок залучень середньо- та довгострокових кредитів реальним сектором економіки й банками. Сприятливого впливу завдало і зменшення дефіциту зовнішньої торгівлі.

У зв'язку з цим, а також завдяки певному послабленню девальваційних очкувань роль валютних інтервенцій НБУ у досягненні збалансованості валютного ринку порівняно з 2012 р. суттєво послабилась. Частка інтервенцій НБУ в операціях на міжбанківському валютному ринку зменшилася до 0,2 % у червні порівняно з 2,3 % у лютому і зросла до 1,0 % у вересні 2013 р. За 11 місяців 2013 р. сальдо інтервенцій склало лише 100 млн дол. США.

Між тим, наприкінці року через посилення макроекономічної невизначеності купівля готівкової валюти населенням стійко перевищувала її продаж. У жовтні-листопаді обсяг операцій з готівковою іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України склав майже 6,7 млрд дол. США, у тому числі банки купили у населення валюти на 2,8 млрд дол. США, а продали – на 3,8 млрд дол. США. Водночас, за підсумками січня-листопада 2013 р. перевищення попиту над пропозицією готівкової валюти населенням складало майже 1,9 млрд дол. США, що в 5 разів нижче аналогічного показника за такий самий період 2012 р. (майже 10,0 млрд дол. США).

Одним з важелів збереження валютної стабільності залишалися адміністративні заходи НБУ, спрямовані на дедоларизацію економіки, цілеспрямоване формування пропозиції іноземної валюти та запобігання валютним спекуляціям, зокрема:

- введення обов'язкового продажу 50 % валютної виручки резидентів від зовнішньоекономічних контрактів;
- запровадження обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень з-за кордону в іноземній валюті на користь юридичних осіб (які не є уповноваженими банками) та фізичних осіб – підприємців, а також на власні операції уповноважених банків за зовнішньоекономічними договорами;
- обмеження термінів розрахунків по зовнішньоекономічних контрактах до 90 днів¹⁴;
- запровадження вимоги зарахування валютних коштів при здійсненні переказів всередині країни на рахунки одержувачів у гривневому еквіваленті¹⁵;
- збільшення норми обов'язкового резервування для банків за довгостроковими коштами і депозитами юридичних та фізичних осіб в іноземній валюті (з 5 до 7 %).

Незважаючи на стабільність курсу гривні, слід відзначити збереження низки суттєвих джерел девальваційного тиску на гривню, серед яких:

- хронічно від'ємне сальдо торговельного балансу в умовах несприятливої зовнішньої кон'юнктури;
- погіршення міжнародних рейтингів України – з 1 липня 2013 р. міжнародне рейтингове агентство Fitch погіршило прогноз рейтингів України зі «стабільного» до «негативного». У вересні 2013 р. агентство Moody's знизило рейтинг державних облігацій України з рівня «В3» до «Саа1» з можливістю

¹⁴ Про зміну термінів розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і запровадження обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті (зі змінами, внесеними постановою НБУ від 25.09.2013 № 381): постанова Правління НБУ від 14.05.2013 р. № 163

¹⁵ Про порядок надходження коштів в іноземній валюті на поточні рахунки фізичних осіб в межах України: постанова Правління НБУ № 365 від 16. 09.2013 р.

подальшого перегляду в бік зниження через, зокрема, низьку ліквідність української банківської системи; проте у грудні 2013 р. після оприлюднення домовленостей про фінансування від Російської Федерації у розмірі 15 млрд дол. США Міжнародне рейтингове агентство Standard&Poor's покращило прогноз рейтингів України з «негативного» до «стабільного» і підтвердило рейтинг за національною шкалою uaBBB, а довгостроковий і короткостроковий рейтинги за зобов'язаннями в іноземній і національній валюті – на рівні B-/B.

- вплив капіталу у формі зростання залишків від зовнішньоторговельних операцій на закордонних коррахунках банків, які у січні-жовтні 2013 р. зросли до 10,8 млрд дол. США (проти 8,5 млрд дол. США на 01.11.2012 р.);
- невинна тенденція до скорочення міжнародних резервів НБУ до 18,8 млрд дол. США за станом на 01.12.2013 р., тобто нижче рівня, еквівалентного тримісячному обсягу імпорту¹⁶.

У 2013 р. **ситуація у фінансовій сфері** характеризувалася суперечливими тенденціями. За досить несприятливих умов Україні вдалося утримати позитивну динаміку зростання доходів бюджету. Відповідно до інформації Державної казначейської служби України в січні-листопаді 2013 р. доходи державного бюджету становили 308,8 млрд грн, що на 3,2 млрд грн, або на 1 % більше в порівнянні з аналогічним періодом 2012 р. Між тим, варто враховувати негативний вплив для економіки з боку посилення фактичного фінансового навантаження.

Завдяки зміні порядку сплати податку на прибуток помісячні доходи бюджету стали більш ритмічними (рис. 11), що позитивно вплинуло на збалансування щомісячних доходів та видатків.

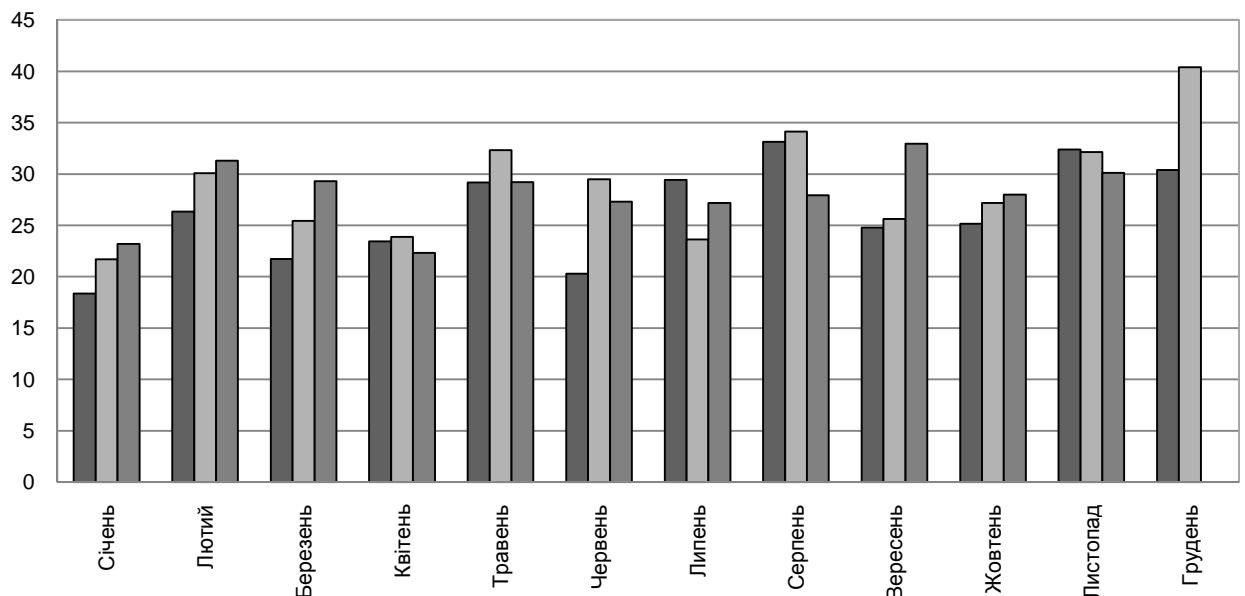

Рис. 11. Доходи державного бюджету України, млрд грн

Джерело: Державна казначейська служба України

Попри негативну динаміку економіки доходи від сплати основних податків вдалося утримати на досить високому рівні (табл. 1).

Таблиця 1

Збір податків до Державного бюджету України у січні-листопаді 2012-2013 рр.

¹⁶ За даними НБУ 12 листопада 2013 р. МВФ було перераховано 359,2 млн дол. США (в еквіваленті). Таким чином, згідно з графіком погашення запозичень за 10 місяців 2013 р. Україна здійснила виплати МВФ на суму 5,6 млрд дол. США (в еквіваленті). У 2014 р. загальна сума виплат за кредитом МВФ буде значно меншою і становитиме 3,6 млрд дол. США. 2015 р. стане останнім роком виконання відповідних кредитних зобов'язань. Сума виплати в цьому році буде найменшою за весь період дії договору запозичення і становитиме 1,48 млрд дол. США (в еквіваленті). – Див. Україна сплатила останній транш кредиту Міжнародного валютного фонду у 2013 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3866426&cat_id=55838

Податок	2012, млрд грн	2013, млрд грн	Зміна, %
Податок на прибуток підприємств	51,8	49,5	-4,5
ПДВ	124,2	115,7	-6,9
Акцизний податок із вироблених в Україні товарів	25,3	24,6	-2,8
Плата за користування надрами ¹⁷	11,5	11,9	3,8
Ввізне мито	12,0	12,1	1,3

Стримуючий вплив на динаміку бюджетних доходів у 2013 р. здійснювали:

- скорочення ВВП, погіршення фінансових результатів підприємств, гальмування динаміки зростання доходів населення, що звузило базу оподаткування головних бюджетоутворюючих податків;
- висока база порівняння, оскільки минулорічний обсяг збору податків був забезпечений при зростанні економіки та припав на рік посилення боротьби з тіньовою економікою, в результаті чого більшість найбільш доступних каналів мінімізації оподаткування було перекрито. У 2013 р. контролюючі органи продовжували боротьбу з більш складними схемами, що занижують доходи бюджету;
- вищі темпи зниження імпорту порівняно з експортом товарів і послуг, що погіршує баланс між надходженням до бюджету «імпортного» ПДВ і обсягами відшкодування цього податку експортерам;
- необхідність погашення обсягу заборгованості з відшкодування ПДВ за попередні роки, що вплинуло на сальдо надходження цього податку – в січні-листопаді 2013 р. було відшкодовано 51,3 млрд грн, що на 7,4 млрд грн, або на 16,9 % більше, ніж за відповідний період 2012 р.;
- низький рівень інфляції, що фактично не дозволило у 2013 р. забезпечити «інфляційні доходи» бюджету, які в попередніх роках були одним з істотних джерел приросту доходів бюджету;
- продовження процесу зниження номінального податкового навантаження на економіку, зокрема в 2013 р. було знижено ставку податку на прибуток з 21 % до 19 %, а також запроваджено низку податкових стимулів для активізації економіки, інвестиційної діяльності та збільшення кількості робочих місць.

Незважаючи на несприятливе становище у сфері бюджетних доходів, в цілому забезпечено фінансування основних видаткових статей бюджету.

Було збільшено видатки на соціальний захист населення та підвищено базові соціальні стандарти. Соціальний захист населення став одним з пріоритетних напрямів державної політики у 2013 р. Цей напрям профінансований в повній мірі, зростання видатків за статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення» в січні-листопаді склало майже 20 % в порівнянні з аналогічним періодом 2012 р. (рис. 12). За нульової інфляції приріст базових соціальних стандартів дозволив захистити доходи населення від негативних тенденцій в економіці.

У 2013 р. своєчасно і повній мірі здійснювалися виплати основної суми та відсотків за борговими зобов'язаннями. Рік став піковим періодом (рис. 13), на який припала рекордна за останні 15 років сума виплат за борговими зобов'язаннями держави. Суттєву частину кредитів, термін погашення яких припав на 2012-2013 рр., було залучено у 2008-2010 рр. для боротьби з негативними наслідками фінансово-економічної кризи, що обумовило значне посилення тиску на видаткову частину бюджету.

У січні-листопаді 2013 р. на погашення основної суми боргу з державного бюджету було спрямовано 65,7 млрд грн, видатки на обслуговування боргу склали 29,1 млрд грн¹⁸. Відмітимо, що у 2013 р. Україна здійснила найбільшу виплату за залученими кредитами

¹⁷ З 1 січня 2013 р. об'єднано надходження від рентної плати за нафту, природний газ та газовий конденсат, що видобуваються в Україні, із платою за користування надрами, відповідно до Закону України від 24.05.2012 р. № 4834-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм».

¹⁸ Розрахунки за борговими зобов'язаннями держави по загальному фонду державного бюджету за січень-листопад 2013 року на 01.12.2013 (оперативні дані) / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/202735>

від МВФ у розмірі 5,6 млрд дол. США. Це дозволило погасити більшу частину всього боргу перед фондом, надалі зменшивши тягар для бюджету.

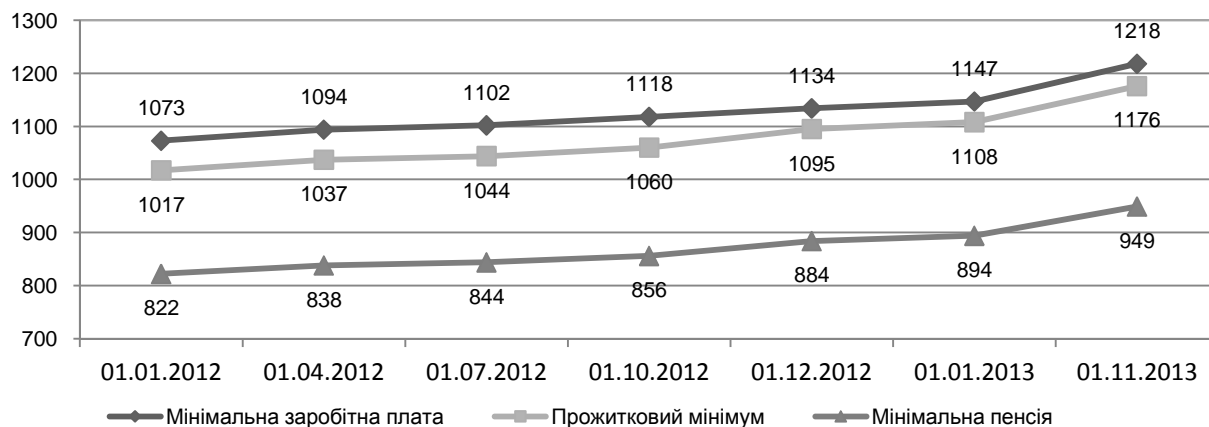

Рис. 12. Базові соціальні стандарти, грн

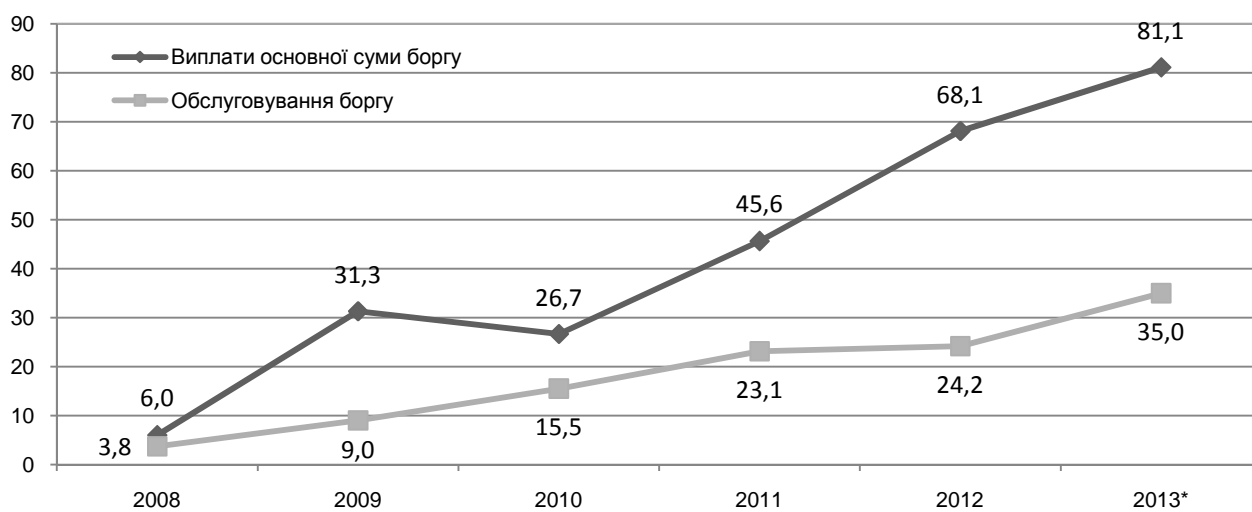

Рис. 13. Платежі за державним боргом України в 2008-2013 рр., млрд грн

* прогноз

Джерело: Міністерство фінансів України

Своєчасне погашення заборгованості підтвердило статус України як надійного позичальника, здатного своєчасно виконувати свої зобов'язання навіть в складних економічних умовах, що розширило можливості активізації співпраці з міжнародними фінансовими організаціями і окремими країнами з метою залучення інвестиційного ресурсу для економіки держави.

Зокрема, у 2013 р. було досягнуто згоди ЄББР щодо виділення 152 млн євро на продовження будівництва метрополітену в м. Дніпропетровськ на вигідних умовах для України, що передбачали процентну ставку близько 1 %, пільговий період 6 років та термін погашення 25 років. Окрім цього, з Експортно-імпортним банком КНР було узгоджено умови отримання кредиту в розмірі 3 млрд дол. США для розвитку аграрного сектору України. Вони також є більш привабливими, ніж на фінансових ринках: процентна ставка – 6,5 % вартості кредиту, яка включає всі витрати та страхування, пільговий період – 5 років, термін погашення – 10 років після закінчення пільгового періоду. У грудні досягнуто домовленості з Російською Федерацією щодо придбання євробондів України на 15 млрд дол. США.

Водночас складна економічна ситуація обумовила посилення традиційних проблем фінансового сектору і актуалізацію нових ризиків. Передусім, вони були обумовлені закономірним посиленням дисбалансів на різних рівнях системи державних фінансів України, що сформувало низку похідних проблем. Серед них:

1. *Випереджаюче зростання видатків державного бюджету над доходами.* Так як доходи бюджету протягом січня-листопада 2013 р. зросли на 1 %, а касові видатки – на 3,4 %, закономірним наслідком такого розриву стало зростання дефіциту бюджету (рис. 14). У січні-листопаді 2013 р. дефіцит державного бюджету становив 46,5 млрд грн, що відчутно вище, ніж за аналогічний період 2012 р. Враховуючи, що через низьку інфляцію зростання номінального ВВП буде мінімальним, відношення дефіциту до ВВП за підсумком року також помітно зросте.

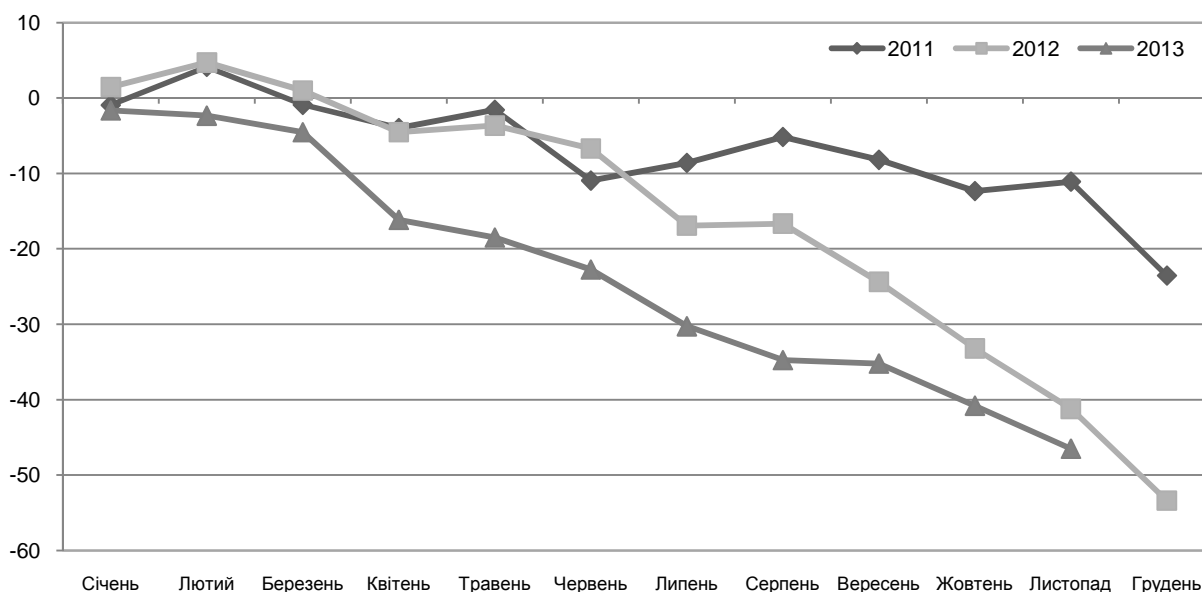

Рис. 14. Сальдо державного бюджету накопичувальним підсумком, млрд грн
Джерело: Міністерство фінансів України.

2. *Впровадження квазігрошових форм фінансування окремих державних видатків та зобов'язань.* Наприкінці 2012 р. Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів, якими дозволено погашати бюджетну заборгованість, зокрема за компенсацію різниці в тарифах на теплову енергію та водопостачання і підтвердженого відшкодування ПДВ на суму понад 500 тис. грн казначейськими фінансовими векселями. У 2013 р. змінами до Податкового кодексу України та Бюджетного кодексу України було створено правову базу для практичного застосування цих нововведень.

Завдяки цьому Кабінет Міністрів України для оформлення заборгованості, що сформувалася на 1 січня 2013 р., затвердив¹⁹ граничний обсяг видачі фінансових векселів в 2013 р. в обсязі 15,6 млрд грн, з яких для погашення заборгованості з підтвердженого відшкодування ПДВ – до 12,0 млрд грн, для реструктуризації бюджетного боргу – до 3,6 млрд грн, для погашення заборгованості з різниці в тарифах на теплову енергію – до 2,9 млрд грн.

На 1.11.2013 р. процес погашення бюджетної заборгованості казначейськими векселями ще не розпочався, проте з урахуванням труднощів з наповненням державного бюджету існує ймовірність того, що така практика буде впроваджена. Разом з тим, умови випуску названих цінних паперів не є вигідними для їх власників і обумовляють втрату частини доходів і заморожування обігових коштів.

3. *Утворення «фіскальних провалів».* Передусім це пов'язано з впровадженням нового підходу до розрахунку авансових платежів зі сплати податку на прибуток. З 2013 р. згідно нових правил підприємства щомісяця сплачують авансовий внесок з податку на прибуток у розмірі не менше 1/12 нарахованої до сплати суми податку за попередній звітний податковий рік. Враховуючи, що 2012 р. був значно сприятливішим з точки зору фінансових результатів підприємств, це сформувало завищену базу оподаткування для розрахунку авансових внесків податку на прибуток у 2013 р. В результаті за підсумками року очікується значний обсяг авансових переплат цього податку, що фактично означає, що доходи зі сплати податку на

¹⁹ Про встановлення граничних обсягів видачі фінансових казначейських векселів: Постанова КМУ № 766 від 9.10.2013 р.

прибуток у 2013 р. включають значну частину доходів цього податку, яка мала б бути сплачена в 2014 р. Це обумовить зниження надходжень податку в 2014 р.

4. *Виникнення значних касових розривів.* У 2013 р. через нижчі фактичні темпи зростання доходів бюджету в порівнянні з плановими, а також значні обсяги боргових зобов'язань, погашенню яких був наданий пріоритет, виникли проблеми з фінансуванням відкритих асигнувань. При цьому, якщо раніше ця проблема стосувалася лише капітальних видатків, то у 2013 р. численні інформаційні повідомлення органів місцевого самоврядування та державних бюджетних установ засвідчили, що затримка з фінансуванням торкнулася навіть захищених статей видатків державного бюджету.

5. *Подальше необґрунтоване розширення податкових пільг.* На органи державної влади продовжує чинитися тиск різних груп впливу, які лобіюють запровадження нових і розширення діючих податкових пільг. При цьому пропонувані податкові ініціативи часто не містять стимулюючого потенціалу, а спрямовані лише на зменшення рівня оподаткування окремих галузей. Зокрема, Закон України «Про проведення економічного експерименту щодо державної підтримки суднобудівної промисловості»²⁰ містить норму, відповідно до якої «суми пені, штрафних і фінансових санкцій, не сплачених до бюджетів і державних цільових фондів, нарахованих на податкову заборгованість із сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), які обліковуються підприємствами суднобудівної промисловості станом на 1 січня 2013 р., підлягають списанню» (ст. 4). Очевидно, що таке податкове звільнення не може вважатися податковим стимулом і спрямоване виключно на мінімізацію оподаткування. Ризики неконтрольованого розростання наданих податкових пільг посилюються також прийняттям Закону України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць»²¹. Він не лише фактично знімає законодавчі обмеження для практики застосування податкових стимулів, але й вводить ручний режим їх надання.

6. *Посилення ролі НБУ в формуванні дохідної бази бюджету.* Національний банк України здійснює підтримку дохідної бази бюджету у спосіб перерахування перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами НБУ (на 01.12.2013 р. сума становила 27,3 млрд грн) та концентрації на балансі ОВДП, обсяг яких сягнув 141 млрд грн, або 60 % від загального обсягу емітованих державних цінних паперів. Висока активність НБУ в наповненні державного бюджету, попри те, що частково дозволяє пом'якшити проблеми в фіскальній сфері, закладає значні валютні та інфляційні ризики для держави.

Таким чином, у 2013 р. розвиток фіскальної сфери характеризувався досить суперечливими тенденціями. В умовах погіршення економічної динаміки та рекордного зростання платежів за борговими зобов'язаннями знову відновилася тенденція до поглиблення дисбалансів системи державних фінансів на всіх ланках, які періодично призводили до формування касових розривів.

Разом з тим, в таких досить несприятливих умовах вдалося зберегти досягнутий в попередні роки рівень соціального захисту населення, своєчасно погасити кредитні зобов'язання держави, а також розширити інвестиційний ресурс підприємницького сектору, знижуючи ставки податків та зберігши запроваджений Податковим кодексом України комплекс податкових стимулів для активізації господарської діяльності.

в) Тенденції зовнішньоекономічної діяльності

Україна як відкрита економіка традиційно демонструє високий ступінь залежності від глобальних економічних тенденцій. Тому, як вже згадувалось вище, депресивні тенденції світової економіки відіграли потужну гальмівну роль в Україні.

Загальний стан світової економіки не сприяв суттєвому зростанню попиту на товари та послуги традиційного українського експорту. Попит, як споживчий, так і інвестиційний, стримувався пригніченим станом ділової активності й заходами щодо скорочення публічного споживання. За даними Global Wealth Report (Credit Suisse), вперше з 2007-2008 рр. сукупний показник добробуту мешканців світу скоротився за період із середини 2011 р. по середину 2012 р. на 5,2 % (на 12,3 трлн дол. США). У Європі, одному з провідних торговельних партнерів України,

²⁰ Про проведення економічного експерименту щодо державної підтримки суднобудівної промисловості: Закон України від 06.09.2012 № 5209-VI.

²¹ Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 06.09.2012 № 5205-VI.

за рік добробут населення скоротився на 10,9 трлн дол. США, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні – на 1,4 трлн дол. США, натомість у Північній Америці було зафіксовано його зростання на 0,8 трлн дол. США.

Після світової кризи у 2012 р. (порівняно з 2008 р.) зазнала змін товарна структура світової торгівлі. Значно скоротилися фізичні обсяги торгівлі сировинними товарами – нафтою, нафтопродуктами та природним газом, металами та продукцією сільського господарства. Частково таке скорочення відбулося внаслідок падіння попиту, зниження пропозиції аграрних товарів (через неврожай), обмежень експорту/імпорту в окремих країнах. Водночас відбувалося зростання фізичних обсягів торгівлі машинами та обладнанням, транспортними засобами, споживчими товарами тривалого користування, формувалася підвищений попит на продукцію хімічної галузі. Щодо цінової динаміки, спостерігалися протилежні тенденції – зниження цін відбувалося на продукцію машинобудування, текстиль, продукцію хімічної галузі, зростання – на аграрну та енергетичну продукцію. Попри пригнічення сукупного попиту у багатьох країнах, ціни на енергетичні та сільськогосподарські товари, хоча і зазнавали коливань, зберігалися порівняно високими.

Серйозним джерелом загроз для економіки України є й гальмування темпів зростання країн, що розвиваються. Стримані оцінки поточних та очікуваних показників зростання свідчать про можливе перебалансування потуг у глобальній економіці. З одного боку, **таке перебалансування є результатом циклічного уповільнення після періоду зростання, з іншого – це результат певного вичерпання тієї моделі зростання, яка забезпечувала у попереднє десятиліття швидкий розвиток країн, що розвиваються.** Загалом зниження потенційних темпів зростання країн, що розвиваються, у середньостроковій перспективі негативно впливатиме на економіку України, оскільки експорт товарів у ці країни може знизитися.

Оскільки Україна тісно інтегрована до економічного простору СНД, процеси сповільнення темпів зростання в регіоні негативно відобразилися на українській економіці. Загалом, у 2013 р. Україна отримала потрійний негативний вплив на зовнішньоекономічну діяльність від партнерів по СНД, по-перше, внаслідок циклічного економічного спаду в регіоні, по-друге, внаслідок падіння попиту на український експорт через політику імпортозаміщення; по-третє, через запровадження заходів протекціонізму та економічного тиску, пов'язаних з відмовою України інтегруватися до Митного союзу РФ, Білорусі та Казахстану.

Зовнішньоекономічна та інтеграційна політика мала ключове значення у формуванні сучасного тренду розвитку України. Реалізація потенціалу членства України в СОТ, підготовка роботи над Угодою про асоціацію та зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, ратифікація угоди про вільну торгівлю СНД мали на меті забезпечити досягнення цілей збалансованого економічного розвитку держави. Разом з тим, модель економічного зростання України була та залишається надзвичайно вразливою до зовнішньоекономічних чинників.

Ситуація в економіці значною мірою стала відображенням змін у зовнішньоекономічних відносинах країни. У 2013 р. продовжилася започаткована у 2012 р. тенденція до погіршення показників зовнішньої торгівлі України. Так, експорт товарів за січень-листопад 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. скоротився на 9,3 %, або на 5,7 млрд дол. США. При цьому по більшості з товарних груп відбулося зменшення обсягів експорту порівняно з 2012 р. Значною мірою така ситуація була прогнозованою. Після кризових тенденцій 2009 р. у 2010-2011 рр. відбулося відновлювальне розширення експорту, проте не відбулося суттєвих змін у джерелах експортної конкурентоспроможності країни. Низька диверсифікованість експорту, передусім у розрізі ринків, обумовила його загальне скорочення при зниженні попиту на традиційні товари вітчизняного експорту.

В розрізі груп товарів в динаміці експорту позначилось декілька тенденцій (рис. 15). Зниження експорту недорогочінних металів та мінеральної продукції триває другий рік поспіль, водночас темпи спаду у 2013 р. дещо зменшилися порівняно з 2012 р. У січні-листопаді 2013 р. в експорті сільськогосподарської продукції, транспортного обладнання, а також продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості зафіксовано негативну динаміку (на 10,2, 41,7 і 10,6 % відповідно), при цьому в перших двох товарних групах – після стрімких темпів зростання у 2011-2012 рр. Це можна пояснити як статистичним ефектом, так і перенасиченням товарами, що експортувалися з України, ринків країн – торговельних партнерів. У експорті товарів харчової промисловості протягом останніх трьох років та машинобудівної галузі протягом останніх двох років позначилась чітка низхідна динаміка. При цьому в експорті машинобудівної продукції у січні-листопаді 2013 р. показник динаміки наближається до нульового значення. Певним виключенням з загальної тенденції до зниження стало зростання експорту деревини та виробів з неї на 8,3 %. В абсолютних показниках найбільш суттєве скорочення експорту за 11 місяців року

відбулось у торгівлі транспортним обладнанням, недорогоцінними металами та виробами з них, а також сільськогосподарською продукцією, експорт яких скоротився відповідно на 2,4, 1,4 та 1,1 млрд дол. США.

Загалом, динаміку експорту товарів у 2013 р. визначала низка чинників, які більшою мірою впливали на її скорочення.

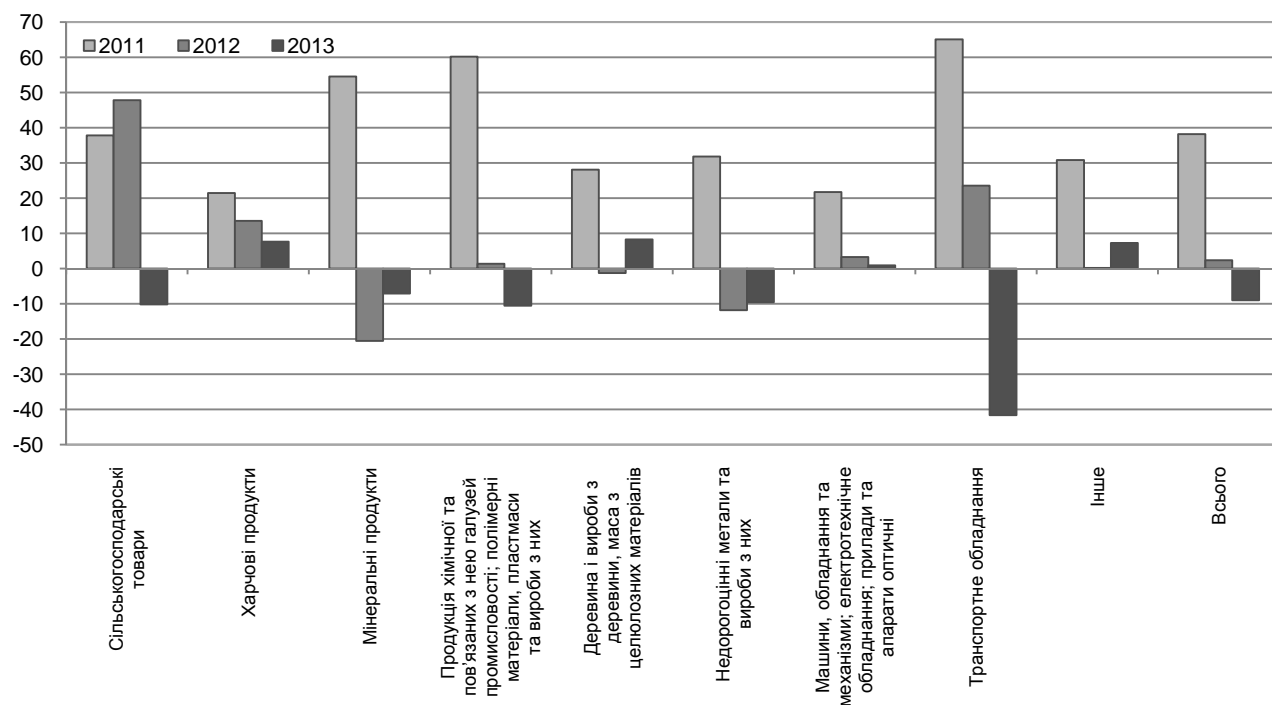

Рис. 15. Динаміка експорту товарів у січні-листопаді 2011-2013 рр., %.

Скорочення експорту відбулось через наступні чинники:

- *цінова ситуація на основних експортних ринках.* Ціновий чинник мав суттєвий вплив на динаміку як експорту загалом, так і окремих галузей зокрема. Продовжувалося зниження цін на добрива, недорогоцінні метали. Зокрема, зведені ціни виробів з вуглецевої сталі знизилась з 760,5 дол. США за 1 т у січні-листопаді 2012 р. до 707,4 дол. США за 1 т у січні-листопаді 2013 р.²². Також, за даними ФАО²³, протягом 2013 р. знижувалися ціни на зернові. Якщо у 2012 р. індекс цін на цю продукцію складав 236,1 пункту, у 2013 р. він знизився до 219,2 пункту. Так, відбулось стрімке зниження ціни метричної тони основного товару сільськогосподарського експорту України – кукурудзи – з 297,5 дол. США у січні-листопаді 2012 р. до 264,5 дол. США у відповідному періоді 2013 р., що обумовлено високими врожайми цієї сільськогосподарської культури по всьому світі; ціни на пшеницю майже не змінилася – 313,3 порівняно з 312,2 дол. США²⁴;
- *вичерпання наявних можливостей постачання на експорт окремих груп товарів.* Активний експорт певних груп товарів з України до Російської Федерації призвів до перенасичення ринку, а отже відсутності потреби в збереженні попередніх обсягів. За оцінками компанії «Российские железные дороги», надлишок напіввагонів у країні наприкінці 2012 р. становив 150 тис.

²² MEPS – World Carbon Steel Prices – With Individual Product Forecasts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meps.co.uk/allproducts%20steel%20price.htm>

²³ FAO Food Price Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

²⁴ Commodity Market Monthly (January 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/res/commod/pdf/monthly/011014.pdf>

одиниць²⁵. Така ситуація призвела до зниження попиту як на товарні вагони, так і на комплектуючі до них. Також це значною мірою обумовило призупинення з боку Російської Федерації дії декількох сертифікатів на продукцію чотирьох вагонобудівних заводів України. Як наслідок, експорт залізничного устаткування до Російської Федерації скоротився у січні-жовтні на 31,5 %, або 0,7 млрд дол. США. Вичерпання можливостей, створених потребою в формуванні вагонного парку Російської Федерації, що потребує як приділення більшої уваги ринкам інших країн пострадянського простору, які мають залізничну колію, аналогічну українській, так і переоснащення вітчизняних підприємств з метою виходу на інші ринки;

- *високі врожаї зернових в інших країнах.* Зростання пропозиції зернових внаслідок високих врожаїв у країнах Північної Америки (передусім США), європейських країнах СНД, країнах ЄС, а також Південної Америки обумовило зниження цін та посилення конкуренції на ринках цієї продукції. Як наслідок, відбулося зниження експорту зазначених товарів до Японії та Південної Кореї на 165,9 млн дол. США (за підсумками січня-жовтня). Крім того, внаслідок кращого, ніж у 2012 р., врожаю зернових Іспанія та Португалія скоротили імпорт цього виду продукції. Відтак експорт Україною зернових до цих країн скоротився майже на 480,1 млн дол. США;
- *військові конфлікти в країнах Близького Сходу.* Громадянська війна в Сирії, яка дестабілізувала ситуацію в цьому регіоні, насамперед Лівані, поряд з довготривалими заворушеннями у Єгипті призвели до стрімкого зниження торговельних операцій з країнами Близького Сходу. Експорт товарів з України до цих трьох країн скоротився на 1,5 млрд дол. США (за підсумками січня-жовтня);
- *протекціоністські заходи країн – торговельних партнерів.* За даними провідної світової неурядової організації з визначення протекціоністських дій – Global Trade Alert²⁶ – протягом 2013 р. було застосовано 4 нових заходи, які мали негативний вплив на експорт з України. Всі ці заходи були запроваджені країнами Митного союзу, насамперед Російською Федерацією. Запровадження в РФ утилізаційного збору на автотранспортні засоби, проти якого виступила та подала відповідні скарги до Органу з вирішення суперечок СОТ низка країн, серед іншого, призвело до скорочення експорту засобів наземного транспорту (крім залізничних) з України до Росії – майже на 60 %, або на 225 млн дол. США (за підсумками січня-жовтня).. Крім того, на експорт значної кількості товарів з України до Російської Федерації негативно вплинуло встановлення Російською Федерацією посиленого митного контролю товарів з України, що подовжило період розмитнення товарів і збільшило витрати вітчизняних експортерів;
- *проблеми з отриманням сировини для виробництва експортованої продукції.* Скорочення поставок сировини на вітчизняні нафтопереробні заводи стало одним з вагомих чинників, що призвів до зменшення ними виробництва, а отже скорочення можливостей експорту. Експорт товарів групи «нафта або нафтопродукти, одержані з бітумінозних порід (мінералів), крім сирих» скоротився на 47,9 %, або на 566,5 млн дол. США. Крім того, проблема з постачанням сировини на окремі хімічні підприємства призвела до зупинення деяких з них, результатом чого стало скорочення експорту значної кількості товарів хімічної галузі. Загальний експорт товарів хімічної промисловості зменшився у січні-листопаді на 850,6 млн дол. США.
- *експортні обмеження.* Певним стримуючим чинником розвитку експорту в Україні протягом 2013 р. була низка обмежень щодо нього. Так, за даними

²⁵ Андрейченко А. Ненужные вагоны: в чем причина кризиса вагоностроения в Украине / Forbes Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/opinions/1350910-nenuzhnye-vagony-v-chem-prichina-krizisa-vagonostroeniya-v-ukraine>

²⁶ Global Trade Alert [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globaltradealert.org/advanced-search>

Міністерства доходів і зборів України²⁷, чинним в країні залишається значний перелік товарів, на який встановлені експортні мита. Крім цього, у 2013 р. діяли експортні квоти на деякі види руд;

Водночас підтримували експорт такі чинники:

- *утримання стабільних темпів зростання в Китаї* протягом останніх семи кварталів на рівні 7,5-8 % (сезонно скоригований показник). Наслідком цього стало збереження позитивної динаміки попиту цієї країни – за підсумками січня-жовтня 2013 р. експорт товарів з України до Китаю зріс на понад 0,7 млрд дол. США;
- *поступова стабілізація ситуації в окремих видах економічної діяльності в країнах ЄС*. Після стрімкого скорочення попиту на металургійну продукцію в країнах ЄС, яке спостерігалось у 2012 р., протягом січня-жовтня 2013 р. ситуація дещо поліпшилася; один з наслідків цього – експорт чорних металів до Італії, провідного споживача металів з України серед країн ЄС, зріс на 9,1 %, а експорт виробів з чорних металів – на 28,4 %. Крім того, нарощування виробництва автомобілів в країнах Європи сприяло зростанню експорту комплектів проводів до них;
- *продовження реалізації технологічних модернізаційних проектів в деяких країнах – торговельних партнерах*. Зокрема, продовження дії програм щодо переоснащення російської армії, проведення Китаєм програм переоснащення військово-морського флоту сприяли зростанню експорту турбореактивних двигунів майже на 117,5 млн дол. США (загалом експорт цієї продукції збільшився на 19,6 %, або на 141,2 млн дол. США (до 860,2 млн дол. США), а також експорту на ринок Китаю військових кораблів на понад 53 млн дол. США;
- *зняття обмежень на експорт*. Ухвалення Урядом рішення щодо зниження мита на експорт живої худоби та шкіряної сировини з 25 % до 5 % стало стимулюючим чинником для збільшення експорту цієї продукції.

Наведена динаміка експортної діяльності обумовила зміни в географічному розподілі експорту товарів. При цьому зміни в географічній структурі експорту товарів відбувались нерівномірно. Якщо експорт до країн Європейського Союзу скоротився на 2,9 %, то до країн Митного союзу Білорусі, Казахстану та Росії – на понад 10 %, до країн Африки та Америки – на понад 15 %. Водночас, попри загальне скорочення експорту до країн Азії на 9 %, відбулось суттєве зростання експорту товарів до Китаю (на 47,9 %), Пакистану (на 86,2 %) і В'єтнаму (на 51,8 %).

Як і в попередні періоди, провідне місце в географічній структурі експорту товарів з України у січні-жовтні 2013 р. посідали країни СНД (передусім країни Митного союзу), на які припадає 35,9 % експорту. Водночас, порівняно з відповідним періодом 2012 р. частка цих країн в структурі експорту зменшилася на 1 в. п. Більша інтегрованість економіки України до світової економіки, знаходження нових ринків збуту обумовлюють зростання частки нових партнерів. Аналогічні процеси в країнах СНД призводять до входження на їхні ринки продукції з інших країн, посилюючи тим самим конкуренцію на ринках цих країн.

У зв'язку із незначним скороченням експорту товарів до країн ЄС, в цілому їх частка в структурі українського експорту дещо зросла (до 26 %).

На відміну від експорту товарів, **експорт послуг** демонструє позитивну тенденцію зростання. За 9 місяців 2013 р. його обсяг зріс на 5,8 %. Зниження надходжень від транспортних послуг (на 337,7 млн дол. США), послуг з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій послуг (на 168,2 млн дол. США), послуг зі страхування (на 30,7 млн дол. США), послуг, пов'язаних з подорожами (на 24,2 млн дол. США) та послуг з будівництва (на 16,6 млн дол. США) було компенсоване зростанням експорту послуг з переробки матеріальних ресурсів (на 830,6 млн дол. США), послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг (на 224,0 млн дол. США), послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю (на 71,4 млн дол. США), а також ділових послуг (на 22,9 млн дол. США), роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності (на 12,7 млн дол. США), державних та урядових послуг (на 10,1 млн дол. США).

²⁷ Інформація щодо ставок вивізного (експортного) мита, встановлених актами законодавства України на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/baneryi/mitne-oformlennya/subektam-zed/stavki-vviznogo-ta-viviznogo-mita/eksporne-mito/>

Подальша динаміка експорту залежатиме від значної кількості чинників, насамперед розвитку економічної ситуації в країнах-партнерах та динаміки цін на провідні товари українського експорту.

Динаміка **імпорту товарів** здебільшого повторювала динаміку експорту (рис. 16). За підсумками 11 місяців 2013 р. імпорт товарів скоротився на 9,7 %, або на 9,3 млрд дол. США. Скороченню обсягів імпорту товарів у 2013 р. передувало різке сповільнення його зростання у 2012 р. Така динаміка імпорту товарів зумовлена головним чином значним зменшенням поставок мінеральних продуктів (на 23,6 %, або 5,0 млрд дол. США) та транспортного обладнання (на 22,7 %, або 1,7 млрд дол. США). В імпорті товарів останньої групи скорочення обсягів поставок у 2013 р. відбулося після трьох років стрімкого зростання. Обсяги імпорту значної кількості груп товарів зменшилися у 2013 р. порівняно з 2012 р. – крім згаданих мінеральних продуктів та транспортного обладнання, падіння обсягів імпорту зафіксовано також щодо недорогоцінних металів, машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання. Крім того, вже другий рік поспіль відсутня відчутна позитивна динаміка поставок імпортової продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості. У цей період зростав лише імпорт продукції, орієнтованої переважно на задоволення споживчого попиту – сільськогосподарських товарів (на 9,4 %, харчових продуктів (на 7,1 %) та деревини та виробів з деревини (6,4 %). Загалом ці три групи товарів у січні-листопаді 2013 р. забезпечили приріст імпорту у розмірі 662,7 млн дол. США.

Зниження імпорту у січні-листопаді 2013 р. визначали наступні чинники:

- *негативна динаміка промислового виробництва й інвестиційної діяльності в Україні в багатьох видах промислової діяльності та в транспорті, що обумовило звуження попиту на продукцію проміжного споживання і відповідне зменшення чи зниження приросту порівняно з попередніми роками імпорту продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, мінеральних продуктів, сільськогосподарських товарів, недорогоцінних металів), а також скорочення інвестиційного імпорту (машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання, транспортного обладнання);*

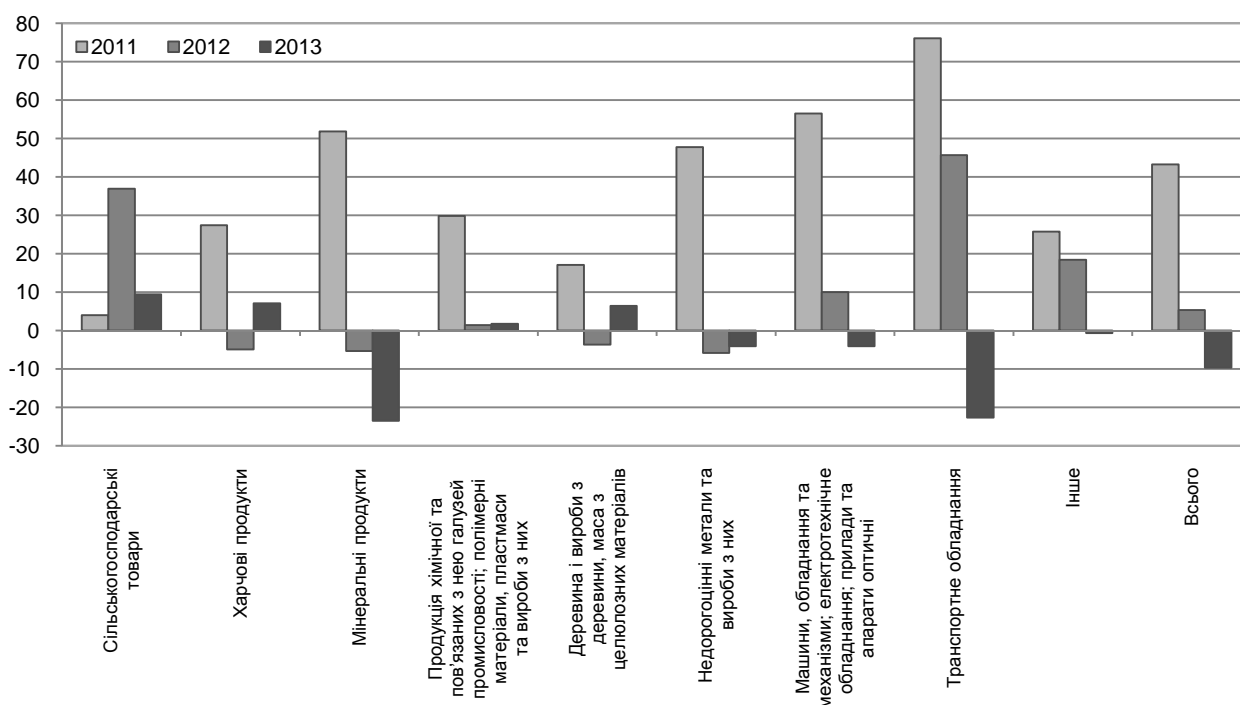

Рис. 16. Динаміка імпорту товарів у січні-листопаді 2011-2013 рр., %.

- *значне зниження потреби в імпорті інвестиційної продукції. Зокрема, після проведення фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу 2012 р. зменшилась необхідність у закупівлі дорогих транспортних засобів, насамперед потягів. Наслідком цього стало зменшення імпорту залізничних засобів на 70 %, або на 633 млн дол. США;*

- *зменшення потреби в мінеральних продуктах.* Зниження промислового виробництва поряд з підвищенням енергоефективності в економіці України дозволили скоротити обсяги закупівель у Російської Федерації природного газу у січні-жовтні у річному вимірі на 4,2 млрд м³, що у вартісному виразі привело до скорочення імпорту на 2,8 млрд дол. США;
- *скорочення сировинної бази.* Протягом січня-вересня 2013 р. було практично припинено постачання в Україну сировинної нафти з Російської Федерації, яке відновилося в жовтні. Серед причин, що могли сформувати таку динаміку: «охолодження» політичних стосунків між Україною та Російською Федерацією, зокрема конфлікт навколо компанії «Укртатнафта», несприятлива кон'юнктура на ринку транспортних послуг, зупинка на реконструкцію низки українських нафтопереробних підприємств. Загалом імпорт сировинної нафти скоротився на 62 %, або майже на 675 млн дол. США;
- *протекціоністські заходи.* Запроваджене 14 березня 2013 р. Кабміном квотування імпорту кам'яного вугілля призвело до зниження його імпорту у вартісному вимірі на третину, або на 0,7 млрд дол. США. Крім того, запровадження Україною спеціальних мит на імпорт автомобілів деяких категорій (від 6,46 % до 12,95 % ввізної вартості автомобіля) призвело до зниження у січні-листопаді 2013 р. порівняно з аналогічним періодом 2012 р. імпорту наземних транспортних засобів (крім залізничних) на 8,4 %, або на 463,8 млн дол. США;

Водночас деякі чинники сприяли зростанню імпорту товарів:

- *підвищення добробуту населення.* Зростання доходів населення супроводжувалося зростанням витрат на придбання товарів та послуг, які за три квартали 2013 р. збільшилися на 3,8 і 7,0 %, що привело й до зростання імпорту продукції споживчого характеру – внаслідок цього зріс попит на сільськогосподарські товари та товари харчової промисловості;
- *зниження вартості споживчого кредитування.* Протягом 2013 р. відбулось зниження середньої вартості беззаставних кредитів готівкою. Це стимулювало зростання активності на ринку побутової техніки;
- *проблеми вітчизняних хімічних підприємств з отриманням сировини (нафтопродуктів) для виробництва продукції* призвели до зупинення деяких з них, а отже необхідності імпорту такої продукції. Так, зупинка деяких заводів з вироблення пластмас обумовила зростання імпорту цього виду продукції на 5 % до майже 3 млрд дол. США.

Скорочення імпорту відбувалося майже за всіма географічними напрямками, за винятком країн Європи. Найбільше скорочення імпорту припало на країни Митного союзу, насамперед Російську Федерацію, через зменшення Україною закупівель природного газу та припинення поставок сировинної нафти. Якщо у попередні роки частка країн СНД в структурі імпорту України перевищувала 40 %, то за підсумками січня-жовтня 2013 р. вона скоротилася до 35,9 %. Зростання імпорту з країн Європейського Союзу (на 2,7 %) і з інших країн Європи (на 14,5 %) зробило ці країни провідними джерелами імпорту на ринок України.

За 9 місяців 2013 р. загальний обсяг імпорту послуг порівняно з відповідним періодом 2012 р. збільшився на 10,2 %. Структура імпорту послуг залишається майже незмінною протягом останніх років. Таке зростання забезпечено за рахунок збільшення обсягів імпорту ділових послуг (на 289,9 млн дол. США), державних та урядових послуг (на 129,8 млн дол. США), роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності (на 126,8 млн дол. США), послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг (на 124,2 млн дол. США) та послуг, пов'язаних з подорожами (на 117,4 млн дол. США). Одночасно зменшилися обсяги імпорту послуг приватним особам, культурних та рекреаційних послуг (на 151,7 млн дол. США), транспортних послуг (на 92,1 млн дол. США) та послуг з будівництва (на 60,9 млн дол. США).

Вищі темпи скорочення імпорту товарів порівняно з експортом дозволили зменшити негативне сальдо в торгівлі товарами з 13,8 млрд дол. США за підсумками січня-листопада 2012 р. до 12,6 млрд дол. США за підсумками відповідного періоду 2013 р. Одночасно зростає позитивне сальдо в торгівлі послугами, яке за підсумками січня-вересня підвищилось на 2,4 % до 5,1 млрд дол. США. Це стає додатковим чинником стримування зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу, який за підсумками січня-вересня скоротився до 5,8 млрд дол. США порівняно з 6,5 млрд дол. США роком раніше.

Погіршення ситуації в економіці України супроводжувалося скороченням надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до економіки України: якщо у січні-вересні 2012 р. надходження ПІІ (акціонерного капіталу) становили 4,3 млрд дол. США, що на 8,9 % нижче, ніж за відповідний період 2011 р., то 2013 р. вони знизилися вже на 13,8 %, склавши лише 3,7 млрд дол. США. Водночас прискорилося виведення акціонерного капіталу іноземними інвесторами – 2,4 проти 0,8 млрд дол. США. Як наслідок, приріст прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) за підсумками 9 місяців 2013 р. більш ніж удвічі поступався відповідному показнику 2012 р. (1,3 проти 2,6 млрд дол. США).

Привабливими для іноземних інвесторів були як посередницькі види діяльності, так і виробничі сектори економіки. Найбільші обсяги ПІІ надійшли у сферу торгівлі (768,2 млн дол. США), промисловість (575,2 млн дол. США), професійну, наукову та технічну діяльність (432,9 млн дол. США), сферу операцій з нерухомим майном (262,7 млн дол. США), будівництво (146,4 млн дол. США), сільське, лісове та рибне господарство (103,4 млн дол. США), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (103,1 млн дол. США). Водночас погіршення ситуації в секторі фінансової та страхової діяльності обумовило скорочення ПІІ в ньому на 1366,8 млн дол. США.

Разом з тим, поки що не вдається досягти помітного покращення структури отриманих інвестицій: зокрема, на підприємствах промисловості зосереджено усього 31,4 % загальної суми ПІІ (17,8 млрд дол. США), у той час як 2012 р. ця частка становила 32 %. Зменшилася також частка ПІІ, яка припадає на фінансові установи – з 29,8 до 26,6 %. Не демонструють достатньої позитивної динаміки ПІІ у розвиток інформаційних технологій (3,7 %) та у науково-технічну діяльність (5,9 %), що могло б стати запорукою пришвидшення економічного розвитку у майбутньому.

Таким чином, динаміка надходження ПІІ у 2013 р. засвідчує збереження негативних тенденцій, які спостерігаються протягом останніх років. Індекс інвестиційної привабливості України, який розраховується Європейською бізнес-асоціацією, був кардинально понижений наприкінці 2011 р. і відтоді практично не змінювався. За останні три роки вітчизняний ринок залишили понад три десятки іноземних компаній, включаючи півтора десятка банків, страхові установи та металургійну компанію. При цьому за останні роки в Україну не прийшов жоден новий великий приватний інвестор, а приплив ПІІ в перерахунку на душу населення за два роки скоротився зі 143 до 132 дол. США, що в рази менше, ніж в Казахстані чи Російській Федерації. **Основними причинами такого становища є корупція, неможливість для інвесторів захистити свої інтереси в судах, проблемні відносини з податковими органами.**

Привертає увагу структура ПІІ за галузевим принципом. Найбільша частка інвестицій (майже 30 %) припадає на фінансовий сектор України. Частка іноземного капіталу в банківській системі країни складає майже 34 % (на початок 2012 р. вона сягала 42 %). За даними МВФ, це відповідає середньосвітовому показнику. Водночас іноземні банки, як правило, першими виходять на нові ринки, за ними приходять їхні клієнти, інвестори в інші галузі національної економіки. **Тому, зниження частки іноземних банків в українській банківській системі слід розглядати як один з негативних чинників розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні.** Це також стосується і сектора страхових послуг. Зміни до Закону «Про страхування», внесені у 2013 р., суттєво розширюють можливості функціонування іноземних страхових компаній на ринку України, що може сприяти зниженню ризиків ведення підприємницької діяльності та заохочуватиме іноземні інвестиції.

Частка ПІІ в українській промисловій активі залишається вкрай низкою, що не дозволяє країні бути залученою до процесів трансферту технологій на глобальному рівні. Для порівняння, в країнах, що розвиваються та належать до групи БРІКС, 25 % від загального обсягу ПІІ спрямовується тільки на створення нових підприємств в машинобудівній галузі (в Україні на машинобудівну галузь припадає близько 2 % ПІІ). Так само велика розбіжність існує стосовно інформаційно-комунікаційних технологій (23,0 % у БРІК та 3,7 % в Україні), недостатній їхній рівень і у транспортній галузі (7 % проти 2,9 %). Натомість виглядають відносно переінвестованими сектори торгівлі та операцій з нерухомістю, в яких частка ПІІ складає, відповідно, 12,2 % та 7,5 %.

Необхідно вказати і на те, що значна частка інвестиційних угод в Україні є операціями зі злиття та поглинання компаній – тобто на практиці замість створення нових підприємств та нових робочих місць відбувається проста зміна власника (вітчизняного на іноземного, а іноді – одного іноземця на іншого). Не можна стверджувати, що такі інвестиції взагалі некорисні: вони також можуть призводити до впровадження нових технологій або ефективного менеджменту, розширення виробництва. На жаль, **кількість інвестицій в новостворені підприємства**

(greenfield investments) залишається **незначною** – на рівні 40 % загальної суми щорічних вкладень. В той час як сума транскордонних злиттів та поглинань постійно зростає. Зокрема, у 2013 р. було здійснено угоди щодо продажу телевізійного каналу «Інтер», «AES Київобленерго» та «AES Рівнеобленерго», Одеського НПЗ, Чортківського цукрового заводу, цілої низки комерційних банків тощо. В цілому визначити обсяги поглинань, здійснених дійсно іноземними інвесторами, досить складно, адже в багатьох випадках покупцями виступають офшорні компанії. Проте загальні обсяги операцій злиття та поглинання у 2013 р. склали приблизно 6-8 млрд дол. США, значно перевищивши показник 2012 р. (біля 2 млрд дол. США).

Малодиверсифікованою залишається географічна структура іноземних інвестицій. Із загальної суми накопичених ПІІ у формі акціонерного капіталу та боргових інструментів (67,0 млрд дол. США) майже 80 % припадає на країни Європейського Союзу, ще 7 % – на країни СНД. Такий географічний розподіл ПІІ в цілому відображає регіональні інтеграційні зв'язки України у світі.

Серед країн, що виявляють низьку зацікавленість у вкладенні ПІІ в Україну, - США (2 % від загального обсягу ПІІ); частка країн, що розвиваються (за винятком Російської Федерації) також дуже незначна. Втім, за експертними оцінками, приблизно 60 % усіх інвестицій, які походять з країн з новоствореними ринками, спрямовуються на ринки інших країн, що розвиваються. При цьому у своїй більшості це так звані «greenfield investments», тобто інвестиції, які використовуються для створення нових компаній та виробництв, на відміну від інвестиційних операцій з придбання та поглинання вже існуючих компаній (M&A), більш притаманних інвестиціям з розвинутих країн.

Головною країною-донором ПІІ в економіку України є Республіка Кіпр, на яку припадає третина усіх накопичених інвестицій. В цьому зв'язку слід вказати на певну специфіку інвестиційних надходжень з Кіпру, яка пов'язана з широкою практикою використання особливого податкового режиму та практикою заснування на Кіпрі компаній, призначених для здійснення операцій, головним чином, за кордоном. Відповідні законодавчі зміни, які формально позбавили Кіпр офшорного статусу, було внесено з 1 січня 2003 р. – в порядку підготовки країни до вступу до Європейського Союзу. Втім, в країні залишалися можливості для «податкової оптимізації», оскільки податковий режим залишався значно привабливішим, ніж в інших країнах ЄС. Враховуючи це, в липні 2013 р. Верховною Радою України було ратифіковано Конвенцію між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи, яка замінила стару радянську угоду щодо запобігання подвійному оподаткуванню від 1982 р. Таким чином, в цілому Україна підготувала нову законодавчу базу, яка загалом зменшила втрати українських власників активів, розміщених в фінансових установах під час банківської кризи на Кіпрі. Внаслідок цієї кризи кіпрські інвестиції до української економіки очікувано зменшилися (з 3,9 млрд дол. США, які надійшли у 2012 р., до 963,5 млн дол. США – за 9 місяців 2013 р.) Проте навряд чи перерва буде довгою і, скоріш за все, офшорне інвестування продовжиться з інших юрисдикцій: Британських Віргінських островів, податкових анклавів деяких європейських країн (Австрії, Голландії тощо), а також Белізу та островів Карибського моря. Таким чином, **частка офшорних та квазі-офшорних юрисдикцій в обсягах ПІІ залишатиметься досить високою** – на рівні 20-30 % (що значно більше, ніж середньосвітовий рівень у 5 %).

Таким чином, зміни, які відбулися 2013 р. в обсягах та структурі прямих іноземних інвестицій, свідчать про застарілість існуючих проблем і відсутність кардинальних дієвих заходів щодо їхнього вирішення з боку відповідальних державних органів.

2. СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ПОТОЧНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Як було показано вище, затягування економічної депресії в Україні безпосередньо пов'язане з невірністю проблеми значної залежності національної економіки від зовнішньої кон'юнктури. За умов, коли світова економіка демонструє повільне післякризове відновлення з одночасним пошуком адекватних посткризових моделей розвитку, відновлення докризової ролі України у міжнародному поділі праці вже неможливе. Тому навіть деяке поживлення у країнах-торговельних партнерах вже не дає автоматично відповідного ефекту для економічного зростання в Україні. Позитивні імпульси для економічної динаміки від діяльності вітчизняних експортерів формуються здебільшого на шляхах оновлення асортименту та оволодіння новими ринками збуту в країнах, що розвиваються (та яким притаманні значно кращі показники економічного зростання).

Намагання поживити внутрішній попит за такої ситуації виглядають цілком логічними та обґрунтованими. Проте досягнення такого поживлення суто за рахунок «розігріву» доходів виявляється проблематичним. Адже принципово важливим є джерело забезпечення доходів. В разі, якщо мобілізація коштів для сплати доходів фізичних осіб (насамперед через бюджетну сферу) відбувається за рахунок вилучення коштів, які за інших рівних умов мали б бути спрямовані на забезпечення економічного розвитку (інвестиції, фінансування оборотних коштів тощо), зростання доходів працюватиме здебільшого на збільшення потреби в імпорті та/чи на зростання внутрішніх цін. Відповідні реакції монетарної влади, спрямовані на стабілізацію валютного курсу та протидію інфляційним ризикам, додатково гальмують відновлення економічного зростання – економіка втягується у «зачароване коло» депресії.

Заниженою виявляється й стимулююча роль бюджетних видатків які знаходять вияв у системі державних закупівель. Укладання угод відбувається з тенденцією до істотного зменшення частки конкурентних процедур²⁸. Нереалізованість поточних планів закупівель за конкурентними процедурами супроводжується стрімким зростанням видатків розпорядників державних коштів у понад 1,5 разу до запланованих обсягів²⁹. Дотримання конкурентних принципів і процедур при проведенні державних закупівель за неконкурентними процедурами практично повністю виведено з поля зору уповноважених органів, що завдає значних збитків для державного бюджету і

²⁸ За вартістю від усіх угод, здійснених за державні кошти, частка державних закупівель у 2010 р. становила: 17 % – відкриті торги, 9 % – закупівлі у одного учасника, 73 % – без використання процедур державних закупівель; у 2012 р. – 25, 52 і 23 %, відповідно.

²⁹ Інтенсивність виконання фактичних витрат до планових за процедурами державних закупівель і без них становить: 2008 р. конкурентні процедури виконано на 89 %; неконкурентні – на 99 %; 2009 р. – на 80 % і 91 %; 2010 р. – 77 % і 170 %; 2011 р. – на 93 % і 266 %; 2012 р. – на 87 % і 185 %. При цьому активне погодження уповноваженим органом угод щодо уникнення конкурентних процедур відбувалося з III кварталу 2011 р. по II квартал 2012 р. під час підготовки до Євро-2012. – Див: Відомості щодо рішення уповноваженого органу (пошук оголошень) / Офіційний загальнодержавний веб-портал «Державні закупівлі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tender.me.gov.ua/EDZFrontOffice/menu/uk/announceAgreementSearch>

потенційно надає економічно не обґрунтовані переваги для окремих суб'єктів господарювання. Сегментація контрагентів держбюджету за держзакупівлями, нерівність доступу до цього ресурсу, завищення цін різко обмежують поширення позитивного ефекту державного попиту для економічного зростання.

Негативно позначався на обсягах споживчого попиту також високий рівень кредитної заборгованості домогосподарств. Необхідність погашувати банківські кредити відтягувала значну частину доходів домогосподарств, що звужувало споживчий попит.

Монетарна політика в Україні формувалася на засадах безумовної пріоритетності цілей цінової стабільності та підпорядкування їй усіх інших цілей і завдань³⁰. Разом з тим, в 2013 р. нульові темпи зростання цін спостерігалися на тлі від'ємних темпів економічного зростання та падіння рентабельності промислових підприємств, що звужує можливості модернізації структури економіки. Тому в Україні втримання низької інфляції автоматично не вирішує завдання активізації економічного зростання через слабкість прояву стимулюючого ефекту низьких цін щодо активізації інвестиційної діяльності.

Одна з визначальних причин неможливості відновлення економічного зростання у 2013 р. – низька спроможність та готовність підприємств фінансувати інвестиції та залучати банківські кредити. Ринкові механізми розміщення кредитних ресурсів не завжди спроможні забезпечити фінансування пріоритетних з позиції необхідності структурного оновлення економіки галузі. Використання банками в якості основного критерію кредитування валового прибутку підприємства та ліквідної застави, що наявні насамперед в торгівлі, сировинних галузях, у сфері фінансових послуг веде до формування структури кредитування, яка не стимулює позитивні структурні зрушення, а консервує чинну структуру економіки. Як наслідок, стимулюючий ефект зростання доходів послаблюється і в його опосередкованому впливі – зростання депозитів населення у комерційних банках не веде до належного зростання кредитування структурних зрушень.

За високого рівня доходності фінансових інструментів фінансові потоки спрямовуються в торгівлю, на ринки фінансових послуг, до сектору державного управління, оминаючи реальний сектор економіки. Наслідком стало погіршення основних макроекономічних показників України за збереження відносної стабільності фінансової сфери, що супроводжувалося наростанням дисбалансів, які містять у собі ризики макроекономічної дестабілізації, серед яких:

- прискорені темпи зростання монетарних агрегатів на тлі стабільно низької інфляції;
- формування відносно надлишкової ліквідності банківської системи за незначних позитивних темпів кредитування і нарощування портфелю цінних паперів,
- збільшення обсягу відносно «надлишкових» коштів у підприємств (депозити нефінансових корпорацій за 9 місяців 2013 р. зросли на 22,0 %³¹, проте у жовтні листопаді приріст загальмувався до 18,0 %, а кредити в національній валюті лише на 9,7 % (торік приріст кредитів склав 5,2 %, депозитів – 13,2 %);
- збереження високої частки проблемних кредитів у банківських активах; що обумовлює низьку прибутковість банків в майбутньому та погіршує фінансову основу для майбутнього економічного зростання;
- завищені реальні процентні ставки в умовах стало низьких темпів інфляції, значною мірою – через високу доходність ОВДП як альтернативного по відношенню до кредитування напряму отримання банками доходу;
- здійснення опосередкованого емісійного фінансування дефіциту бюджету через грошову емісію під випуск ОВДП, що посилює вплив ситуації в бюджетній сфері на банківську систему та означає можливість посилення монетарних факторів прискорення інфляції, оскільки кошти спрямовувалися на підтримку соціальних стандартів, а не на інвестиційну діяльність;
- дефіцит внутрішніх середньо- та довгострокових ресурсів (клієнтська депозитна база є «короткою» і волатильною через ризики швидкого відпливу вкладів населення у ситуації поширення панічних настроїв).

³⁰ Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік / Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 05.09.2012 № 16 (з доопрацюванням) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/vr016500-12>

³¹ У жовтні 2013 р. кошти в національній валюті на депозитах юридичних осіб скоротилися на 3,1 % за зростання кредитів на 1,2 %. Це означає ймовірність певного погравлення економічної діяльності, коли юридичні особи розпочинають використовувати нагромаджені кошти, а вже потім – кредити.

Таким чином, структура грошової емісії та банківського кредитування у 2013 р. забезпечувала фінансування споживчого попиту, проте не сприяла збільшенню ресурсної бази реального сектора економіки та інвестиційної діяльності. Падіння капітальних інвестицій за нагромадження коштів юридичних осіб на депозитних рахунках банківської системи засвідчує, що видані кредити переважно спрямовувалися на поповнення оборотних коштів або на перекредитування відсотків за існуючою заборгованістю. Отже, навіть наявність належних коштів для інвестування не є запорукою здійснення відповідних інвестицій через перешкоди інституційного характеру. Показовою в цьому сенсі є невдача із реалізацією Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки. Програма передбачала надання значних обсягів державних гарантій для реалізації інвестиційних проектів, спрямованих на структурне оновлення економіки, проте успіху у залученні інвестиційних коштів не здобула. Подібна доля чекала й на інструмент національних проектів³².

Суттєвим показником стану розвитку бізнес-середовища в Україні є досягнення певного нового етапу трансформації малого і середнього підприємництва. Основні індикатори його присутності у структурі національного господарства співмірні з показниками розвинутих країн світу. Частка малого та середнього підприємництва у податковому формуванні дохідної частини державного бюджету становить приблизно 50 %, а частка у сплаті ПДВ – в середньому 60 %. Це дозволяє стверджувати, що **мале і середнє підприємництво в Україні поступово стає локомотивом соціально-економічного розвитку**, забезпечуючи переважну частку робочих місць, частку ВВП країни та податкових надходжень до консолідованого бюджету.

Проте ці показники досягнуто на фоні збереження несприятливого бізнес-клімату в країні. Хоча Україна й досягла суттєвого прориву у поліпшенні свого рейтингу «Умови ведення бізнесу», піднявшись з 140 місця у 2012 р. до 112 місця у 2013 р., про збереження значних проблем свідчить те, що низка важливих показників не покращилась чи навіть погіршилась. Так, «бар'єри у торгівлі» залишились без змін на 148 місці, за показником «захист прав інвесторів» країна опустилася на 1 позицію до 128 місця, за показником «процедури банкрутства» оцінка країни погіршилась на 5 позицій до 162 місця. Крім того, іноземні і вітчизняні експерти виокремлюють такі основні проблемні зони розвитку підприємництва: доступ до інфраструктурних та інженерних мереж; реєстрація права власності; захист інвестицій; податкове адміністрування та податкова система (включаючи митну систему); високі бар'єри для торгівлі; процедури банкрутства (виходу з ринку).

Отже, новітня криза гостро виявила і типові, і нетипові економічні дисбаланси для країни. Неможливість відновити належні темпи економічного зростання тягне за собою поширення негативних наслідків для наповнення державного бюджету, забезпечення стабільності банківської системи, валютного курсу, стабільного підвищення доходів пересічних громадян. Наростає актуалізація невирішених інституційних проблем, коли швидка втрата балансу між соціальною, економічною і політичною сферами життя суспільства руйнує базу для якісного відновлення і зростання економіки України та розвитку суспільства узагалі.

Перманентна втрата можливостей зміцнення конкурентоспроможності набуває особливої ризиковості в контексті актуальних зовнішніх викликів для України. Насамперед йдеться про імплементацію парафованої Угоди про асоціацію з ЄС, яка суттєво підвищує конкурентні виклики для української економіки.

Вихід із депресивного «зачарованого кола» потребуватиме вирішення системних суперечностей, які притаманні сформованій в Україні моделі економічного розвитку. Реформи 2011-2013 рр. супроводжувалися ухваленням значного числа важливих та необхідних нормативно-правових актів, які змінили правове підґрунтя підприємницького та інвестиційного клімату в країні, що мало б сприяти суттєвій активізації підприємництва та заохоченню інвестування³³. Відсутність належного ефекту від зазначених правових змін не варто пояснювати лише вищезгаданими несприятливими макроекономічними умовами. Ефективність політики економічних реформ та адекватних ринковій ситуації антикризових політик знижується надто повільним формуванням цілісного та системного інституційного середовища, яке забезпечує реалізацію правових положень у практичній діяльності державного управління, бізнесу та населення України.

³² Оцінки цього потенційно перспективного, проте невдало реалізованого в Україні інструменту - див.: Національні проекти в стратегії економічної модернізації України / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Бережний, А. П. Павлюк [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 144 с.

³³ Див. напр.: Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – С. 27-48; Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – С. 37-50.

У післякризовому стані національної економіки загострюється тривала «інституційна криза»³⁴ з притаманною таким явищам соціально дезорієнтованістю у суспільній ієрархії: руйнуванням існуючих неформальних регуляторів ринків і неформальних компенсаторних механізмів, дераціоналізацією очікувань, укоріненням корупції, формуванням групових зв'язків на новій соціально-економічній основі.

Спрацює низка інституційних перешкод модернізації національної економіки:

- *процедурна переобтяженість ведення господарської діяльності.* За переважною більшістю показників кількість процедур, необхідних для провадження підприємницької діяльності, перевищує в Україні показники розвинутих країн та країн-сусідів у 2-3 рази. Особливо гостро ця проблема постає у сфері адміністрування податків, оскільки порядки звітування та обліку прямо впливають на швидкість здійснення операцій у господарській діяльності підприємств. Підтвердженнями цього є висока привабливість спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва та швидке зростання в передкризовий період сфери надання послуг підприємцям, права і бухгалтерського обліку. Надмірна кількість адміністративних процедур у процесі ведення бізнесу стримує процес активізації підприємницького потенціалу країни та живить поширення корупції;
- *недостатні визначеність і захищеність прав власності в Україні.* За підсумками реформ державного сектору економіки від здобуття незалежності 50,2 % об'єктів державної форми власності приватизовано шляхом подрібнення цілісних майнових комплексів. Зокрема 70 % приватизованих підприємств (частин підприємств) набули нового власника з використанням позаконкурсних процедур (викуп об'єкта приватизації – 52 %; викуп майна, зданого в оренду з викупом – 18 %). У державній власності залишилися переважно збиткові підприємства, що акумулюють 15,1 % від усіх основних виробничих фондів, чи стратегічні підприємства, серед яких підконтрольними державі залишаються 86 % суб'єктів господарювання. Водночас зберігається висока частка підприємств (юридичних осіб), що мають формальний статус підприємств державної форми власності, проте з управлінсько-господарських підстав до таких не належать чи з різних причин не позбулися цього статусу автоматично при фактичній зміні права власності. Тому створюються передумови для постійного конфлікту інтересів між державними регуляторами, розпорядниками державного майна, фірмами-конкурентами державних підприємств, а також економічними агентами, що зацікавлені у набутті ліквідної державної власності чи тими, що набули таку власність, чи потенційно намагаються її набути за «сумнівними» процедурами, включаючи безпосереднє вчинення актів протиправного поглинання чи передачі власності (рейдерство). На сьогодні, найпоширенішими економічними злочинами в Україні є злочини проти власності – 66,9 % від зареєстрованих злочинів. Жертвами рейдерів щороку стають 700 підприємств. Острах економічних суб'єктів натрапити на «хижу» неконкурентну поведінку через недостатню захищеність прав власності у веденні господарської діяльності обумовлює зростання ролі міжособистісних економічних зв'язків. У свою чергу, це спонукає підприємців до пошуку і посилення використання різних тінювих схем «страхування» своєї власності, що збільшує роль корупційних зв'язків у економічній системі, спонукає до вивезення капіталу. Наявність тінювих домовленостей природно стримує конкуренцію, оскільки жоден із економічних агентів не зацікавлений у порушенні «тінювого балансу»;
- *високий рівень корупції в органах державної влади та судової влади, з якою стикаються суб'єкти господарювання у своїй повсякденній діяльності.* Згідно результатів дослідження «Барометр світової корупції», яке проводить Міжнародний дослідницький центр Gallup International Association, у 2013 р. українці вважали, що найкорумпованішою сферою є судова (66 %), за нею – правоохоронні органи (64 %) і державна служба (56 %). Пошук шляхів

³⁴ Про інституційну кризу в Україні детальніше див.: *Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації* / Жаліло Я.А., Покришка Д.С., Белінська Я.В., Бережний Я.В. та ін.]. – К.: НІСД, 2012. – С. 68-75.

неформального уникнення платежів у вітчизняній економічній практиці вважається прийнятним і закономірним. Це сприяє закріпленню неформальних зв'язків і механізмів, що на них побудовані. Як наслідок, втрачається зацікавленість у встановленні публічних практик формування інтегрованих торговельно-виробничих систем та коопераційних відносин, у яких беруть спільну участь суб'єкти малого, середнього та великого підприємництва;

- *незбалансованість механізмів вирішення корпоративних суперечок у судовому і позасудовому порядку.* Чинне корпоративне законодавство спричиняє неоднозначне тлумачення та застосування норм права, і, як наслідок, викликає незадоволення сторін у судовому процесі. Поряд з цим, поширений низький рівень правової культури, правовий нігілізм суб'єктів господарської діяльності, що характеризується свідомим ігноруванням норм закону, цінності права, недовірливим або зневажливим ставленням до правових принципів і традицій. Наприклад, за останні п'ять років керівники лише до 20 % малих і середніх підприємств України³⁵ вважають існуючу судову систему спроможною ефективно захистити корпоративні права³⁶. Правоохоронні органи не втручаються в перебіг позасудових суперечок (включаючи поза арбітражні випадки неоднозначного розподілу чи набуття власності), останні розглядаються як суперечки суб'єктів господарювання або корпоративні конфлікти. В Україні досі нечітко розмежовані компетенції судів та підсудність справ з питань приватизації та з корпоративних суперечок.

У таких умовах судовий розгляд справ, за визнанням Венеціанської комісії, часто або необгрунтовано затягується, або сторони конфлікту не виконують рішення суду. Зростає ймовірність вчинення дій, що мають ознаки корупційних. Непоодинокими є факти втручання суддів у господарську діяльність підприємств при забезпеченні рейдерських захоплень шляхом ухвалення судових рішень, що виходять за межі компетенції відповідного суду;

- *зростання посткризової дезорієнтованості органів влади.* Сталий низький рівень конкурентності на внутрішньому ринку України³⁷ не дозволяє отримувати об'єктивну та швидку інформацію про стан певних ринків. Коли в умовах швидкої зміни ситуації на ринках органи державної влади не отримують повноцінну інформацію про дійсний стан речей у економіці, це різко обмежує їхню здатність до вироблення адекватних антикризових заходів. Невизначеність доповнюється нестачею знань та методик щодо побудови державної політики в умовах відкритих мінливих ринків. Показовим є тяжіння уряду до патерналістських дирижистських методів політики, які втрачають ефективність в умовах поширення практичного лібералізму;
- *закріплення нішовості у економіці.* Ваді посткризових реформ (наприклад, часта зміна податкового, митного законодавства, регуляторних норм і обмежень тощо) поступово обмежують можливості господарського маневрування економічних агентів на ринку і переходу з однієї ринкової ніші до іншої. Відбулося своєрідне «замикання» окремих ніш і сфер господарської діяльності від потенційної появи конкурентів (входу нових гравців на певний ринок)³⁸. Підприємства, які тим чи іншим чином набули місця лідерів на окремих ринках, прагнуть до збереження власної переваги на них і, як правило, самоусуваються від діяльності у суміжних сферах. Економіка консервується, а модернізація зупиняється на технічному переоснащенні існуючих виробництв в умовах відсутності попиту на продукти такої модернізації;

³⁵ Україна: економічна оцінка (забезпечення сталого зростання, регулювання товарних ринків, конкуренція, конкурентоспроможність). Економічні дослідження ОЕСР. – Париж: ОЕСР, 2007. – С. 75-76.

³⁶ Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2011.

³⁷ В Україні частка конкурентних товарних ринків становить 49,8 % (переважно ринки сільгосппродукції, торгівля і посередницькі послуги). – Див. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік (14 березня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422

³⁸ Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік (14 березня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422

- *сучасні особливості суспільної свідомості*. Україна має специфічний «сплав» чинників що впливають на формування суспільної свідомості, відтак – ціннісних орієнтацій, очікувань, поведінкових реакцій суспільства. Загальні тренди, притаманні сучасним суспільствам у глобальних масштабах, доповнюються специфічною спадщиною інституційних зламів останніх десятиліть, наслідками недавнього «кризового шоку», особливостями національного менталітету. В результаті цього масовій свідомості в Україні притаманні низький рівень легітимності влади, високий індивідуалізм та відчуття відокремленості від суспільних процесів, брак національної ідентичності, висока соціальна тривожність тощо.

Відтак хронічна для національного господарства інституційна криза перетікає з економічної у соціальну і політичну площини. Втрачається цінність цілей розвитку держави та виконання її функцій. Держава сприймається як суб'єкт, відокремлений від громади та орієнтований на просування інтересів обмеженого кола осіб у суспільстві. Це значно утруднює впровадження модернізаційних реформ, які вимагають, наприклад, від пересічних громадян «затягти пояси» заради підвищення ефективності економіки, з якою вони не відчують предметної єдності. Посилюється тенденція до корпоративного тиску значних соціальних груп з метою отримання соціальних преференцій³⁹. Тобто ситуація свідчить про блокування створення соціального капіталу і набуття соціальної легітимності інститутів і інституцій влади.

Ігнорування інституційної кризи чи спроби застосувати до неї типові дії з подолання фінансово-економічної кризи (за зразком розвинутих країн, де інституційної кризи немає, або вона виражена значно слабше) ведуть до її консервації і розростання, що перманентно знижуватиме дієвість і управлінську здатність державного управління, ефективність і конкурентоспроможність національної економіки. Зростають соціальна напруженість та ризики виникнення суспільного безладу. Як наслідок, економіка України позбавлена дієвих можливостей інтенсивного зростання, а політична система країни замикається в «глухому куті» невирішених проблем власної ефективності, що в довгостроковій перспективі знижує конкурентоспроможність країни і потенційно може мати непередбачувані наслідки для функціонування державного організму.

Існування перерахованих інституційних перешкод, що постали чи загострилися у роки кризи, визначає поведінку економічних агентів (груп інтересів) при веденні підприємницької та інвестиційної діяльності в Україні. Відтак лише інституційні зміни у сучасних умовах є потенційними джерелами якісного економічного відновлення та зростання економіки України.

З досвіду подолання економічних криз та проведення успішних структурних реформ у різних країнах світу відомо, що переважна більшість учасників будь-якої з суспільних груп потенційно готові відмовитися від негайного отримання прибутку задля отримання вищої майбутньої (спільної) вигоди, якщо вони безпосередньо спостерігають, що інші, особливо провідні учасники, обирають таку саму стратегію. Тому дотримання нових правил (інститутів та інституцій) вимагає, щоб кожен з учасників отримував інформацію щодо рівня дотримання правил іншими.

Проте перехід від незалежних до скоординованих чи спільних дій основних учасників є складним завданням. В українських умовах це прямо пов'язане зі здатністю держави (уряду) виробляти, пропонувати зрозумілі заходи реформ та встановлювати зв'язки між основними внутрішніми групами впливу для вироблення спільної позиції до бачення структурних перетворень та розвитку підприємництва. Відтак йдеться про певний «суспільний діалог», який має вестися щодо характеристик та способів побудови нової моделі економічного розвитку, що здатна стати точкою реконсолідації суспільства.

³⁹ Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, Я. В. Бережний [та ін.]. – К. : НІСД, 2011. – С. 72.

3. НА ШЛЯХУ ДО ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

а) Виклики посткризового світу та орієнтири нової моделі розвитку для України

Говорячи про формування нової моделі економічного розвитку в умовах глобалізації, слід насамперед виходити із комплексу зовнішніх впливів, які створюватимуть середовище формування цієї моделі як у коротко-та середньостроковій перспективі (на стартових етапах формування), так і у довгостроковому періоді.

У 2014 р. світова економіка вступає у новий перехідний період, характерними рисами якого будуть:

- збереження «анемічного» зростання та переважно м'якої грошово-кредитної політики як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються;
- відсутність чинників швидкого зростання в європейському регіоні та слабкий попит з боку ЄС на імпорт українських товарів;
- намагання урядів розвинених країн світу вирішити проблеми надмірної заборгованості, що обмежуватиме ресурси для розвитку у короткостроковій перспективі та гальмуватиме міжнародні потоки інвестицій;
- відновлення економіки США, що уможливило поступовий відхід цієї країни від м'якої монетарної політики;
- підвищення ризиків зміни напрямку потоків капіталу в результаті зростання ринкових відсоткових ставок та повернення капіталів у розвинені країни з їх частковим виведенням з країн, що розвиваються;
- деяке пригнічення економічної активності у країнах, що розвиваються;
- пригнічення глобальних товарних ринків через скорочення попиту в країнах, що розвиваються, та недостатній попит розвинутих країн;
- зростання ролі та впливу економіки КНР на глобальні потоки товарів та інвестицій;
- збереження глобальної невизначеності щодо подальшої динаміки світової економіки на тлі відсутності дієвого та універсального переліку заходів щодо досягнення цілей збалансованого розвитку.

Сказане підтверджує необхідність максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів розвитку України вже у короткостроковому періоді. Пониження з негативним прогнозом суверенних рейтингів України у 2013 р. провідними рейтинговими агенціями – Moody's, Fitch, Standard & Poor's – відобразило зростаючу слабкість зовнішньоекономічної позиції держави, зокрема щодо здатності залучати кредити в іноземній валюті для рефінансування виплат за зовнішнім боргом у 2014-2015 рр. Водночас у контексті прогнозів розвитку світової економіки існує загроза, що міжнародні резерви України і надалі скорочуватимуться, підвищуючи ризик втрати довіри до гривні та послаблюючи спроможність мінімізувати негативні наслідки відпливу капіталів у випадку зовнішніх шоків. Це спонукає до збереження посиленої уваги до поліпшення зовнішньоекономічних

позицій України вже у короткостроковому періоді. За умов посткризової перебудови глобальних ринків отримання належного ефекту проактивної зовнішньоекономічної політики можливе, якщо остання формуватиметься із стратегічною орієнтацією на довгострокові виклики глобальної економіки. Високий рівень відкритості національної економіки й надалі диктуватиме необхідність коректного визначення шляхів її взаємодії із глобальною економічною системою, з метою максимального використання позитивних імпульсів глобалізації та послаблення ризиків.

Розвиток світової економіки у довгостроковому періоді значною мірою диктуватиметься потребою в адаптації світової економічної системи до тектонічних зрушень, що відбулися внаслідок масштабної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. та наступного періоду глобальної макроекономічної нестабільності.

Відбувається пошук нових моделей організації економічних і суспільних процесів, перегляду ролі держави у захисті інтересів суспільства. Уряди більшості країн світу намагаються відновити активність національних економік через заохочення інвестиційної діяльності в умовах обмежених зовнішніх ринків капіталів. Реформи спрямовуються на розвиток внутрішніх ринків, стимулювання купівельної спроможності громадян.

Очевидно, найголовнішим результатом кризи у глобальному масштабі стало суттєве прискорення розвитку країн, що розвиваються (оскільки такі країни, як правило, тяжіють до Південної та південної частини Північної півкулі, у практиці сучасних досліджень їх інколи узагальнено називають Півднем), на тлі нульових, або й від'ємних темпів зростання у розвиненому світі (представлений виключно у Північній півкулі – Північ). Як зазначається у Доповіді ПРООН з людського розвитку 2013 р., в останні десятиліття понад 40 країн, що розвиваються, перевищили прогнозовані показники людського розвитку, що дозволяє розглядати їх як нові локомотиви світового економічного зростання⁴⁰.

В той час як у країнах Півночі старіюче населення стає чинником обтяження подальшого розвитку, стрімкий демографічний розвиток країн, що динамічно розвиваються, приймається зазвичай як позитивний чинник глобального рівня, певний «демографічний дивіденд». Процес зростання населення слаборозвинених країн Азії та Африки розглядається експертами Комісії з демографії Ради Європи як проблемний. Зокрема, за їхніми оцінками, до 2050 р. у країнах, які нині сприймаються як непередбачувані та найбідніші, проживатиме біля 2 млрд осіб за загального населення земної кулі у 9 млрд осіб. Це становить суттєвий виклик для регіонального розвитку та суттєво впливатиме на конфігурацію ресурсних потоків у довгостроковій перспективі.

Зміщення центрів економічної динаміки суттєво впливає на світові потоки товарів та капіталів, завдяки чому вже протягом найближчого десятиліття відбудеться відповідний розподіл глобальних економічних потуг.

Глобалізація вестиме до «розмивання» традиційних патріархальних економічних укладів в країнах, що розвиваються, та уніфікації їх основних системних параметрів з класичними індустріальними моделями ринкової економіки. Це посилюватиме сприйнятливості економік країн, що розвиваються, до інвестицій, орієнтованих на використання наявного в них ресурсного потенціалу. Значні вкладення, які здійснено у цих країнах у попереднє десятиліття у людський капітал, у поєднанні з природними ресурсами створюють переваги передових країн, що розвиваються, у конкуренції за глобальні інвестиції. Відтак і сама ця конкуренція зростатиме, оскільки темпи зростання інвестиційних пропозицій напевне перевищуватимуть пропозицію капіталу.

Зростання «середнього класу» та відповідна еволюція споживчих уподобань населення країн, що розвиваються, обумовлюватимуть суттєві зміни у структурі внутрішнього споживання. Даватиметься взнаки також культурна глобалізація, яка призводить до уніфікації споживчих уподобань та «експорту» стандартів «суспільства споживання» навіть до країн з сильними традиціями самообмеження. При цьому, якщо, скажімо, на Китай з цієї причини навряд чи очікуватиме значний «бум» споживчого попиту (хоча тенденції нарощування споживання у цій країні вже спостерігаються), в Індії традиції споживання значно поширеніші. Зростання та диверсифікація внутрішнього попиту розширюють місткість внутрішніх ринків цих країн та сприяють поживленню взаємної торгівлі. Створюється також сприятливе підґрунтя для ввезення інвестицій, спрямованих на задоволення внутрішнього попиту.

«Низький старт» більшості країн «третього світу», із збереженням значного недоспоживання обумовлює у середньостроковій перспективі випереджаючі темпи зростання

⁴⁰ Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире. Доклад о человеческом развитии 2013. – М.: Весь мир, 2013.

попиту на харчові продукти. Відтак варто прогнозувати довгострокову тенденцію зростання місткості світових ринків продовольства й цін на них та високий рівень попиту на інвестиції в індустріалізацію (підвищення ефективності) агровиробництва та відповідні супутні товари (агротехніка, обладнання, агрохімію, сортовий та племінний матеріал тощо).

Зростання комунікацій між країнами Півдня завдяки технологічному розвитку транспортної та телекомунікаційної мереж створює сприятливі умови для консолідації зусиль навколо вирішення системних проблем рівня глобальних регіонів. Зокрема, це відбуватиметься на основі поглиблення взаємної торгівлі та формування нового субсвітового поділу праці, посилення потоків прямих та портфельних інвестицій, трудової міграції до більш економічно активних трудодефіцитних регіонів. За даними ПРООН, наразі взаємна торгівля між країнами Півдня становить понад 25 % загальносвітового товарообороту та майже зрівнялася з часткою торгівлі між розвиненими країнами.

Послаблюватиметься й залежність від імпорту капіталу з країн розвинутої Півночі, а провідні країни, що розвиваються, утверджуватимуться в ролі експортерів капіталу. Відповідний напрям вже активно розробляється Китаєм. Китайський бізнес активно вкладає кошти в ресурсні активи країн «третього світу», справедливо розраховуючи на зростання попиту на ресурси у процесі довготривалого піднесення у цьому сегменті світової економіки. Загалом країни, що розвиваються, сьогодні володіють двома третинами світових валютних запасів, сума яких сягає 10,2 трлн дол. США, з них лише на частку Китаю випадає понад 3 трлн дол.

Унаслідок стрімкого поширення індустріальної моделі розвитку посилюватиметься техногенне навантаження на довкілля. Проте, враховуючи необхідність якнайшвидшого підвищення продуктивності економік за стабільно жорстких фінансових обмежень, у *найближче десятиліття* більшість країн, що розвиваються, навряд чи здійснюватимуть відчутні кроки у напрямку зниження викидів та впровадження низьковуглецевої моделі розвитку. Спроби посилення тиску екологічних обмежень напевне робитимуться з боку розвинених країн світу, проте розширення можливостей реалізації товарів в рамках горизонтальної торговельної співпраці знижує залежність Півдня від екологічних обмежень, запроваджуваних у розвиненому світі. Більш того, оскільки зміщення місткості ринків до «третього світу» спонукатиме й компанії розвинених країн поширювати експансію у цьому сегменті світової економіки, формуються важелі послаблення тренду екологізації, притаманного традиційним світовим економічним лідерам. У цьому ж контексті слід очікувати продовження процесів витіснення екологосумісних виробництв до «третього світу».

Між тим, враховуючи накопичення екологічних проблем, а також збільшення ресурсної спроможності урядів та бізнесу країн, що розвиваються, у *довгостроковому* періоді варто очікувати привернення уваги до глобальних цілей екологізації розвитку. Цьому сприятиме також відносно невисоке навантаження на бюджети через досить «молодий» віковий склад населення та збереження невисоких соціальних стандартів. Винятками будуть Росія та Китай, де через постаріння населення очікується суттєве зростання навантаження на бюджети. Відтак у цих країнах найдієвішими будуть важелі екологізації розвитку, які спираються на схеми ринкового обміну (на зразок «зелених інвестицій»). Цілком ймовірно, що такі моделі розвиватимуться на регіональному рівні із залученням капіталів динамічніших країн.

Негативні демографічні тенденції завдаватимуть гальмівного впливу на розвиток країн ЄС. За оцінками експертів Комісії з демографії Ради Європи, до 2050 р. число європейців у віці понад 65 років зросте з нинішніх 107 до 172 млн осіб. Працездатне населення зменшиться за цей час на 25 %, чисельність осіб похилого віку – зросте на 90 %. На думку експертів, єдиним засобом компенсації таких втрат продуктивного населення може бути активізація імміграції до країн Європи населення працездатного віку. Вочевидь, остання дедалі більше гальмуватиметься через поліпшення можливостей працевлаштування та отримання доходів у більш динамічних країнах Півдня, що може привести до двох варіантів розвитку: або структура міграційного припливу зміщуватиметься на користь вихідців з менш розвинених країн, або країни ЄС постануть перед необхідністю вести конкурентну боротьбу за трудових мігрантів, підвищуючи вартість їхньої праці. Обидва варіанти не посилюють конкурентоспроможності європейської економіки за показником людського капіталу.

Країни Європи у найближче десятиліття досить жорстко відчуватимуть наслідки кризово-депресивного періоду 2008-2013 років.

Необхідність відновлення фінансової стабільності обумовлюватиме тривалий період обмеженості інвестиційної спроможності бізнесу та режим жорсткої економії у бюджетній сфері. Останній додатково посилюватиметься тенденціями невпинного зменшення частки працездатних

та старіння населення, що відволікатиме бюджетні ресурси на виконання соціальних програм. У зв'язку з цим очікується вельми повільне відновлення фінансово-інвестиційної спроможності економік країн ЄС, яка в останні десятиліття базувалася на капіталах компаній фінансового сектору, що найсуттєвіше постраждали у період кризи. Це підтримуватиме зазначену вище тенденцію збільшення частки країн, що розвиваються, на світових ринках інвестицій.

«Обпікшись» на кризі фінансового сектору, європейський бізнес посилюватиме увагу до розвитку секторів реального сектору економіки. Причому, з урахуванням досягнутих рівнів технологій, особливостей внутрішнього попиту країн об'єднаної Європи, варто очікувати зосередження на «елітних» підгалузях – органічного агровиробництва, екологічного енергозбережного будівництва, низькоемісійного транспорту, гнучких малосерійних виробництвах, орієнтованих на кінцевого споживача тощо. На відміну від масових виробництв, що мігрували до «третього» та «четвертого» світу, ці підгалузі зберігатимуть конкурентоспроможність: адже базуватиметься вона не на витратно-цінових, а переважно на інституційних критеріях: екологічності, престижності, якості маркетингу та післяпродажного супроводу тощо.

Процес адаптації економіки ЄС до декількох хвиль розширення, що минули у попередні роки, досі не завершений. До того ж, на адаптаційні процеси накладатиметься поступове приєднання нових членів до зони євро. Посилення внутрішньої конкуренції внаслідок входження на ринки ЄС більш «агресивних» та пристосованих до цілей розвитку реального сектору виробників Центральної та Східної Європи спонукатиме до заходів щодо врегулювання конкуренції на ринку Співдружності. Одним із таких регуляторів може розглядатися впровадження, особливо – після досягнення надійного післякризового відновлення європейської економіки, жорсткіших екологічних обмежень для виробників, зокрема – щодо використання корисних копалин, вуглецевої емісії, вмісту шкідливих речовин, вимог до безпеки продовольчої продукції тощо.

Водночас через специфічність демографічного розвитку країн Європи відбуватиметься сегментація внутрішнього попиту. Тоді як старіюча частина «корінного» населення пред'являтиме значний попит на вищезгадані види товарів та постіндустріальні складові споживання (соціальні, медичні, культурні послуги тощо), очікуваний значний міграційний приплив житиме сегмент попиту на традиційні товари «економ-діапазону», який навряд чи зможе бути забезпечений наявними в ЄС виробничими потужностями. Це стимулюватиме зростання попиту на відповідний імпорт до країн ЄС.

Як наголошують автори Доповіді ПРООН про людський розвиток 2013 р., наразі створюються сприятливі умови для нових форм співпраці між Північчю та Півднем. У той час як Південь розширює торговельні зв'язки з розвиненими країнами, останні мають значний потенціал технологічного трансферу, забезпечуючи на основі досягнутого технологічного рівня та відповідно до попиту Півдня поєднання наявних індустріальних та розроблюваних на замовлення постіндустріальних технологій. На шляхах «зустрічного руху» товарів і технологій ймовірно формування вертикальної інтеграції та зміцнення транснаціонального бізнесу.

Зміщення центрів зростання до «третього світу» спонукає багатьох експертів говорити про «відстрочку постіндустріалізації світу». В той час як у розвинених країнах становлення постіндустріальних укладів практично відбулося, країни, що розвиваються, мусять концентруватися здебільшого на надолуженні відставання в рамках індустріальної моделі – до цього спонукає специфіка зростаючого внутрішнього, та й зовнішнього попиту. Розвиток постіндустріального сегменту гальмується також нерозвиненістю інституційних систем – адже капіталізація секторів економіки, які визначають постіндустріальний уклад, забезпечується насамперед інституційними чинниками (найпоказовішим прикладом є пряма залежність вартості інтелектуального продукту від дотримання прав інтелектуальної власності).

Між тим, важливою деталлю є те, що індустріальний розвиток відбуватиметься у країнах, що розвиваються, синхронно із надолуженням «цифрового розриву». Це дозволяє ефективно інтегрувати постіндустріальні технології до традиційних секторів економіки, що є запорукою їх значно вищої продуктивності та конкурентоспроможності. Відповідно, на світових ринках зростатиме попит на технологічні розробки такого «постіндустріального синтезу».

Отже, пріоритети світового технологічного розвитку визначатимуться насамперед особливостями сукупного попиту на технології, який здебільшого буде представлений країнами індустріального укладу розвитку. При цьому перед подальшим індустріальним розвитком поставатимуть завдання, які впливають із загальних глобальних трендів: інформатизації технологій, орієнтованої на їх уніфікацію; поширення біотехнологій з метою підвищення продуктивності природних процесів в агровиробництві; забезпечення ресурсозбереження;

поширення дистанційних та автономних технологій як засобу подолання проблем недостатнього розвитку транспортно-комунікаційної інфраструктури тощо.

Стрімке зростання постіндустріальних складових економік країн «третього світу» варто очікувати у довгостроковій перспективі, коли відбудеться досягнення належної зрілості їхніх інституційних систем. «Віртуалізація» споживання (переважання у структурі споживання нематеріального продукту) у постіндустріальній моделі суттєво спростить працевлаштування, насамперед – у країнах, які залишатимуться серед лідерів вкладень у людський капітал.

Різновекторна динаміка світової економіки формує багатоваріантність розвитку економічної ситуації в Україні в середньостроковій перспективі. У таких умовах значно підвищується відповідальність інституцій, залучених до процесу реалізації державної економічної політики. Україна має не лише мінімізувати зовнішньоекономічні ризики та виклики, але й органічно «вписатися» в світові тренди, інтегруватися до глобальних процесів таким чином, щоб зайняти місце у міжнародному поділі праці сприяло збалансованому розвитку України. Врахування закономірностей економічного розвитку з метою максимального використання можливостей, що відкриваються на глобальному, регіональному та національному рівнях, створюватиме необхідний ресурс для примноження потенціалу економіки України.

Вектор зовнішньої інтеграції України здобув достатньо чітке визначення у низці нормативно-правових актів найвищого рівня. Ще у 2004 р. на законодавчому рівні було ухвалено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС з метою досягнення правовою системою України *acquis communautaire*. Статтею 11 ухваленого у 2010 р. Закону України «Про основи внутрішньої та зовнішньої політики» встановлено *«забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»*. Європейські орієнтири визначено і для конкретних напрямів внутрішньої політики. Рішення про відкладення підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у листопаді 2013 р. жодним чином не має сприйматися як припинення євроінтеграційного поступу чи, тим більше, зміну геостратегічних пріоритетів. З метою закріплення конкретних програмних засад системних зрушень в українській економіці та суспільстві підписання угоди має відбутися якнайшвидше.

Позитивний ефект від очікуваного підписання Угоди про Асоціацію між Європейським Союзом і Україною спроможний певною мірою компенсувати гальмівний вплив для України, зумовлений повільним відновленням європейської економіки. Зміна формату взаємодії України з ЄС сприятиме спрощенню доступу українських товарів на європейські ринки, збільшенню міжнародної торгівлі і потоків капіталу між країнами Європейського Союзу та Україною. Поглиблення інтеграції України з ЄС слугуватиме сигналом для інвесторів і торговельних партнерів щодо намірів України суттєво поліпшити інвестиційний клімат, адаптувавши національну економіку до принципів та стандартів ЄС. У результаті, імплементація Угоди про асоціацію може привести до активізації економічного зростання в Україні.

Наразі Україна потребує також налагодження більш тісної взаємодії з Росією та іншими країнами СНД, яка ускладнилася через політичні та інституційні чинники. Цьому має сприяти раціоналізація проблемних питань, які викликали загострення стосунків та стали приводом для відкладення підписання Угоди про Асоціацію. Створення нового формату взаємовідносин у трикутнику «Україна-ЄС-СНД (РФ)» є невід'ємною складовою побудови нової моделі економічного розвитку для України. У даному контексті слід позитивно сприймати досягнуті у грудні 2013 р. домовленості щодо фінансування від Російської Федерації у розмірі 15 млрд дол. США, зниження ціни на російський газ, урегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі між Україною і Російською Федерацією, відновлення серійного виробництва літаків Ан-124, постачання товарів в рамках виробничої кооперації, активізації співробітництва в сфері суднобудування. **Між тим, варто враховувати, що практичне формування моделі розвитку України залежатиме від наступних рішень щодо спрямування отриманих (вивільнених) ресурсів на цілі структурної модернізації.**

Виходячи з вищенаведених особливостей глобального поступу та проаналізованих властивостей та потенціалу національної економіки, можна констатувати, що формування нової моделі розвитку для України має відбуватися під впливом низки імперативів.

По-перше, імперативом економічного розвитку України у найближчому десятилітті буде відновлення високих показників економічного зростання, яке спиратиметься насамперед на позитивну динаміку в реальному секторі економіки.

Незаперечним наслідком світової кризи є суттєве зростання важливості створення сприятливих умов для конкурентоспроможності національних економічних суб'єктів на зовнішніх

ринках. Зважаючи на те, що структурні характеристики української економіки об'єктивно диктують високий рівень її експортної залежності, постає стратегічне завдання збереження та зміцнення конкурентних позицій України у новітній гео економічній системі. Це створює потребу розширення інструментарію безпосередньої підтримки експортерів.

Водночас повільні темпи відновлення світової економіки та посилення конкурентного тиску з боку підприємств країн, що розвиваються, обумовлюватимуть слабку динаміку експорту на традиційних напрямках. Тому спад останніх років в Україні слід сприймати як такий, що має виражений структурно-адаптаційний характер. Економіка пристосовується до скорочення зовнішнього попиту на традиційні експортні товари зменшення частки секторів, що втратили зовнішні ринки, й відновлення економічного зростання має спиратися, як правило, на інші складові економічної структури. Отже, нова модель має забезпечити модифікацію участі України у міжнародному поділі праці, а також суттєво посилити роль внутрішнього ринку як чинника економічної динаміки.

Здобуття новітніх порівняльних конкурентних переваг національної економіки має відбуватися на шляхах максимально ефективного використання власних ресурсів країни. **Якість розпорядження національними ресурсами, які стануть одним з основних предметів глобальної конкуренції у найближчі десятиліття, визначатиме можливість збереження контролю над ними на національному рівні, зрештою, спроможність країни до суверенного розвитку.**

Треба зазначити, що Україна, яка зберегла значну частку галузей матеріального виробництва у структурі національної економіки, отримає на цьому тлі додаткові конкурентні переваги, які стануть предметом зацікавленості іноземних інвесторів, в тому числі – з депресивних країн ЄС, а також країн, що розвиваються.

Протягом найближчого десятиліття зберігатиметься можливість продовження вичерпання конкурентних переваг України на традиційних експортних ринках – продукції металургії й хімічної промисловості. Це формуватиме попит на інвестиції в оновлення основних технологічних процесів традиційних галузей. Втім, не йдеться про збереження чи відновлення колишніх обсягів валового виробництва традиційної продукції, а відновлення вартісних показників можливе лише на основі освоєння дорожчої сучасної продукції з вищою доданою вартістю.

З нашої точки зору, основними конкурентними перевагами для України у середньостроковій перспективі стануть аграрний сектор і енергетичний комплекс. Це жодним чином не заперечує важливість конкурентоспроможних інноваційних секторів економіки України – насамперед космічного та авіабудування, проте навряд чи за потужністю їх варто розглядати як моделюючі чинники.

Слід враховувати, що зацікавленість в експлуатації аграрного ресурсу України в умовах перманентного зростання світових цін на агросировину містить у собі ризик «затягування» України в аграрну модель розвитку. Тому зовнішній імпульс щодо посилення ролі агросектору має бути посилений стратегією розвитку вертикальної кооперації з метою відновлення цілісного *агропромислового* комплексу країни – суттєвого підвищення рівня переробки агросировини, розвитку логістичної інфраструктури ринку агропродукції, відбудови секторів аграрного машинобудування, агрохімії та селекції.

В енергетичному секторі економіки зростання вартості енергоресурсу та загострення на основі цього проблем енергетичної незалежності при потребі у підвищенні енергоозброєності виробництва та споживання обумовлюватиме поширення процесів енергозбереження та диверсифікації джерел енергії.

Енергозбереження та вдосконалення мереж, диверсифікація енергетичного балансу за рахунок освоєння нетрадиційних та альтернативних джерел не лише дозволяють набути для економіки та споживання дешевого внутрішнього енергетичного запасу, а й будуватимуть вертикально інтегровану індустрію, яка охоплює не лише власне ПЕК, а й будівництво, машинобудування, хімічну промисловість тощо.

Реалізація зазначених структурних зрушень потребуватиме зміцнення позицій національного капіталу шляхом залучення до економічного обороту якнайповнішого спектру потенційних ресурсів розвитку, що вимагатиме проведення низки непопулярних змін в організації господарського механізму, зокрема – земельної, трудової, житлово-комунальної реформ.

Невід'ємна складова нової моделі розвитку – капіталізація недокапіталізованих чи досі не капіталізованих ресурсів. Високий потенційний рівень віддачі на капітал у недокапіталізованих секторах дозволяє очікувати стрімке зростання їх інвестиційної привабливості. Для України такими ресурсами можуть, зокрема, стати земля, рекреаційні та туристичні потенції, транзитно-

транспортні артерії, сфера культурних індустрій тощо. Досягнення вичерпності такого переліку неможливе, оскільки технологічний прогрес диктує постійне перегрупування потенційних та наявних ресурсів за значущістю.

По-друге, модель може бути легітимною лише за відчутного соціального ефекту її реалізації.

В жодному разі не йдеться про розширення патерналістських функцій держави у соціальній сфері. Навпаки, соціальний популізм дедалі виразніше демонструє свою безперспективність через очевидну обмеженість класичних патерналістських засобів соціальної підтримки, які через перманентно жорсткі бюджетні обмеження набуватимуть дедалі більшої точковості. Посилення цільового характеру соціальної підтримки є необхідним та важливим для виконання державою своїх соціальних функцій напрямом, проте саме відсутність масовості ефекту не дозволяє використовувати соціальні ініціативи як засіб легітимізації політики реформ.

Зосередження соціального ефекту політики має відбуватись навколо двох напрямів: *реалізація трудового потенціалу* – як потужного ресурсу національного рівня та як джерела добробуту економічно активної частини населення; *забезпечення належної якості життя* – надання соціальних послуг, розвиток соціальної інфраструктури, поліпшення інфраструктури життєзабезпечення тощо.

Трудовий ресурс як такий, що також має недостатню капіталізацію, потребує інвестування. Тому вкладення в людський капітал – те, що необхідно, аби розкрити його потенціал і як генератора багатства для особи, і як рушія економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності для країни.

По-третє, реалізація засад нової моделі має відбуватися у стабільному фінансово-економічному середовищі, і підтримання цієї стабільності – одна з ключових функцій держави.

При цьому слід враховувати постійну еволюцію інструментарію макроекономічної стабілізації під впливом поширення явищ глобалізації та ліберальних відносин. Інструментарій традиційної «гальмівної» стабілізації наразі провокує посилення «втечі» капіталів та втрату конкурентних переваг, які випливають з динамізму економіки. Відтак майбутня модель має спиратися на проактивну грошово-фінансову політику. Це вимагатиме оволодіння негальмівними інструментами стабілізації, серед яких має поширюватись частка інституційних механізмів. Зокрема, у антиінфляційній сфері такими механізмами є антимонопольна та конкурентна політика, у валютно-курсовій – протидія спекуляціям та вплив на очікування тощо.

Проактивна грошово-фінансова політика має розблокувати національний інвестиційний ресурс – через відбудову системи «довгих грошей» та цільового кредитування. Інституційними механізмами такого процесу мають стати формування *спеціалізованих* банківських установ та регуляцій.

Глобальна податкова конкуренція практично не залишає свободи для фіскальної сфери, спонукаючи до фактичного обмеження фіскального навантаження. Проте обтяженість України значними бюджетними видатками фактично блокує можливості відчутної податкової лібералізації. Зниження податкового навантаження припустиме лише як генератор додаткових надходжень. Отже, необхідна цільова політика податкового стимулювання розвитку зі зміщення ваги на непрямі податки. Її має бути посилено інституційними механізмами підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів, в тому числі – на засадах державно-приватного партнерства.

По-четверте, потрібна територіальна реконсолідація України через «перезавантаження» економічних повноважень регіонів.

Залучення місцевого потенціалу розвитку до господарського обороту на основі зміцнення національного капіталу та припливу іноземних інвестицій формуватиме об'єктивні тенденції до автономізації (зниження залежності від Центру) регіонів України. Водночас синергія використання регіональних потенціалів можлива лише за міжрегіональної співпраці. Тому реконсолідація на засадах міжрегіональної взаємодії цілком може стати точкою єдності інтересів регіонів та Центру.

Це створюватиме виклики щодо побудови нової моделі регіональної політики, провідними орієнтирами якої виступатимуть розвиток міжрегіональної співпраці та консолідація локальних дій регіонів навколо реалізації загальнонаціональних пріоритетів розвитку.

Враховуючи, що регіони відіграють ключову роль у забезпеченні соціального ефекту реформ – через надання соціальних послуг та забезпечення якості середовища життя, досягнення стійкості регіонального розвитку слід розглядати як критично важливе завдання загальнонаціонального рівня.

По-п'яте, необхідні відновлення довіри до держави та налагодження партнерства держави та суспільства.

Особливістю останнього десятиліття для усієї глобальної спільноти є практично безупинний тренд зниження довіри до держави. Відповідно, відбувається зниження дієвості державної політики. Така тенденція є вельми небезпечною, оскільки наразі роль держави в економіці упевнено еволюціонує у бік зайняття державою місця національного інституційного модератора, що за відсутності довіри просто неможливо.

Втрата довіри до держави в Україні відбувалася значно динамічніше, ніж у світі в цілому. Загальносвітова тенденція посилювалася внаслідок специфічних внутрішніх чинників, пов'язаних із інституційною кризою. Руйнівні зміни у цій сфері відбулися внаслідок подій грудня 2013 р. Безперечно, швидке відновлення довіри неможливе, особливо враховуючи те, що Україна знаходиться на етапі інституційного зламу, накладеного на посткризову фрустрацію. Проте процес відбудови консолідованості суспільства і влади має бути розпочатий якнайшвидше на засадах відкритого суспільного діалогу.

Для відновлення довіри бізнесу ключовими є послідовність політики держави, жорстке дотримання зобов'язань держави та ведення діалогу з важливих питань економічної політики. Для відновлення довіри населення ключовими слід вважати послідовні дії держави щодо налагодження соціальної сфери та середовища життєдіяльності.

Відновленню довіри до держави має сприяти подолання дезорієнтованості щодо векторів геостратегічних пріоритетів України, яка виникла після відкладення підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

б) Інституційні засади політики підтримки підприємництва

Уповільнення економічних процесів у національній економіці після незначного посткризового поживлення порушує питання про пошук нових ресурсів економічного розвитку для набуття країною потенціалу до формування нової стійкої економічної моделі. Визначальне місце у цьому пошуку посідає розвиток підприємництва шляхом створення умов для насичення внутрішнього ринку товарами і послугами національних виробників, запровадження механізмів функціонального управління національним господарством через оптимізацію системи преференцій в економіці, модернізацію системи технічного регулювання тощо. Актуальність завдання підвищення ефективності державної політики розвитку малого та середнього підприємництва посилюється тим, що на сучасному етапі розвитку економіки активізація підприємництва та зростання масштабів і ефективності функціонування підприємницького сектору є одним з головних чинників позитивних структурних змін та модернізації національного господарства, розвитку реального сектору та покращення якості життя населення, формування заможного середнього класу, вирішення низки проблем соціально-економічної безпеки держави.

Вироблення нової посткризової моделі економіки для України залежить від дієвості інституційних реформ, спрямованих на подолання ключових інституційних пасток і, відповідно, зниження рівня напруженості у соціально-економічному середовищі. Наразі питання дієвості реформ – це питання рівня довіри і консенсусу, в першу чергу, між основними економічними агентами чи їх групами і державою щодо напряму формування нових «правил гри».

Уповільнення запроваджуваних економічних реформ поряд із зростанням загроз для макроекономічної стабільності в Україні внаслідок світової фінансово-економічної кризи формує нову управлінську і економічну ситуацію, що вимагає здійснення негайних консолідованих заходів щодо активізації економічних процесів без розпорошення зусиль органів державної влади. Акценти структурної перебудови і модернізації національної економіки мають спрямовуватись на апробацію механізмів функціонування спільного ринку країн-членів ЄС в українських умовах.

Відтак до середньострокових завдань в інституційній сфері належать:

- удосконалення державного стратегічного планування (програмування) підтримки і розвитку підприємництва шляхом вироблення системи моніторингу заходів та реалізації регуляторних актів у сфері дерегуляції. Зокрема слід напрацювати порівняльні показники і індикатори функціонування підприємницького середовища при веденні різних видів економічної, а також господарської діяльності. Крім того, необхідно переглянути статус регуляторної політики та визначити її як важливу міжвідомчу політику. Для цього доцільно оформити заходи щодо реалізації регуляторної політики у вигляді самостійної державної цільової програми з акцентом на підвищення спроможності основних регуляторів здійснювати кількісний обрахунок вигід та витрат (кількісний аналіз регуляторного впливу);

- запровадження функціонального порядку запровадження заходів стимулювання та підтримки економіки на протизагу поширеному галузевому підходу шляхом оптимізації і уніфікації процедур звітності та обліку ведення господарської діяльності та запровадження правил надання державної допомоги, передбачених нормами ЄС. Важливими є спрощення адміністрування податків і зборів, а також митних платежів, приведення їх до єдиної системи із бухгалтерським обліком, відповідно до норм, поширених у країнах ЄС;
- перехід від політики стимулювання підприємницької активності громадян щодо створення нових підприємств до підтримки *підприємництва*, заохочення зростання масштабу підприємств та ускладнення виробництва через надання державою «пільги для зростання», використання певних пільгових стимулів чи надання державних замовлень за процедурами державних закупівель широким категоріям суб'єктів господарювання. Наприклад, строкове скасування податків тощо новостворених сфер підприємницької діяльності, запровадження вимог щодо кількості працівників, зайнятих на підприємствах – учасниках державних закупівель, встановлення квот у субпідрядах малим і середнім підприємствам при виконанні замовлень великими підприємствами;
- формування інфраструктури підтримки підприємництва шляхом:
 - створення умов для розбудови фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення підприємництва у межах створення фізичної інфраструктури (технопарки, бізнес-інкубатори, промислові лабораторії наукових установ тощо) на основі міжгалузевої та міжсекторальної кооперації (кластерів);
 - розвитку мереж надання послуг підприємствам через спрощення умов виходу на ринок і професіоналізацію аутсорсингових послуг;
 - надання інформаційно-консультаційної підтримки населенню щодо започаткування власного бізнесу, покращення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища підприємницької діяльності через існуючу мережу обласних та районних центрів зайнятості, місцевого дорадництва, агенції регіонального розвитку тощо;
- прискорення інтеграції ринків країн-членів ЄС і України шляхом запровадження пілотних короткострокових реформ із об'єднання окремих ринків, що мають інвестиційне та соціальне значення, з відповідною адаптацією повного спектру норм і умов функціонування таких ринків. Очікувано найвищого соціально-економічного ефекту буде досягнуто від «пілотних» реформ у сферах: житлового та промислового будівництва; видобування корисних копалин (крім паливно-енергетичних), надання послуг підприємствам. Така практика дозволить набутти позитивного досвіду та попередити ризики інтеграції галузевих ринків України із ринками країн ЄС, спростить вихід українських економічних суб'єктів на зовнішні ринки, дозволить переймати міжнародні та європейські стандарти надання послуг підприємствам і ведення бізнесу тощо;
- встановлення прозорості бюджетного процесу і державних закупівель через запровадження у цій сфері механізму середньострокового бюджетного планування. Це сприятиме оптимізації державних цільових програм при встановленні їхньої відповідності бюджетним програмам головних розпорядників бюджетних коштів, а також приведенню до типових міжнародних вимог системи державних закупівель шляхом спрощення вимог до потенційних учасників у процедурах державних закупівель непрямыми засобами, встановлення стимулюючих конкурентних регуляцій для суб'єктів малого та середнього підприємництва;
- спрощення процедур технічного регулювання, стандартизації та сертифікації у питаннях взаємного визнання норм між Україною та ЄС, формування міждержавного механізму «нострифікації» вітчизняних технічних вимог на ринках країн членів ЄС для прискорення виходу на ринок ЄС широкої номенклатури українських товарів. Йдеться про перехід від регламентації *якості* процесу виробництва до контролю *безпеки* вироблюваного продукту (контроль на вході та виході виробничого ланцюга);
- усунення судових різночитань при вирішенні комерційних суперечок і встановлення об'єктів права інтелектуальної та майнової власності шляхом

встановлення першості дії чи об'єднання положень Цивільного і Господарського кодексів України у частині реалізації контрактного права.

Реалізація вищенаведених завдань має створити передумови для розгортання широких реформ, спрямованих на модернізацію і досягнення піднесення економіки України, сприятиме дієвості важелів стимулювання економічного розвитку та структурних зрушень, що застосовуються в інших сферах.

в) Впровадження дієвих інструментів розвитку

Стратегічним орієнтиром політики виведення України з економічної депресії на підґрунті формування нової моделі розвитку є оновлення структури економічної системи на основі виявлення і активізації нових «точок зростання» – напрямів економічної діяльності, що спроможні забезпечити кумулятивний ефект відновлення зростання у суміжних галузях.

Фундаментальною основою української економіки має стати місткий і конкурентний внутрішній ринок, що цілеспрямовано розвиватиметься за рахунок суттєвого підвищення внутрішнього споживання. **Уже в найближчій перспективі в Україні має бути сформований якісно інший, цивілізований, місткий конкурентний внутрішній ринок з ефективною сучасною інфраструктурою.**

Основними напрямками реалізації цього завдання мають бути:

- створення інституційного середовища для розвитку добросовісної конкуренції;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів;
- удосконалення організаційно-економічних засад та інфраструктури функціонування внутрішнього ринку та торгівлі;
- забезпечення захисту внутрішнього ринку від неякісної продукції та створення гарантій її безпечності та якості, а також системи ринкового нагляду;
- приведення законодавства у сфері захисту прав споживачів у відповідність із законодавством ЄС;
- створення системи стимулів для виробників і продавців високоякісної та безпечної продукції.

Для реалізації цих завдань необхідно:

- забезпечити доопрацювання й прийняття Верховною Радою України та розпочати реалізацію Закону України «Про Загальнодержавну програму розвитку конкуренції в Україні на 2014-2024 роки»;
- запровадити прогнозування обсягу попиту та пропозиції товарів на основних товарних ринках, складення прогнозного балансу та розроблення заходів щодо забезпечення стабільності на внутрішньому ринку;
- розробити та запровадити довгострокові параметри тарифного регулювання для суб'єктів природних монополій, удосконалити механізм формування цін на товари і послуги у сфері природних монополій;
- удосконалити механізм контролю за визначенням митної вартості товарів, запобігання надходженню на внутрішній ринок контрабандних товарів, товарів із заниженою митною вартістю і тих, що не відповідають вимогам нормативних документів;
- забезпечити належне функціонування товарних бірж, удосконалити механізми державного регулювання біржового товарного ринку, визначення єдиних правил біржового арбітражу;
- забезпечити проведення державних закупівель продуктів і матеріалів за державними інвестиційно-інфраструктурними програмами (соціальне житло, транспортне будівництво, мережі природних монополій, магістральні комунікації тощо) на основі конкурентних процедур;
- вдосконалити механізми виявлення та припинення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання;
- посилити контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, захист прав та інтересів підприємців і споживачів на соціально важливих ринках (паливних та продовольчих ресурсів, лікарських засобів, фінансових, транспортних та телекомунікаційних послуг), посилити відповідальність суб'єктів ринків за порушення вимог антимонопольного законодавства;

- підвищити ефективність механізму нетарифного обмеження імпорту продукції, шкідливої для здоров'я людей та навколишнього природного середовища, а також такої, що реалізується за цінами, нижчими від ринкових;
- підвищити ефективність ринкового нагляду за безпечністю та якістю товарів у результаті реформування системи технічного регулювання і захисту прав споживачів згідно з вимогами СОТ та законодавством Європейського Союзу, а також удосконалити систему державного нагляду (контролю) за якістю та безпечністю харчових продуктів і продовольчої сировини.

Створення нових механізмів забезпечення і підтримки конкуренції у розвитку внутрішнього ринку потребує реалізації наступних заходів:

- формування і швидке широке запровадження ринкових механізмів безособового укладання контрактів і гарантування їх дотримання публічними зобов'язаннями чи прозорим страхуванням, зокрема, завдяки підтримці мереж товарних бірж, аукціонів з відкритими умовами участі, електронної торгівлі тощо;
- посилення ролі Антимонопольного комітету України щодо запровадження економічних санкцій щодо службовців як фізичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування у разі заохочення ними неконкурентної поведінки, зокрема надання тих чи інших пільг, режимів сприяння тощо при реалізації підприємницької діяльності;
- відмова від практики встановлення виключень з антимонопольного законодавства;
- запровадження практики попереднього відстеження та попередження порушення принципів дотримання конкуренції при реалізації державних закупівель за неконкурентними процедурами замість існуючої зараз практики оскарження результатів торгів.

Важливою складовою інструментарію стимулювання розвитку є **перебудова монетарної політики держави** з орієнтацією на вирішення завдань забезпечення грошової-кредитними ресурсами позитивної динаміки економічних процесів та реалізації структурних змін. Йдеться про подолання фінансових обмежень посткризового періоду у спосіб концентрації обмежених ресурсів на найбільш ефективних з погляду економічного зростання напрямках діяльності. Відповідно до поставлених завдань має вдосконалюватися інституційна структура фінансової системи у напрямі формування мережі і зміцнення фінансових інститутів розвитку, регіональних та спеціалізованих банків, а також інфраструктури проектного фінансування.

Враховуючи, що період економічного відновлення та структурної модернізації економічної системи може супроводжуватися підвищеними темпами інфляції, монетарна політика має орієнтуватися не на обнуління динаміки цін, а на забезпечення відповідності темпів інфляції позитивним темпам економічного зростання. При визначенні цільових показників темпів інфляції, обсягів грошової емісії, рівня процентних ставок має враховуватися гострота потреби економічних суб'єктів у грошових ресурсах для фінансування інвестицій й впровадження інновацій, створення нових робочих місць, здійснення інституційних змін, погашення внутрішніх та зовнішніх боргів. Це вимагає посилення пруденційної складової монетарної політики, що спрямована на прогнозування, недопущення та гасіння ймовірних інфляційних та девальваційних сплесків, формування захисних і стабілізаційних антициклічних механізмів банківського регулювання.

Активізація кредитування неможлива без підвищення доступності кредитних ресурсів на основі зниження процентної ставки до рівня рентабельності промисловості за умови втримання темпів зростання цін в межах до 10 % та незначних курсових коливань, зміцнення і розширення ресурсної бази банків, зниження частки «дорогих» і коротких депозитів населення, розширення рефінансування з боку НБУ.

Дієвість механізму реалізації монетарної політики визначається його спроможністю впливати на співвідношення між споживанням та заощадженнями, а також забезпечувати трансформацію останніх у інвестиції. Відповідно критеріями посилення стимулюючої ролі монетарної політики мають бути рівень забезпеченості економічних агентів фінансовими ресурсами, простота і прозорість отримання кредитів, зниження витрат функціонування банківської системи, підвищення ефективності трансформації короткострокових коштів населення у довгострокові інвестиції. Ефективність монетарної політики щодо стимулювання структурних зрушень неможлива без її узгодженості з фіскальною політикою, оскільки монетарні важелі мають переважно загальний макроекономічний характер, тоді як фіскальні справляють цільовий стимулюючий вплив на стимулювання пріоритетних напрямів економічної діяльності.

Напрямами оновлення монетарних механізмів для забезпечення якісного економічного розвитку України мають бути наступні.

Активізація кредитування реального сектору економіки у спосіб:

- продовження зусиль НБУ щодо зниження процентних ставок;
- вдосконалення механізмів пільгового кредитування інвестиційних проектів шляхом використання довгострокового рефінансування НБУ і державних гарантій;
- лімітування рівня депозитних ставок та встановлення «процентних стель» для кредитів у пріоритетні напрями економічної діяльності;
- розвитку схем пріоритетного фінансування інвестиційних проектів за участю держави та НБУ, активізації іпотечного кредитування, мікрокредитування та кредитування аграрного сектору економіки;
- розвитку інфраструктури підтримки інвестиційного кредитування в частині створення мережі кредитних бюро, інжинірингових компаній, експортно-кредитних агенцій, енергосервісних компаній, гарантійних бюро;
- забезпечення реального функціонування системи фінансових інститутів розвитку (насамперед Державного банку реконструкції і розвитку), фінансових установ і організацій, що обслуговують експортні операції і сільське господарство, здійснюють мікрокредитування;
- розвитку механізмів державно-приватного партнерства, що дозволяє використовувати фінансовий і науково-технічний потенціал приватного сектора в умовах обмеженості держбюджетного фінансування та високої вартості банківського кредитування;
- створення мережі регіональних та інвестиційних банків, компенсаційних фондів для надання пільгових кредитів, що забезпечують швидке розширення інвестиційного сегменту фінансового ринку;
- розробки механізмів кредитної підтримки реального сектора економіки з залученням ресурсів міжнародних фінансових організацій на пільгових умовах (синдиковане кредитування);
- спрощення процедури отримання кредиту за рахунок використання сучасних інформаційних технологій та засобів мобільного зв'язку.

Зміцнення банківської системи у спосіб:

- вдосконалення нормативно-законодавчої бази банківського регулювання на основі оновлення міжнародних стандартів;
- продовження процесу консолідації та капіталізації банківської системи;
- стимулювання процесу очищення банків від прострочених активів;
- «подовження» і диверсифікації внутрішньої ресурсної бази банків;
- підвищення прозорості діяльності банківської системи (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій і запровадження вимоги щодо обов'язкового рейтингування);
- вдосконалення систем банківського ризик-менеджменту та інструментів мінімізації ризиків діяльності банків, зокрема валютного ризику і ризику ліквідності;
- підвищення довіри населення до банківської системи на основі подальшого вдосконалення системи гарантування вкладів та підвищення рівня захищеності коштів юридичних і фізичних осіб, що розміщені на рахунках у банківських установах;
- вдосконалення механізмів виведення з ринку неплатоспроможних банків;
- посилення ролі державних фінансових установ і організацій, у формуванні капіталу яких взяла участь держава, у фінансуванні пріоритетних цілей економічного розвитку;
- усунення накопичених дисбалансів банківських активів і пасивів (термінових і валютних), вирішення проблеми капіталізації, «поганих» активів;
- створення єдиної державної інформаційної системи зі збору, накопичення та обробки даних щодо кредитної історії позичальників (Державного реєстру кредитних історій) для зниження ризиків процесу кредитування.

Збереження низькоїінфляційного середовища у спосіб:

- стимулювання конкуренції у сфері роздрібної торгівлі та протидії монополізації роздрібних ринків;
- здійснення прозорої і контрольованої тарифної політики;

- використання практики держзамовлення з метою впливу на ринкову кон'юнктуру;
- стимулювання видів економічної діяльності, пов'язаних з імпортозаміщенням та енергозбереженням;
- недопущення монетизації дефіциту бюджету;
- запобігання різкій девальвації гривні.

Запобігання різкій девальвації гривні шляхом:

- концентрації зусиль НБУ на розширенні джерел і диверсифікації структури міжнародних резервів (недопущення зниження менше обсягу 3-х місячного імпорту);
- продовження періоду дії адміністративних важелів НБУ щодо підтримання пропозиції валюти;
- вдосконалення курсової політики у напрямі підвищення гнучкості обмінного курсу гривні за виключення спекулятивних компонентів валютних торгів;
- розширення практики використання гривні в міжнародних розрахунках (в т.ч. внесення відповідних змін до норм валютного регулювання);
- забезпечення прозорості процесу курсоутворення шляхом регулярного оприлюднення середньострокового плану дій НБУ у сфері валютної політики та звітування щодо ефективності заходів;
- збереження контролю за валютними позиціями банків за розширення інструментів страхування валютних ризиків;
- продовження терміну дії заборони на валютне кредитування фізичних осіб;
- активізації співпраці НБУ з урядом у сфері управління державним боргом, деномінованим в іноземній валюті;
- продовження зусиль щодо зниження доларизації грошового обігу і збільшення частки безготівкових розрахунків;
- вдосконалення регулювання потоків капіталу у частині залучення і спрямування прямих іноземних інвестицій до пріоритетних напрямів економічної діяльності через запровадження пільгового режиму оподаткування таких операцій та реінвестування прибутків, спрощення або прямої заборони здійснення спекулятивних операцій чи інвестування в окремі фінансові інструменти;

Вдосконалення системи монетарного регулювання в частині:

- подолання фрагментарності системи фінансового регулювання шляхом формування системи інформаційної взаємодії та координації фінансових регуляторів;
- посилення пруденційного нагляду за розвитком фінансового сектора на основі формування механізму аналізу, контролю і моніторингу системних ризиків, виявлення вразливих секторів фінансової системи та каналів поширення кризових явищ між ними;
- підвищення рівня координованості заходів пруденційного нагляду України із відповідними заходами зарубіжних країн з метою забезпечення збалансованості потоків капіталу через кордони України.

Як зазначалося вище, **вирішення завдань розвитку неможливе без відповідної модернізації бюджетно-податкової політики**, з відходом від її суто фіскальних пріоритетів.

Ефективність та дієвість системи державних фінансів полягає у здатності забезпечити оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів в країні між головними пріоритетами державної політики:

- забезпечення зростання добробуту населення за рахунок розбудови системи соціального захисту та забезпечення доступу до якісних публічних товарів та послуг;
- підтримка модернізації господарського комплексу країни шляхом скерування бюджетних інвестицій до найважливіших секторів економіки;
- зміцнення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування з метою посилення їхньої ролі у вирішенні питань соціально-економічного розвитку громад.

Реалізація зазначених пріоритетів економічної політики потребує реалізації в середньостроковій перспективі низки фундаментальних змін і системи коригувальних заходів:

1. Подальшого впровадження елементів ринкової моделі управління державними фінансами. Органи державної влади мають зберегти лише регуляторні функції, пов'язані зі створенням правил, тоді як економічні функції – передані до державних агенцій, автономних державних структур, наділених широкими повноваженнями щодо управління бюджетними коштами, й відповідальних за ефективність їх витрачання.

2. *Переходу до середньострокового бюджетного планування.* На першому етапі середньострокове планування має охоплювати інвестиційні видатки бюджету, які повинні групуватися у трирічні бюджетні програми. Такий механізм забезпечить безперервність бюджетного фінансування тривалих інвестиційних проєктів та покращить прогнозованість видатків бюджету.

3. *Раціоналізації та упорядкування системи соціальних видатків.* Система пільг, субсидій та соціальних виплат має бути спрямована лише на підтримку категорій громадян з низьким доходом. При цьому необхідно зосередити увагу на перегляді методики визначення й розрахунку розміру соціальних стандартів з тим, щоб вони відповідали реальним показникам.

4. *Зменшення масштабу використання бюджетних інструментів підтримки економічної діяльності на користь податкових інструментів.* В середньостроковій перспективі необхідно зробити акцент розвитку податкових інструментів, зокрема недискримінаційного надання податкових пільг та стимулів для реалізації тих напрямів економічної діяльності, що узгоджуються з пріоритетами економічної політики держави. До таких варто віднести: активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності, підвищення енергоефективності економіки та екологічності продукції, розвиток малого бізнесу тощо.

5. *Зміни підходів до управління бюджетними інвестиціями,* що має включати такі кроки:

- упорядкування сфери державних закупівель;
- впровадження принципів співфінансування інвестиційних проєктів центральною владою, місцевою владою та приватними інвесторами;
- розширення повноважень Рахункової палати України щодо контролю за реалізацією національних інвестиційних проєктів, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів, з публічною регулярною презентацією його результатів.

6. *Виокремлення з фінансування державного бюджету фонду залучених боргових ресурсів на фінансування потенційно прибуткових інвестиційних проєктів.* До таких мають бути віднесені проєкти, які генеруватимуть прибуток або обумовлять зниження бюджетних видатків, що сформує джерело для часткового погашення залучених боргових ресурсів. На першому етапі з урахуванням значного обсягу сформованого державного боргу необхідно встановити обмеження щодо залучення нових боргових ресурсів на фінансування поточних видатків бюджету розміром сформованих в попередні періоди зобов'язань за основною сумою боргу. Щорічні боргові залучення понад зазначену суму мають спрямовуватися виключно до фонду фінансування інвестиційних проєктів.

7. *Розширення фінансової бази місцевих органів влади.* Слід продовжити бюджетну реформу та передати місцевим бюджетам додаткові джерела доходів. Необхідними заходами мають стати:

- закріплення за місцевими бюджетами частини надходжень від податку на прибуток підприємств;
- розширення джерел II кошику доходів.

8. *Переходу від щорічного звітування про виконання державного бюджету до щорічного звітування про ефективність управління ресурсами системи державних фінансів,* а також бюджетними коштами, спрямованими на підтримку економіки у формі наданих податкових пільг та стимулів.

Новітня податкова система повинна, по-перше, бути сприятливою для розвитку підприємницької діяльності, оскільки саме податковий тиск є одним із головних чинників, які впливають на прийняття інвестором рішення щодо розвитку своєї діяльності; по-друге, бути соціально справедливою, що дозволить зменшити розрив у рівнях доходів між різними верствами населення і забезпечити довіру з боку громадян до державних інституцій загалом; по-третє, забезпечувати обсяг доходів до бюджету, необхідний для реалізації її функцій.

Виходячи з зазначеного, стратегічними пріоритетами реформування податкової системи мають стати:

1. Посилення сприятливості податкової політики для бізнесу.

Скасування податкових стимулів створює загрозу погіршення умов діяльності для вітчизняних підприємств, оскільки і країни ЄС, і країни СНД мають досить розвинені системи державної допомоги, основою якої є фіскальна допомога. В цьому контексті доцільно зосередитися на реформуванні системи податкових інструментів підтримки господарської діяльності, спрямованому на: а) посилення стимулюючого впливу податкових пільг та контролю за цільовим використанням бюджетного ресурсу, що отримують підприємства завдяки їх застосуванню; б) гармонізацію фіскальних інструментів з базовими принципами і нормативними

документами міжнародних організацій, з якими Україна налагоджує тісне співробітництво і перед якими має низку зобов'язань.

Відповідно до правил СОТ та ЄС, податкові інструменти підтримки економіки повинні відповідати головній вимозі – не продукувати негативних наслідків для конкуренції та не створювати бар'єри для вільної торгівлі між країнами. В рамках цих обмежень Україна має можливість запровадити податкові пільги, спрямовані на досягнення таких цілей:

- модернізація виробничих фондів та впровадження новітніх технологій;
- збільшення інвестицій в інновації та НДДКР, що підвищує конкурентоспроможність економіки на світовому ринку;
- впровадження заходів енергоефективності;
- підвищення екологічності виробництва і продукції;
- створення нових робочих місць;
- підтримка малого бізнесу.

Важливим завданням має стати формування цілісної правової бази (оптимально як окремого розділу Податкового кодексу України), яка б визначала чіткі механізми та принципи застосування податкових стимулів, зокрема:

- вичерпний перелік податкових пільг та стимулів, якими можуть скористатися суб'єкти підприємницької діяльності, що провадять господарську діяльність на території України;
- критерії, яким необхідно відповідати, щоб отримати право на застосування податкових пільг та стимулів;
- порядок прийняття органами державної влади рішення щодо надання права на користування податковими пільгами та стимулами;
- механізми контролю за дотриманням законодавства та взятих зобов'язань суб'єктами підприємницької діяльності, які отримали можливість застосовувати податкові пільги та стимули.

2. Посилення соціальної справедливості податкової системи.

Реформування системи оподаткування в напрямі посилення соціальної справедливості повинно бути спрямоване на забезпечення зростання рівня податкового навантаження відповідно до зростання доходів платників податків. Для цього в середньостроковій перспективі необхідно реалізувати такі заходи:

- поглиблення прогресивності податку на доходи фізичних осіб;
- підвищення порогу доходу для отримання податкової соціальної пільги та удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму;
- запровадження зниженої ставки ПДВ на товари першої необхідності (соціальні товари)⁴¹;
- підвищення ефективності контролю за достовірністю і повнотою декларування доходів громадянами України.

3. Підвищення фіскальної ефективності податкової системи.

Підвищення фіскальної ефективності податкової системи має бути адекватне темпу економічного зростання та відбуватися без посилення фіскального навантаження на доходи незаможних верств населення та діяльність високотехнологічних галузей економіки. Такими заходами можуть бути:

- підвищення ставок плати та зборів за експлуатацію природних ресурсів;
- розширення переліку корисних копалин, за видобування та реалізацію яких справляється рента (видається необхідним включення до об'єктів справляння ренти видобування залізорудної сировини, марганцевої руди, уранової руди, жирних сортів коксівного вугілля, руди кольорових металів тощо);
- відмова від зниження ставки ПДВ з 20 % до 17 %;
- запровадження підвищеної ставки ПДВ у розмірі 23 % на товари розкоші;
- розширення групи підакцизних товарів (зокрема до об'єктів оподаткування акцизним товаром можна віднести операції з придбання харчових продуктів, що є товарами преміум-класу; шкідливими для здоров'я);
- посилення боротьби з мінімізацією оподаткування та ухилянням від сплати податків;

⁴¹ Відповідно до Директиви Ради 2006/112/ЄС країни-члени ЄС крім базової ставки (не менше 15 %) можуть застосовувати для соціальних товарів та послуг одну або дві знижених ставки (не менше 5 %).

- підвищення ставок податку на нерухомість (зі збереженням соціальної пільги);
- відновлення податку з власників транспортних засобів (в частині легкових автомобілів з великим об'ємом двигуна, віком до 10 років).

Для забезпечення відновлення економічного зростання, підтримки процесів структурно-технологічної модернізації реального сектору економіки України разом з відновленням макроекономічної рівноваги необхідно забезпечити **подальше впровадження структурних реформ на основі залучення інвестицій, покращення бізнес-клімату та конкурентного середовища.**

В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів в реальному секторі національної економіки, обмежених можливостей державного інвестування, ускладненого доступу підприємств до кредитних ресурсів банківської системи та ресурсів міжнародних фінансових організацій та наявності низки внутрішніх і зовнішніх ризиків для відновлення висхідних тенденцій інвестиційної діяльності державна інвестиційна політика має бути спрямована на впровадження дієвих механізмів стимулювання залучення вітчизняного та іноземного капіталу та створення ефективної системи управління інвестиційними процесами. **Пріоритетними напрямами державної інвестиційної політики мають бути наступні.**

Підвищення ефективності державного регулювання у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності шляхом:

- подальшого удосконалення механізму «єдиного інвестиційного вікна» з метою мінімізації участі інвестора та скорочення часу проходження дозвільних і погоджувальних процедур в різних сферах інвестиційної діяльності з урахуванням їхньої специфіки;
- оптимізації системи податкових та митних пільг для інвесторів на основі експертизи інвестиційних проектів, зменшення часових та матеріальних витрат на ведення податкового обліку та сплату податків, посилення контролю за використанням пільг вітчизняними та іноземними інвесторами;
- продовження роботи з формування та ведення Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій відповідно до норм Закону України «Про інвестиційну діяльність» та підзаконних нормативних актів, удосконалення методичного забезпечення, зокрема щодо порядку та критеріїв оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів;
- активізації роботи щодо реалізації Закону України «Про індустриальні парки», надання державної підтримки за рахунок бюджетних коштів для облаштування індустриальних парків і реалізації проектів у межах цих парків;
- удосконалення нормативно-правової бази у сфері міжнародної технічної допомоги, активізації залучення міжнародної технічної допомоги та співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями для підтримки структурних зрушень за рахунок розвитку високотехнологічних перспективних секторів економіки;
- створення сучасної системи державних гарантій захисту приватних, в т.ч. іноземних, інвестицій та врегулювання комерційних суперечок між суб'єктами інвестиційного процесу;
- прискорення розвитку інноваційної інфраструктури шляхом підтримки створення інноваційних центрів та центрів трансферу технологій, технополісів, технологічних та наукових парків, інноваційних кластерів та бізнес-інкубаторів, венчурних фондів і стимулювання комерціалізації інновацій та науково-технічної діяльності;
- опрацювання механізму державної підтримки кластерів для реалізації інвестиційних та інноваційних програм і проектів за пріоритетними напрямами.

Практичне запровадження низки удосконалених механізмів та інструментів грошово-кредитного, фіскального, організаційно-управлінського регулювання, зокрема:

- удосконалення амортизаційної політики, збільшення обсягів амортизаційних відрахувань для здійснення інвестиційної діяльності шляхом підвищення норм податкової амортизації основних засобів, зокрема, на машини та обладнання, використання прискореної амортизації до окремих галузей економіки, застосування бонусної амортизації щодо обладнання для науково-дослідного та дослідно-конструкторського обладнання;

- посилення спрямованості фіскальної політики на стимулювання інвестиційної діяльності шляхом запровадження диференційованих податкових ставок на частку прибутку, що спрямовується на інвестиції;
- удосконалення надання галузевих та територіальних податкових пільг з метою унеможливлення масового використання таких інструментів для мінімізації оподаткування чи отримання конкурентних переваг порівняно з іншими учасниками ринку.

Для прискорення практичного запровадження Національних проектів та основних форм державно-приватного партнерства необхідно вжити заходів щодо:

- розширення сфери застосування механізму ДПП, визначення оптимальних моделей ДПП та інструментів розподілу ризиків між учасниками реалізації проектів, посилення ролі приватних інвесторів у розробці та прийнятті інвестиційних рішень;
- посилення захисту інтересів приватних інвесторів та держави у реалізації проектів шляхом розроблення механізму гарантування фінансування проекту з боку державного партнера протягом всього періоду реалізації проекту; визначення видів підтримки проектів державно-приватного партнерства, що можуть надаватись органами державної влади або місцевого самоврядування;
- опрацювання механізму заохочення розвитку ринку фінансових послуг для підтримки ДПП і схеми фінансування проектів;
- законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з реалізацією національних проектів, шляхом однозначного визначення: ролі і місця національних проектів як інструменту реалізації комплексу стратегічно орієнтованих заходів, спрямованих на вирішення найбільш актуальних завдань модернізації суспільства; умов залучення і порядку визначення партнерів для національного проекту; особливостей підготовки, реалізації і надання державних гарантій при впровадженні проектів; механізмів фінансування та використання бюджетних коштів; порядку здійснення контролю при реалізації національних проектів, інтеграції національних проектів до загальнодержавної системи програмного (стратегічного) управління. Оптимальним виглядає розгляд національного проекту як цільової програми дій, затвердженої Кабінетом Міністрів України, з відповідними імперативними плановими завданнями для відомств.⁴²

Високий рівень залучення української економіки до світових потоків товарів та капіталів обумовлює необхідність **включення до складових нової моделі розвитку максимально широкого використання потенціалу відкритості національної економіки.**

Пріоритетом зовнішньоекономічної політики у царині міжнародного співробітництва слід вважати поступову та неухильну інтеграцію України до умов діяльності та структур Європейського Союзу при одночасному поглибленні економічної співпраці з Російською Федерацією та Китаєм.

Підготовка Угоди про асоціацію між Україною та ЄС створила умови для поступової інституційної трансформації регуляторного середовища з метою розширення можливостей присутності українських виробників не лише на ринку ЄС, але і на світовому ринку в цілому. Євроінтеграційний напрям слід розцінювати як стратегічний пріоритет, оскільки в своїй довгостроковій стратегії Україні має виходити з подальшого розвитку лібералізації умов міжнародної торгівлі, в результаті якої відбуватиметься поступове об'єднання ринків, з одного боку, Північної Америки та Європи (в рамках Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства), а з другого – Євразійського та Далекосхідного ринків (Євразійський економічний союз та Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво), що може перерости у глобальну зону вільної торгівлі «від Ванкуверу до Владивостоку».

У 2013 р. Україна зазнала негативного тиску з боку окремих стратегічних партнерів з огляду на заплановане на листопад 2013 р. підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Результатом цього стало визнання доцільності відтермінування підписання Угоди.

Протидія зовнішньому тиску на Україну потребує системного підходу і має враховувати низку заходів економічного характеру, зокрема:

- удосконалення митної політики, що має сприяти добросовісній експортно-імпортній діяльності;

⁴² Детальніше див. Національні проекти в стратегії економічної модернізації України / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Бережний, А. П. Павлюк [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 144 с.

- розробку комплексного плану стимулювання внутрішнього попиту з визначенням конкретних шляхів і кроків;
- підвищення конкурентоспроможності продукції українських виробників;
- сприяння виходу на нові ринки, зокрема – Азійсько-Тихоокеанського регіону, Латинської Америки.

Створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС, поряд з численними перевагами, ставить перед Україною низку проблемних питань, пов'язаних з відкриттям внутрішнього ринку країни для європейських товарів, загостренням конкуренції і, як наслідок, можливим погіршенням зовнішньоторговельного балансу країни. Це вимагатиме від Уряду держави своєчасних та адекватних дій, спрямованих на забезпечення економічної безпеки країни.

Україна в контексті підготовки до імплементації Угоди про асоціацію потребує сприяння з боку ЄС. Одним з важливих аспектів співпраці з ЄС є продовження та започаткування нових проектів технічної та фінансової допомоги щодо адаптації законодавства, а також зміни стандартів виробництва, вимог до якості та безпеки продукції.

Україна потребує надання преференційного торговельного режиму, аналогічного тому, що надається з боку ЄС іншим країнам, наприклад Молдові, до введення в дію Угоди про асоціацію, або використання стороною ЄС інших механізмів, передбачених законодавством ЄС, та можливостей, передбачених майбутньою Угодою про асоціацію. Важливим компонентом співпраці є здійснення перегляду (скасування) антидемпінгових заходів щодо товарів походженням з України з метою покращення їх доступу до ринків ЄС.

Поряд з цим побудова прагматичних відносин з РФ та країнами Митного союзу в цілому є не лише тактичним, а й стратегічним завданням, яке потребує:

- ініціювати інституціалізацію позаблокового статусу України щодо Митного союзу, зокрема – у статусі спостерігача. Обрана Україною модель співробітництва зі стратегічними партнерами – зона вільної торгівлі, є найбільш прийнятною для України на сучасному етапі розвитку країни;
- не допускати погіршення умов торгівлі між Україною та Росією; забезпечити виконання Угоди про зону вільної торгівлі між країнами СНД;
- започаткувати тристоронній діалог між Європейським Союзом, Україною та Митним Союзом, у ході якого Сторони матимуть можливість обговорювати актуальні питання співробітництва;
- з метою вирішення проблемних питань у сфері економіки та торгівлі між Україною та Росією ініціювати міждержавний діалог на рівні представників влади, громадських організацій, підприємств з метою розробки спільного Плану дій або Дорожньої карти, що сприяли б усуненню технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та МС, використовуючи кращі практики СОТ, інших міжнародних організацій.

Взаємодія України з міжнародними фінансово-економічними організаціями та інтеграційними об'єднаннями має підпорядковуватися цілям збалансованого та стійкого економічного розвитку. У зв'язку з цим пріоритетним на 2014 та найближчі наступні роки залишається **налагодження продуктивної співпраці з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними фінансовими організаціями**. Причому, основою такої співпраці повинні бути макроекономічні програми розвитку та конкретні інвестиційні проекти, підготовлені українською стороною, виходячи з потреб реформування національної економіки. Відповідно, узгоджені макроекономічні показники та заходи в галузі економічної політики, які виступають у якості умов кредитування з боку міжнародних фінансових організацій, мають відображати ключові засади політики соціально-економічної модернізації.

Співробітництво з міжнародними економічними організаціями не повинно обмежуватися лише суто утилітарними питаннями. Необхідна активізація ролі України в обговоренні та вирішенні глобальних економічних проблем, у зв'язку з чим доцільно залучити інтелектуальний потенціал наукових та ділових кіл до розробки та активної пропаганди української точки зору з глобальних питань, які обговорюються в рамках МВФ та інших міжнародних фінансових установ, Організації економічного співробітництва та розвитку (досягнення членства в якій є одним з середньострокових пріоритетів України), Міжнародного економічного форуму в Давосі та «групи Двадцяти» тощо.

Реалізація позитивного потенціалу відкритості економіки як інструменту розвитку вимагає дій на наступних напрямках.

1. Пріоритети та інструменти експортної політики

Заходи, що сприятимуть вдосконаленню експортної складової торговельної політики України та подоланню негативних наслідків світової фінансової кризи в умовах поглиблення зовнішньоекономічної інтеграції, зокрема через інструментарій СОТ, повинні охоплювати:

- розвиток комерційної дипломатії та активізацію застосування механізмів СОТ для захисту національних економічних інтересів;
- створення маркетингових і сервісних мереж на пріоритетних закордонних ринках;
- удосконалення митних процедур шляхом подальшої гармонізації національного митного законодавства із стандартами ЄС, узгодження процедур з партнерами з країн Митного союзу; забезпечення належного виконання чинного митного законодавства;
- забезпечення прозорості механізму відшкодування ПДВ та попередження зловживань в цій сфері;
- розвиток системи фінансової підтримки експорту, що могло б бути досягнуто, зокрема, створенням на основі Українського державного експортно-імпортного банку спеціалізованого агентства кредитування та страхування експорту;
- інформатизацію зовнішніх економічних зв'язків України, в т.ч.:
 - створення комплексної інформаційної системи в галузі зовнішньої економічної діяльності і державного моніторингу за здійсненням експортно-імпортних операцій;
 - підвищення рівня поінформованості національних експортерів щодо цінової ситуації на зовнішніх ринках, змін торговельної політики України та її ключових торговельних партнерів, а також щодо стандартів та технічних вимог, які стосуються традиційних та потенційних нових продуктів українського експорту;
 - створення єдиної інформаційної бази даних тендерів, що проводяться в зарубіжних країнах, надання системної інформаційної та консультативної допомоги українським компаніям для забезпечення їхньої участі в міжнародних тендерах, виставках та ярмарках;
- укладення економічно обґрунтованих угод про вільну торгівлю з ключовими торговельними партнерами.

2. Регулювання імпорту

Враховуючи, що основні напрями та інструменти зовнішньоекономічної політики України у відповідності зі світовою практикою обумовлюються, в першу чергу, міжнародними зобов'язаннями у рамках Світової організації торгівлі та преференційними торговельними угодами, не слід вдаватися до різких обмежувальних дій щодо імпорту та неопротекціоністських заходів. **Збільшення імпортних тарифів чи введення інших нових кількісних обмежень імпорту мають бути заходами екстреної та короткострокової дії. Водночас пріоритет повинен надаватися заходам торговельної політики, що переважно стимулюватимуть експортну активність українських виробників.** У сфері власне регулювання імпорту пріоритетними є:

- застосування у разі потреби відповідно до норм ГАТТ/СОТ антидемпінгових та компенсаційних мит, товарних квот та інших прийнятих у світовій практиці інструментів захисту вітчизняних виробників на визначений кінцевий термін;
- посилення боротьби з тіньовою імпортною діяльністю:
 - створення системи контролю якості імпортованої продукції;
 - запровадження електронного декларування імпорту;
 - застосування систем аналізу ринків та взаємодії з контролюючими органами країн-партнерів;
 - вдосконалення методики визначення митної вартості тощо;
- запровадження заходів щодо диверсифікації географічної структури енергетичного імпорту з метою підвищення рівня безпеки внутрішнього ринку та забезпечення стабільності функціонування основних експортоорієнтованих енергосмних галузей.

3. Політика щодо залучення іноземних інвестицій

Посилення конкуренції за інвестиції на світовому ринку капіталів, з одного боку, та значний потенціал України щодо залучення іноземних інвестицій з іншого, диктують необхідність цілеспрямованого впливу на приплив капіталу до України:

- державного регулювання регіонального розподілу та використання інвестицій, зі створенням стимулюючих чинників для залучення інвестиційних ресурсів до

- пріоритетних секторів економіки та депресивних регіонів, а також надання державних гарантій інвесторам;
- системної роботи щодо деофшоризації та детінізації інвестиційного циклу економіки;
- перегляду організаційних засад національного проектування з метою перетворення національних проектів на точки концентрації залучених ПІІ;
- створення інституту інвестиційного омбудсмена, або й інвестиційного трибуналу – для забезпечення об'єктивного та сумісного з міжнародною практикою розгляду юридичних спорів за участю іноземних інвесторів.

г) Засади нового економічного діалогу

Інституційна модернізація є найскладнішою, проте найважливішою та необхідною складовою впровадження нової моделі розвитку країни. Суспільний вибір на користь нових інституційних норм досягається через встановлення соціального, економічного і політичного консенсусу в суспільстві на основі діалогу між автономними соціальними і економічними групами інтересів⁴³. Для гарантування успішності змін у суспільстві має відбутися формування певного соціального капіталу, який становить своєрідний «запас соціальної стійкості» та основне джерело легітимності дій органів державної влади перед громадянами⁴⁴.

Наразі українському суспільству притаманна низка рис, які формують систему цінностей громадян та безпосередньо чи опосередковано впливають на економічний розвиток:

- *прагнення до розширення свободи слова*. У масовій свідомості цінність самого факту існування можливостей вільного висловлення власної думки набула природного зростання і вважається громадянами об'єктивною необхідністю;
- *усвідомлення демократичного режиму як основи добробуту сімей*, незалежно від рівня участі у його функціонуванні;
- *розчарування в існуючій політичній системі України*. Громадяни переконуються у нездатності реалізувати свої інтереси належним чином через чинну політичну систему⁴⁵;
- *зростання та закріплення значущості нематеріальних цінностей*. Найгостріше громадяни реагують на становище щодо таких цінностей: добробут дітей (молодих сімей); створення рівних можливостей для належного працевлаштування і підвищення освітнього рівня; можливість висловлення власної думки з будь-яких питань суспільного життя (проте не участь у громадському житті);
- *переважання світової споживчої культури*. Сприйняття внутрішнього соціально-економічного середовища відбувається через купівельну спроможність щодо зовнішнього, а не внутрішнього виробництва. Тому при відновленні після кризи ринків розвинутих країн та відставанні національного ринку оцінка внутрішньої ситуації суспільством погіршується на ґрунті розриву в купівельному «кошику»;
- *підвищення межі сприйняття бідності*. На тлі загального підвищення рівня доходів незначне зубожіння сприймається гостріше, а рушійною силою невдоволення економічними умовами (змінами) стають групи населення, які до цього часу отримували вигоди від зростання національного господарства («середній клас» і різні категорії пенсіонерів);
- *зростання мобільності соціальної комунікації молоді*. Встановилася швидка циркуляція та зростання бази безпосереднього спілкування в молодіжному середовищі, що формує нову швидкість і масштаб реакції на перетворення у країні;

⁴³ Caselli, F. Economics and politics of alternative institutional reforms / F. Caselli, N. Gennaioli // The Quarterly Journal of Economics. – 2008. – August. – P. 1197–1250 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.lse.ac.uk/casellif/papers/legal.pdf>

⁴⁴ Сакада, М. О. Легітимність соціальна / М. О. Сакада, Н. І. Шараєва // Соціологія : короткий енцикл. слов. / за заг. ред. В. І. Воловича. – К., 1998. – С. 283-284

⁴⁵ Бережний Я. В. Політико-інституційні чинники розвитку економіки України: громадянське суспільство і національна ідеологія. Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. – К. : НІСД, 2012. – С. 187-197.

- *переважання позитивного ставлення до підприємництва*. Постійно зростає позитивне ставлення до підприємництва і підприємницької діяльності як форми вираження індивідуальних здібностей економічно активних громадян;
- *зміцнення мотивації до самореалізації*. Зберігається глибока фахово-професійна нереалізованість значної частини населення⁴⁶. Тому номінальне покращення зайнятості громадян не означає одночасне зростання задоволення економічним середовищем чи реформами серед населення через відсутність можливостей знайти роботу за фахом. Це не сприяє суспільній легітимізації чинної системи суспільної організації;
- *зростання потреби набуття і захисту права приватної власності*. Утвердженню у відчутті прав власності суперечить тривала нездатність громадян повною мірою реалізувати власні права на власність, що погіршує оцінки щодо рівня ефективності економіки та дій уряду;
- *виснаження можливостей отримання тіньових доходів*. Скорочення тіньових доходів у роки кризи переклало тягар «тіньових видатків» на офіційну заробітну плату. При цьому потреба у здійсненні неофіційних (корупційних) платежів не зменшувалася, а за багатьма оцінками – зростала. Населення стало сильніше відчувати тиск корупції на власний добробут⁴⁷.

Таким чином, в сучасному соціально-економічному, а також політичному становищі в Україні фіксується високий рівень соціальної напруженості і сформовано запит на трансформацію країни. Наразі, утім, можливості для практичної модернізації через наявні інструменти громадянського суспільства залишаються обмеженими. Це означає, що створення соціального капіталу якщо не блокується, то принаймні стримується. Відтак втрачається соціальна легітимність інститутів влади. Політична система країни замикається в управлінському глухому куті, що в довгостроковій перспективі знижує конкурентоспроможність країни і може мати непередбачувані наслідки для функціонування державного організму як цілісного утворення. Постає необхідність пошуку оптимальних механізмів трансформації існуючої суспільно-політичної організації суспільства.

Наявність суспільного запиту на трансформацію найкращим чином співпадає з потребою модернізації економіки під впливом викликів посткризового світу. Створюється можливість прискорення процесу реалізації реформ, необхідність яких була констатована ще у 2010 р. та набула практичного втілення у стратегії модернізації країни. Як відомо, у 2013 р. (значною мірою під тиском потреб вирішення поточних завдань антикризової політики) реалізація реформ суттєво сповільнилась. Між тим, втілення цієї можливості потребує суспільної легітимізації інститутів реформаторів, що, на жаль, виявилась значною мірою втраченою.

Відновлення такої легітимності (а по суті, консолідованості громадянського суспільства) має відбуватися шляхом широкого суспільного діалогу, предметом якого мають стати засадничі принципи нової моделі економічного розвитку, які наразі стали ключовими точками суперечок та джерелами делегітимізації політики реформ. Досягнення суспільного договору щодо непорушності цих принципів та визначення відповідних гарантій могло б відкрити шлях для виходу України з глибокої політичної кризи, перш ніж відбудеться переростання цієї кризи у соціально-економічну.

Зокрема, серед предметів такого суспільного діалогу могли б бути наступні.

1. Визначення «дорожньої карти» реалізації стратегії європейської інтеграції України. В тому числі, з артикуляцією парадигми побудови стосунків на інших географічних напрямках, у першу чергу – вирішення конфліктних питань з Митним союзом, а також з прозорим визначенням потенційних ризиків для національної економіки та шляхів їх мінімізації.
2. Збалансування фіскального навантаження та виконання державою покладених на неї функцій. Домовленість щодо функціонального навантаження держави (а воно, очевидно, буде досить високим з огляду на значний обсяг завдань у сферах зниження соціальної нерівності та забезпечення якісного середовища життя) має бути поєднана

⁴⁶ Монусова Г. А. Удовлетворенность трудом: межстрановые сопоставления / Г. А. Монусова // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 12. – С. 74-83.

⁴⁷ Бережний Я. В. Щодо пріоритетів оптимізації політики реформ в Україні в післякризовий період розвитку / Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/888/>

із зобов'язаннями щодо належної сплати податків за прозорими передбачуваними процедурами.

3. Забезпечення рівності доступу до бюджетних благ та стимулів як для суб'єктів господарювання, так і для пересічних громадян. Йтиметься насамперед про ефективність, цільовий характер та прозорість витрачання бюджетних коштів із запровадженням додаткового контрольо-звітнього інструментарію.
4. Гарантування свободи підприємництва та конкурентності ринків. Подальша дерегуляція потребуватиме «перезавантаження» механізмів реалізації регуляторної політики та забезпечення безпеки споживання. Проведення ефективної антимонопольної політики подекуди потребуватиме прийняття політичних рішень щодо обмеження привілеїв значущих фінансово-промислових груп.
5. Практична реалізація прав регіонів на власний розвиток. Розширення можливостей реалізації регіонами власного потенціалу розвитку може супроводжуватися й збільшенням їхньої відповідальності за розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності, а також має бути закріплене інституційними гарантіями дотримання балансу прав з Центром (внесення змін до Бюджетного кодексу, утворення Фонду регіонального розвитку, децентралізація контролю за коштами місцевих бюджетів тощо).

Наведений перелік міг би бути розширений на основі проведення експертних консультацій.

4. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Наростання глобалізаційних процесів супроводжується у світі посиленням економічної і соціальної нерівності та сегментації суспільства. Сучасний тренд яскраво ілюструє прогноз глобальних тенденцій 2014 р., представлений на Всесвітньому економічному форумі, в прогнозі «Глобальний порядок денний 2014» (Outlook on the Global Agenda 2014)⁴⁸, серед яких: поглиблення розриву між доходами багатих та бідних, що спричиняє значні втрати для економіки, соціальної політики, охорони здоров'я і освіти в усіх регіонах світу; стале структурне безробіття, що негативно впливає на суспільний добробут та політичну стабільність; зниження довіри до економічної політики через глибокий спад та надто повільне відновлення; падіння довіри до державного управління, криза легітимності національних урядів і інших державних інституцій; посилення урбанізації, зростання ролі й кількості мегаполісів (концентрація населення у мегамістах, сприяючи економічному розвитку, спричиняє значні соціальні, екологічні та ресурсні проблеми).

В умовах зростаючої економічної і політичної нерівноваги та невизначеності суттєво змінюється соціальний клімат як в глобальному просторі, так і на рівні національних держав, трансформується ціннісна складова людського життя. Основними ресурсами постіндустріального суспільства стають знання та продуктивна праця, що визначає безальтернативну необхідність розвитку та збереження людського капіталу. Останнє неможливе без соціалізації економіки, без визначення у якості головного орієнтиру забезпечення належних умов для життєдіяльності та розвитку людини, кваліфікація та ініціатива якої стає головним рушієм постіндустріальної економіки.

Треба визнати, що з появою новітніх тенденцій у сучасному світі ефективність «старої» системи соціального регулювання, яка сформувалася в умовах індустріальної економіки та в інших соціально-демографічних реаліях, в тому числі, і в розвинутих країнах Заходу, поставлено під питання. Набуває поширення зниження довіри до соціальної держави як ефективного провідника внутрішньої та зовнішньої політики, розпочато дискусію щодо неспроможності старих та невизначеності нових моделей соціальної та економічної політики. Це актуалізує проблему формування нової моделі соціальної держави, яка враховує критичний дискурс, що склався.

В Україні соціальна політика як ключова складова політики держави офіційно завжди включалася до числа найперших пріоритетів. Проголошені соціальні ініціативи Президента України засвідчили суттєве підвищення уваги до цієї складової державної політики. Це знайшло свій відбиток як в офіційних державних документах та практичних діях державної влади, так і в програмних документах та публічній активності практично усіх політичних сил. Тим не менш, в країні склалась ситуація, за якої соціальна політика із засобу зменшення суспільної напруги перетворилась на один із суттєвих факторів її посилення, а її основоположні цілі залишились нереалізованими.

Існуюча модель соціальної політики утруднює реалізацію її основних функцій, серед яких: забезпечення соціально-політичної стабільності; справедливий перерозподіл суспільного

⁴⁸ World Economic Forum. Outlook on the Global Agenda 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GAC_GlobalAgendaOutlook_2014.pdf

багатства; забезпечення конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку за рахунок підвищення якості людського капіталу; забезпечення інтеграції (консолідації) та безпеки суспільства. Як показали події листопада-грудня 2013 р., навіть відносно позитивна динаміка показників розвитку соціальної сфери (зростання доходів, соціальних трансфертів в умовах депресивності економіки) не убезпечує від різких сплесків соціальної напруженості.

Сьогодні найскладнішими проблемами соціальної сфери стали процеси збідніння більшої частини населення, побоювання втрати соціального статусу та можливостей виживання, які призвели до масової невротизації людей, розвитку процесів соціальної дезактивації населення.

Характерною особливістю 2013 р. є посилення протестних настроїв⁴⁹. Громадяни вважають, що держава не забезпечує їхнього права на гідний рівень життя, права обирати владу та чинити вплив на її рішення, права на справедливе судочинство, права бути захищеним від сваволі представників влади та злочинності. Інтегральний індекс соціального самопочуття знизився досить суттєво, наблизившись до позначки, яка відділяє помірно негативне ставлення від дуже негативного.

Зменшилося і значення показника задоволеності життям. Громадяни України не відзначають відчутних позитивних змін за переважною більшістю сфер життєдіяльності країни. Так, 73 % вважають, що за останні два роки ситуація з цінами погіршилася. Понад половину опитаних відзначили погіршення впродовж останніх двох років у сферах охорони здоров'я та працевлаштуванні. Понад 40 % відзначили погіршення у сферах розвитку малого і середнього бізнесу, забезпеченні соціального захисту, наданні житлово-комунальних послуг.

Влітку 2013 р., насамперед завдяки погіршенню соціально-економічної ситуації, соціологи кваліфікували суспільний настрій в Україні як «передпомаранчевий». Торік 43 % акцій протесту мали соціально-економічні причини. За перші п'ять місяців 2013 р. частка соціально-економічних протестів зросла до 55 %⁵⁰.

Отже, запровадження проголошеного курсу реформ супроводжується зростанням відчуття незадоволеності та недовіри у суспільстві. Така динаміка ставить під сумнів не лише ефективність реформ в Україні, а й загальну перспективу її позитивного соціально-економічного та політичного поступу⁵¹. Це створило підґрунтя для суттєвих порушень консолідованості українського суспільства, загострення політичної напруженості в країні. Внаслідок критичного розриву між декларованими цілями та результатами їх досягнення *склався вкрай низький рівень довіри до держави та пропонованих нею напрямів модернізації*.

Вирішення соціальних проблем, що постійно зростають, потребує значних витрат бюджетів усіх рівнів на утримання медичних, соціальних, спеціальних освітянських та пенітенціарних закладів тощо. Проте реального соціального ефекту ці витрати за існуючої системи не дають..

Реальні події свідчать про існування значного дисонансу між цілями, що декларуються, і практичними результатами у сфері соціальної політики. Розбіжності пов'язані з тим, що існуюча інституційна система суспільства надає дуже вузький спектр реальних можливостей для здійснення ефективної соціальної політики, на заваді якої стають наступні системні вади.

- *відсутність узгоджених та виконуваних довгострокових стратегій соціально-економічного розвитку та чітко сформованих і визначених інструментів реалізації цих стратегій*. Відтак спостерігаються орієнтація на короткочасні результати та критичне зниження рівня особистої та корпоративної відповідальності за рішення, що приймаються, механізми та результати їх реалізації;
- *погляд на соціальну політику виключно як на сферу підтримки окремих категорій та груп населення*, що призвело до того, що соціальні виплати, які постійно збільшуються, не впливають суттєво на масштаби бідності. Треба відзначити, що зазначена соціальна модель приваблива, перш за все, для маргінальних прошарків,

⁴⁹ Дані соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» разом із соціологічною службою Центру Разумкова з 17 по 22 травня 2013 р. – Див. Прес-конференція «Весняна хвиля протестів: підсумки і прогнози» (Укрінформ, 11 червня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/hihvihihihihihihihuhuh.htm>

⁵⁰ В країні – передпомаранчевий настрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expres.ua/main/2013/07/16/90413-ukrayini-peredpomaranchevyu-nastriy>

⁵¹ Головаха С., Любива Т. Довіра до державно-політичних інститутів і реформи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/20-rokiv-monitorinukraini.htm>

що перебувають в соціальній апатії, не застосовуючи активних зусиль до зміни свого життя.

На тлі постійного збільшення фінансування зростаючого «соціального дна» відбувається вимушене дефіцитністю бюджетних ресурсів скорочення витрат на освіту, позашкільну систему освіти, розвиток фізкультури та спорту, сфери послуг для сімей, у тому числі сфери відпочинку. Тим самим зменшується підтримка тих, хто має можливості забезпечувати себе шляхом активної трудової діяльності, на них лягає тягар зростаючих витрат у вигляді податків, комунальної реформи, зростання цін на медичне обслуговування та отримання якісної освіти тощо.

Кризовий консерватизм представників «соціального дна» (до якого, на жаль, належать і низькооплачувані працівники, значна частина сільського населення тощо) стикається з модернізаційними прагненнями економічно активної частини населення: самозайнятих осіб, власників малого та середнього бізнесу, високооплачуваних фахівців постіндустріальних економічних інституцій та інтелектуальних кластерів. Ця частина сьогодні не має шляхів для виявлення та захисту власних інтересів, незважаючи на те, що саме вони є найбільш оподаткованою частиною трудового потенціалу та мали б бути опорою для держави. Держава у її нинішньому вигляді витісняє їх із поля соціально-економічного діалогу, що має наслідком їх тінізацію, зменшення кількості, еміграцію тощо. Водночас, саме група економічно активних громадян здатна вести зважений діалог із владою, розуміючи, ураховуючи та беручи до уваги всі ризики і проблеми, пов'язані із нинішньою глобальною економічною та світоглядною кризою. Більш того, створення нового суспільного договору, побудованого на співпраці «середнього класу» та держави, дозволить зупинити розширення «соціального дна» та зменшити видатки на його утримання.

З нашої точки зору, саме орієнтація на підтримку найбідніших прошарків, малозабезпечених, соціально вразливих, непрацездатних груп населення призвела до різкого зниження ефективності соціальної політики в цілому і соціальних витрат зокрема. Результатом такої політики є подальше скорочення числа соціально успішних родин, які здатні самостійно вирішувати свої життєві завдання, не потребують державної підтримки і спроможні вкладати кошти у вигляді податків до бюджету країни.

Глибокі деформації механізму державного регулювання процесів перерозподілу коштів між багатими і бідними, висока поляризація суспільства викликають відчуття соціальної несправедливості в населення. Особливу значущість має фіксація в суспільній свідомості уявлення, що подолання соціальної поляризації не є першочерговим завданням держави. Поляризація суспільства – за доходами, доступом до базових соціальних послуг, станом здоров'я, якістю життя, статусом на ринку праці тощо – поєднується в Україні з відсутністю суттєвого прошарку «середнього класу» як гаранту соціальної стабільності і прогресу.

Саме на сприяння становленню та ефективній життєдіяльності «середнього класу», на забезпечення працездатним верствам умов для самостійного підвищення власного добробуту через зростання доходів від продуктивної кваліфікованої трудової діяльності має бути орієнтована нова модель економічного розвитку для України. Концептуальний підхід до побудови нової моделі соціальної політики потребує вирішення трьох блоків завдань: *підтримка продуктивної зайнятості, збереження соціальних можливостей сім'ї, відновлення соціальної відповідальності та солідарності.*

Продуктивна зайнятість є необхідною умовою для відновлення трудової мотивації, підвищення якості трудового потенціалу, зростання доходів працездатної частини населення, запобігання процесам зубожіння та маргіналізації, посилення соціальної активності громадян. Необхідно забезпечити динамічну рівновагу між рівнем адаптації працездатного населення до вимог сучасної економіки та підвищенням продуктивності та якості праці.

Концентрація соціальної політики на підтримці сім'ї полягає у створенні можливостей для реалізації сім'єю соціальних функцій та сприянні розширеному відтворенню людського потенціалу шляхом забезпечення добробуту членів всіх родин, незалежно від їх характеристик (наявність дітей, кількість поколінь у сім'ї, наявність обох батьків, вік та стан здоров'я членів сім'ї тощо).

Відновлення соціальної відповідальності посилює рівень суспільної солідарності, зменшує поляризацію суспільства та запобігає соціальному протистоянню. Збільшення прошарку статусних рангів та державних утриманців призводить до наростаючої соціальної напруги, фіналом якої є соціальний вибух. У найбільш сприятливому для держави випадку «вибухає» найбільш договороспроможна група економічно проактивного населення, яке поважає законність як таку, чітко формулює власні прагнення і потреби та здатна до кваліфікованого діалогу. Менш сприятливою є ситуація соціальної агресії з боку люмпенізованої групи недоспоживання; у цьому

випадку соціальний вибух відкидає суспільство назад та потребує для виправлення ситуації значно більше ресурсів, ніж сумарний виграш від соціально-економічного розвитку.

Результативність стратегічних підходів до формування нової моделі соціального розвитку України значною мірою залежатиме від того, наскільки значущі та соціально ефективні відповіді будуть знайдені на існуючі запити суспільства у цій сфері. Наразі українці такими головними запитами вважають: *забезпечення соціальної справедливості (рівність доступу громадян до основних соціальних благ – безпеки, охорони здоров'я, житла, освіти, гідної оплати праці, належного соціального захисту); ліквідацію значних диспропорцій у соціально-економічному розвитку різних соціальних страт і демографічних груп; підвищення соціальної довіри та соціальної згуртованості в суспільстві.*

Виходячи із загальнодержавних пріоритетів, спрямованих на соціальний розвиток та проведення реформ соціальної сфери, стратегічними цілями соціального розвитку мають стати наступні.

1. **Зменшення соціальної нерівності.** Створення рівних та справедливих можливостей для всіх передбачає:

- відновлення справедливості та доступності ресурсів державного управління та організаційного контролю;
- широке впровадження технологій «соціальних ліфтів», що забезпечить рівний старт та просування кожної людини на основі її здібностей і таланту незалежно від її місця проживання та соціального стану;
- подолання нерівності у доступі до освіти, послуг охорони здоров'я, соціальної інфраструктури, мережі Інтернет.

2. **Усунення диспропорцій суспільного розподілу доходів, скорочення бідності та формування прогресивної соціальної структури суспільства.** Найближчими завданнями щодо вдосконалення сфери доходів населення мають стати:

- осучаснення мінімальних соціальних стандартів (мінімальні заробітна плата та пенсія) шляхом приведення споживчого кошику для основних соціальних і демографічних груп населення у відповідність до сучасних реалій;
- оптимізація структури доходів населення у напрямі підвищення питомої ваги заробітної плати як чинника подолання бідності працівників та членів їх сімей. Така оптимізація повинна бути наслідком послідовної державної політики, спрямованої на підвищення частки оплати праці у випуску продукції;
- суттєве вдосконалення, у співпраці з профспілковими та іншими громадськими організаціями, функції державного нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства в частині недопущення виникнення заборгованості з заробітної плати та виплат соціального характеру (лікарняні, допомоги з безробіття, по вагітності, пологах, догляду за дітьми тощо); суттєве зниження регіональної та галузевої диференціації заробітної плати.

3. **Кардинальне підвищення ролі гідної та продуктивної праці в соціальному розвитку**

Реалізація зазначеної цілі спрямована на створення умов для забезпечення гідної праці громадян, що досягатиметься шляхом активізації розвитку галузей економіки, створення сучасних робочих місць, запровадження економічного стимулювання для легалізації зайнятості населення, підвищення якості робочої сили та рівня соціального захисту працюючих громадян через розвиток в Україні соціального діалогу, соціального страхування та відповідальності бізнесу. 2014 р. має стати стартом глибинних і давно назрілих соціальних і економічних реформ, орієнтованих на:

- розробку системних прогнозів щодо потреби у робочій силі, заснованих на пріоритетах розвитку економіки, аналізі демографічних та міграційних процесів;
- створення стратегічних прогнозів стосовно кадрових (освітньо-кваліфікаційних) потреб ринку праці відповідно до цілей економічної політики на підставі соціально-демографічного аналізу та даних щодо регіонального розвитку;
- визначення пріоритетних напрямів підготовки фахівців згідно з потребами глобальної, національної і регіональних економік;
- запровадження системи освіти протягом життя, яка дозволяє зменшити розрив між вимогами високотехнологічної економіки та спеціальними компетентностями працівників середнього й старшого віку;
- постійна модернізація освітнього простору (зокрема технічного оснащення закладів освіти), оновлення інформаційно-методичних матеріалів, забезпечення умов для підвищення кваліфікації викладацького складу тощо;

- активна профорієнтаційна діяльність місцевих органів влади, закладів освіти і роботодавців;
- заохочення особистої відповідальності працівників за власне професійне зростання.

4. Створення ефективної (за критеріями доступності, прозорості, адресності, достатності, а також якості надання соціальних послуг) системи соціальної підтримки сімей, молоді та дітей, насамперед тих, що опинилися у складних життєвих обставинах

Досягнення зазначеної цілі передбачає трансформацію діяльності соціальних служб відповідно до нової ідеології соціального захисту, коли пріоритетом є якісне відтворення соціального і трудового потенціалу, а доходи від продуктивної і легальної праці стають основним джерелом грошових доходів населення. Водночас зберігається система надання соціально незахищеним верствам ефективного доступу до соціальної допомоги на засадах адресності, розширення переліку й доступності соціальних послуг, введення новітніх технологій до роботи соціальних служб усіх рівнів. Головними пріоритетами мають стати:

- посилення адресного характеру надання соціальної допомоги та пільг:
 - запровадження нової ідеології спрямування державної підтримки найбільш вразливих верств населення та стимулювання одержувачів допомоги до самозабезпечення;
 - узгодження державної політики соціального захисту з політикою щодо праці, податків, сім'ї, демографії та активізацію заходів, спрямованих на самозабезпечення сімей і окремих осіб;
 - поєднання матеріальної допомоги бідним із заходами щодо їх соціальної інтеграції та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці;
 - визначення ступеня нужденності сім'ї в якості критерію для прийняття рішення щодо надання державної допомоги;
 - збільшення рівня соціального захисту дітей малозабезпечених сімей, зокрема підвищення розмір допомоги з 75 % до 100 % відповідного прожиткового мінімуму;
- посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері соціальної підтримки та надання соціальних послуг, підвищення значущості інституту соціальних інспекторів;
- створення єдиної бази даних одержувачів усіх видів соціальної підтримки, єдиного інформаційного середовища для органів праці та соціального захисту населення.
- впровадження інформаційних технологій у соціальну сферу та налагодження міжвідомчої взаємодії при наданні послуг органами соціального захисту населення задля спрощення системи їх надання;
- удосконалення та розвиток системи соціальних послуг для населення, підвищення їх якості:
 - подальше розроблення та впровадження державних стандартів соціальних послуг, підвищення ефективності механізмів соціального замовлення та контролю за якістю надання соціальних послуг;
 - підвищення кваліфікації надавачів та запровадження інноваційних соціальних послуг,
 - розвиток сімейних форм виховання та профілактика соціального сирітства, зокрема потрапляння до складних життєвих обставин дітей трудових мігрантів;
 - посилення соціальної підтримки громадян похилого віку та інвалідів, подальший розвиток системи послуг, що надаються за місцем проживання;
- підвищення якості та збільшення обсягу послуг з реабілітації та соціальної інтеграції інвалідів з акцентом на реабілітаційний напрям, орієнтований насамперед на використання соціальних механізмів компенсації та адаптації;
- удосконалення механізмів забезпечення житлом пільгових категорій громадян, оптимізація діючих програм придбання (будівництва) житла та забезпечення цих категорій громадян якісним спеціалізованим житлом відповідно до потреб;
- посилення соціальної відповідальності бізнесу, перш за все великого, в частинах збереження та відновлення соціальної і культурної інфраструктури територій, де розташовані виробничі потужності, підтримки соціальних ініціатив територіальних

громад, сприяння розвитку системи надання соціальних послуг, забезпечення працівникам можливості ефективно поєднувати професійні та сімейні обов'язки.

5. Подальше реформування пенсійного забезпечення

Пенсійна реформа має стати одним із шляхів до якісного, справедливого соціального забезпечення, а також повноцінного виконання державою своїх обов'язків перед громадянами. В галузі пенсійного забезпечення перед країною стоять три головних завдання:

- забезпечити більш щільну прив'язку розміру пенсій до тривалості трудового стажу та обсягу сплачених внесків;
- підсилити контроль за сплатою та адмініструванням Єдиного соціального внеску;
- ліквідувати дефіцит Пенсійного Фонду. Цього можна досягти, зокрема, шляхом позбавлення Пенсійного фонду частини невлавистих для солідарної системи видатків, які/ за підрахунками Мінсоцполітики, у 2013 р. склали понад 40 млрд грн⁵².

Окрім цього, задля вдосконалення системи пенсійного забезпечення необхідно:

- здійснити інвентаризацію пенсійних пільг за професійною та соціальною ознаками з метою визначення ступеня їх обґрунтованості та розробити пропозиції щодо їх оптимізації;
- критично проаналізувати результати щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на найближчі 10 років. На підставі аналізу підготувати пропозиції щодо стабілізації фінансового стану Пенсійного фонду України, в тому числі, за необхідності, оцінити можливість і доцільність запровадження додаткових джерел доходу;
- завершити підготовку до запровадження обов'язкових корпоративних пенсійних схем для фінансування дострокових і спеціальних пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних з ризиком для життя;
- створити інституційні компоненти функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- вжити дієвих заходів для усунення розриву у розмірах пенсій, призначених у різні роки.

6. Забезпечення охорони та зміцнення здоров'я громадян

Підвищення якості та ефективності надання медико-санітарної допомоги, забезпечення соціальної справедливості і захисту прав громадян на охорону здоров'я залишаються серед першочергових пріоритетів держави. Для створення ефективної системи охорони здоров'я невідкладного вирішення потребують питання, пов'язані зі здійсненням масштабних профілактичних заходів з метою своєчасного виявлення та лікування захворювань, запровадженням сучасних медичних технологій. Для цього необхідно:

- з метою посилення профілактичної складової вітчизняної сфери охорони здоров'я відновити систему обов'язкових медичних оглядів (диспансеризації) для ранньої діагностики захворювань, створити єдиний простір доступної для всіх верств населення медичної допомоги. Необхідно відходити від епізодичного симптомного лікування до системи, що передбачає профілактику і відповідає потребам пацієнтів із хронічними захворюваннями;
- запровадити інформатизовану систему збору статистичної інформації та моніторингу виконання державних програм, спрямованих на охорону та зміцнення здоров'я громадян;
- забезпечити подальше впровадження Національного проекту «Нове життя — нова якість охорони материнства та дитинства», реалізацію Державних програм «Імунопрофілактика та захист населення від інфекційних хвороб», державного регулювання цін на лікарські засоби для хворих на гіпертонічну хворобу та цукровий діабет;
- розробити та прийняти державну Концепцію кадрової політики в охороні здоров'я в Україні;

⁵² Сучасний стан та шляхи вдосконалення пенсійної системи України. Презентація Мінсоцполітики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/Nataliya_Korolevska/ss-24052045#

- посилити державний контроль за виконанням чинного законодавства щодо надання гарантованої медичної допомоги літнім людям, дітям, вагітним та хворим з хронічними захворюваннями;
- підвести проміжні підсумки та на їх підставі здійснити коригування експерименту з реформування системи охорони здоров'я в чотирьох пілотних регіонах;
- створити програму безперервного підвищення якості надання послуг з охорони здоров'я (у тому числі за рахунок дистанційного навчання, комп'ютеризації робочих місць лікарів тощо), які застосовуються на різних рівнях СОЗ, удосконалення системи позавідомчого (ліцензування, акредитація, атестація) та відомчого контролю якості;
- посилити мотиваційні механізми підвищення якості надання медичних послуг, зокрема:
 - посилити заходи соціального захисту працівників системи охорони здоров'я, в першу чергу на рівні первинної ланки (забезпечення житлом, надання пільгових кредитів тощо);
 - продовжити процес підвищення рівня заробітної плати працівникам медичної сфери;
 - запровадити стимулюючу систему оплати за профілактичну діяльність тощо.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У 2013 РОЦІ	5
а) Динаміка та чинники економічного зростання	5
б) Грошово-фінансова стабільність та джерела її забезпечення.....	11
в) Тенденції зовнішньоекономічної діяльності	21
2. СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ПОТОЧНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	30
3. НА ШЛЯХУ ДО ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	36
а) Виклики посткризового світу та орієнтири нової моделі розвитку для України	36
б) Інституційні засади політики підтримки підприємництва	43
в) Впровадження дієвих інструментів розвитку	45
г) Засади нового економічного діалогу	55
4. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	58